

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV LUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

2

ROČNÍK 45, 1994

CENA 29 Sk

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

OBSAH

Robert de Beaugrand: Perspektívy postklasickej sémantiky	81
Juraj Furdík: Integrované procesy pri lexikálnych prevzatiach	95
Pavol Žigo: Kvalitatívny aspekt gramatickej kategórie času	103
Jozef Štefánik: Bilingvизmus na pozadí dvoch morfolоgicky odlišných jazykov	111

Diskusia

Miloslava Sokolová — František Šimon: Segmentácia prevzatých slov v slovenčine	128
--	-----

Recenzie

Dve aktuálne práce o variantnosti v češtine. J. Bosák	150
Zemskaja, E. A.: Slovoobrazovanie kak dejatel'nost'. K. Buzássyová	152

СОДЕРЖАНИЕ

Роберт де Боград: Перспективы постклассической семантики	81
Юрай Фурдик: Процессы интеграции при заимствованных словах	95
Павол Жиго: Качественный аспект грамматической категории времени	103
Йозеф Штефаник: Билингвизм в двух языках разного морфологического типа	111

Дискуссия

Милослава Соколова — Франтишек Шимон: Сегментация заимствованных слов в словацком языке	128
---	-----

Рецензии

Две актуальные работы по проблемам вариантов в чешском языке. Я. Босак	150
Земская, Е. А.: Словообразование как деятельность. К. Бузашиова	152

CONTENT

Robert de Beaugrand: Prospects for a Post-Classical Semantics	81
Juraj Furdík: Integration Processes with Lexical Borrowings	95
Pavol Žigo: Qualitative Aspect of the Grammatical Category of Tense	103
Jozef Štefánik: Bilingualism on the Background of Two Morphologically Different Languages	111

Discussion

Miloslava Sokolová — František Šimon: The Segmentation of Foreign Words in Slovak ...	128
---	-----

Book Reviews

Two Topical Works on Variation in Czech. By J. Bosák	150
Zemskaja, E. A.: Word-Formation as Activity. By K. Buzássyová	152

PERSPEKTÍVY POSTKLASICKEJ SÉMANTIKY¹

ROBERT DE BEAUGRANDE

BEAUGRANDE, R. de: Prospects for a Post-Classical Semantics. Jazykovedný časopis, 45, 1994, No. 2, pp. 81—94. Bratislava.

A. Stav *klasickkej sémantiky*²

1. Termín *postklasická sémantika*³ navodzuje predstavu vývinového pohybu smerom za *klasickú sémantiku*, hoci ani tento termín nie je až taký bežný. Používam ho analogicky s termínom *klasická veda*, ktorý sa v súčasných diskusiách o filozofii vedy (alebo teórii vedy — *Wissenschaftstheorie* v nemeckej oblasti) stal bežným na označenie vedeckej epistemológie vychádzajúcej v prvom rade z fyziky a mechaniky takých vedcov, ako boli Newton a Galileo. V *klasickej vede* je pozorovateľ zreteľne oddelený od pozorovaného objektu; realita je nezávislá a sebestačná; kauzalita je mechanická a prediktabilná. Svet je ako celok dobre konštruovaná realita, ktorá existuje úplne nezávisle od ľudskej skúsenosti o nej. Táto realita pozostáva zo zložiek ako *stavebných blokov*, takže každá jednotlivá vec je vo vzťahu k zvyšku tak, ako je kúsok vo vzťahu k celku; príčiny majú priamo hmatateľné účinky — ako biliardová guľa narážajúca na inú a poháňajúca ju v určitom smere (§ 5).

2. Hoci nejestvuje dôvod apriórne vyžadovať, aby sémantika bola *klasickou* záležitosťou, predsa ňou takmer počas celého 20. storočia bola. Sú na to najmenej dva závažné dôvody. Prvý dôvod je ten, že v anglicky hovoriacom svete sa klasická veda, najmä prírodné vedy, všeobecne stotožňuje s vedou ako takou; a určujúcou prírodnou vedou už od čias Newtona bola bez prerušenia fyzika. Druhým a relevantnejším dôvodom — opäť v anglicky hovoriacom svete — bola vedecká klíma v čase, keď sa sémantika usilovala o uznanie za osobitnú disciplínu, sčasti pod záštitou jazykovedy a sčasti pod záštitou filozofie (§ 10—13). Od 20. rokov až po 50. roky celá veda musela byť rigorózne zahrnutá v *klasickom rámci*, s módnym termínom *zjednotená veda* (§ 10), ktorý vlastne predpokladá všetky vedy zjednotené podľa modelu fyziky. Napr. podľa R. Carnapa (citova-

¹ Prednesený 20. 11. 1992 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave. Autor úprimne ďakuje Dr. Mire Nábělkovej za prípravu návštevy v Slovenskej akadémii vied a za vynikajúci honorár v podobe slovenského Tokajského výberu.

né podľa Firtha, 1964, s. 106) „jazyk fyziky je základným jazykom všetkých vied [a] univerzálnym jazykom zahrnujúcim obsah všetkých ostatných vedeckých jazykov“. V jazykovede tento prístup zaručoval nadvládu fyzikalistického ‚behaviorizmu‘; vo filozofii etabloval ‚logický pozitivizmus‘, ‚verifikacionizmus‘ a sémantiku ‚pravdivostných podmienok‘ (§ 14 n.).

3. V takejto atmosfére by značná časť tradičnej sémantiky bola pravdepodobne zostala bokom. V staroveku nemala filozofia nijaký závažný dôvod spájať sa s realizmom, keď najväčšie pokroky sa dosiahli v matematických a geometrických disciplínach, ktoré boli naopak hrdé na svoju abstraktnosť a nezávislosť od každodennej materiálnej substančnosti. Veď Euklidova geometria zostala až dodnes hlavnou zbraňou racionalizmu a idealizmu proti realizmu a empiricizmu (porov. Beaugrande, 1991 a): „V boji proti empiricizmu geometria aj počas 17. a 18. storočia zostala nepreniknuteľnou pevnosťou idealistov. Tým, ktorí boli presvedčení — ako to vo všeobecnosti na kontinente bolo —, že je možné isté poznanie reálneho sveta nezávisle od skúsenosti, stačilo iba odkázať na geometriu: tvrdili, že nikto okrem pomätenca by nepochyboval o jej platnosti a nikto okrem blázna by nepopieral jej objektívny predmet“ (Russell, 1956 [1897], s. 10).

Staroveká filozofia bola veľmi pripravená brať do úvahy idey, koncepty, myšlienky atď., ktoré neboli založené na reálnych objektoch alebo ich vzťahoch. Táto tradícia si udržala značnú prestíž cez novoplatonizmus, stredoveký scholasticizmus až po karteziánsky racionalizmus. V niektorých prípadoch bol realizmus priamo vyhlásený za povrchný a zavádzajúci názor, ktorý zahmlieva alebo blokuje naše porozumenie podstaty vecí vo svete okolo nás; je to myšlienka, ktorú znovu stretávame vo východnej teológii, napr. v zenbuddhizme.

4. Aj v oblasti jazyka mal realizmus vždy svojich odporcov. Raní humanisti ako Roger Bacon napádali ‚bezmyšlienkové používanie jazyka‘, klamnú predstavu, že „všetkým pomenovaniam musia zodpovedať skutočne jestvujúce veci“ (Dijksterhuis, 1961, s. 398). Zdá sa, že neskorší obrat k realizmu bol najsilnejšie stimulovaný vznikom západnej ‚modernej vedy‘, ktorá urobila od 17. storočia veľký pokrok. Je pozoruhodné, že v tom istom období vznikli odvážne návrhy na reformu jazyka, aspoň z hľadiska vynájdenia univerzálného filozofického jazyka; porov. najmä J. Wilkins (1688; prehľad u Salmona, 1979). Takisto Leibniz vyžadoval „všeobecnú vedu o symboloch, ktorá by sa dala aplikovať na skúsenosť“ (Oldroyd, 1986, s. 104). Ale aj napriek veľkým osobnostiam filozofov a vedcov, ktorí ich navrhovali, tieto návrhy sa nikdy neuskutočnili. Podľa mojej mienky osudnou prekážkou bolo to, že návrh na zdokonalenie jazyka raz a navždy predpokladá jednoznačnú, úplnú a statickú referenčnú oblasť, či už by to bola sama ‚realita‘ alebo nejaká filozofická konštrukcia. Ak to tak nie je, tvorcovia dokonalého jazyka by mali za úlohu ‚zmraziť obraz‘ sveta, o ktorom by bol ich jazyk. A ak sa táto úloha ukázala ako nezvládnuteľná v 17. storočí, bola by ešte nezvládnuteľnejšia pre oveľa komplexnejší svet 20. storočia.

5. Stále intenzívnejší postup realizmu a empiricizmu od 18. storočia za svoj úspech v mnohom vďačil pokroku v technike a industrializácii, ktorý zdanlivo potvrdzoval rozší-

rené predstavy o svete ako o množine oddeliteľných stavebných blokov a ovládateľných biliardových gúľ (§ 1). Aj Newtonovo dielo vnukalo myšlienku, že systém musí presne opisovať realitu a súčasne byť plne formálny a logický. Táto nádej prešla do modernej sémantiky a, ako uvidíme neskôr, objasňuje veľa z jej teórií a metód (§ 9).

6. Avšak ešte v tom istom období tvorba slovníkov pre širokú potrebu si vyžadovala isté praktické prístupy k skúmaniu významu, ktoré pomáhali pri formulovaní definícií. Ako sa dalo predpokladať, najproduktívnejšími oblasťami slovnej zásoby boli zreteľne čím ďalej tým viac prírodné vedy, nie tradičná filozofia; silný vplyv mali aj výrazné úspechy pri tvorbe klasifikácií, napr. chemických prvkov alebo rastlín a zvierat. Aj tu sa považovalo za možné tvoriť definície tak, aby boli celkom jednoznačné a jasné a zároveň v úplnom súlade s poslednými vedeckými objavmi. Vplyv vedy ešte zosilnel, keď sa tieto nové klasifikácie a ‚taxonómie‘ začali široko používať ako pedagogické nástroje, takže školské vedomosti svoj humanistický obsah zdedený zo starých čias, keď veda bola ešte úzko spätá s filozofiou a literatúrou, zamenili za zodpovedajúcu ‚realistickú‘ orientáciu, ktorá vyčlenila vedu z tejto jednoty.

Odvtedy všetko, čo sa má v západných školách vyučovať, naučiť a skúšať, je bežný súbor ‚faktov‘ o ‚reálnom svete‘ a nie, povedzme, ich filozofický význam pre integrovanie porozumenie ľudskej situácie (Beaugrande, pripravované).

7. Táto kombinácia faktorov — pokrok empiricizmu a realizmu vo filozofii a vede, veľké rozšírenie slovníkov, ustavičná technizácia a industrializácia hospodárstva a životného prostredia, záujem vedy o klasifikáciu a o fakty, ich pedagogické využívanie vo verejných i súkromných školách — to všetko utváralo základňu pre ‚modernú sémantiku‘. Triumf realizmu silno podporil optimizmus, že veda by sa azda mohla dostávať k realite priamo, pomocou svojich techník a technológií pozorovania, a nie okľukou cez jazyk filozofie. Také projekty ako Russellova a Whiteheadova (1910) požiadavka úplného a konzistentného logického systému boli skôr pokusmi obísť jazyky ako angličtina cez matematickú a formálnu logiku, než ich reformovať a tým zbaviť filozofiu jej povesti čisto špekulatívnej a nesystematickej oblasti a znovu ju uviesť do centra vedy.

8. Tento vedecký optimizmus vyvolal rozšírený a výrazne ‚klasický‘ **k a t e g o r i á l n y o m y l**: predpokladalo sa, že vedecké a filozofické postupy na objavenie ‚úplného a pravdivého obrazu reality‘ by mali byť *prototypmi ľudského poznávania a komunikovania vôbec*. Špeciálna organizácia vedeckého skúmania sa navrhuje na všeobecnú organizáciu kognitívnych a diskurzívnych modelov a núti ‚oblasť objektov‘ odzrkadľovať organizáciu rigorózneho teórie o tejto oblasti. Za základnú činnosť myslenia sa pokladá ‚objektívne pozorovanie‘, jazyk má vytvárať ‚pravdivé výroky‘ o ‚reálnych objektoch a udalostiach‘, kým všetky ostatné činnosti sú **len** odvodené alebo zavádzajúce.

9. A tak keď sa v našom storočí sémantika objavila na programe vedy o jazyku, myslelo sa, že podstatou má byť úsilie dosiahnuť takú istú jednotu medzi realizmom a formálnou logikou, aká vyplývala z newtonovskej mechaniky (§ 1). Týmto stavom možno vysvetliť, prečo sa tak uprednostňoval pojem ‚referencie‘, prinajmenšom od G. F r e e h o (1892), a to buď ako dvojčlenná relácia medzi ‚slovom‘ a ‚objektom‘, alebo ako

trojčlenná relácia medzi ‚slovom‘, ‚objektom‘ a ‚interpretom‘. Vplyv realizmu a formálnej logiky bol taký silný, že zavedenie interpreta (napr. u Peircea, 1931—1958, alebo Ogdena — Richardsa, 1923) sa pokladalo za závažný, ale aj sporný krok. Ba čo viac, sami sémantici nebadateľne zaujímali úlohu interpreta a hrdinsky bojovali, aby ostali aj realistami a aj logikmi. Nezaregistrovali dôkaz K. G ö d e l a (1934) o nemožnosti úplných, čisto matematických a logických systémov, ako si ich predstavovali Russel a Whitehead. A celkom iste nepodporovali názor, že pre sémantiku prirodzeného jazyka by sa dal urobiť široký, azda až nekonečný počet formálnych opisov v závislosti od použitých metód, cieľov a pojmov (§ 29).

10. Sémantika naliehavo potrebovala nejakú disciplínu ako oporu; zdalo sa, že jej tradičná blízkosť k filozofii narúša pole lingvistiky, ktorá sa sama usilovala etablovať ako veda. Sémantika však nemusela preťať všetky zväzky s filozofiou, ktorá sa dostala na jednu rovinu s realizmom a fyzikalizmom ‚zjednotenej vedy‘ (§ 2). Bolo to, akoby lingvistika a filozofia uzavreli ‚konkordát‘ so sémantikou a dohodli sa, že budú mať spoločný istý priestor a východiská pod podmienkou, že sémantika sa bude správať spôsobne a neodváža sa do takých hlbokých vôd, ako je napr. ‚metafyzická podstata významu‘. Tento krok možno retrospektívne opísať ako ‚klasický konkordát‘ o sémantike medzi jej perspektívnymi materskými disciplínami, jazykovedou a filozofiou.

11. V anglicky hovoriacom svete bolo zavedenie klasického konkordátu na strane lingvistiky najvýraznejšie ohlásené v knihe L. B l o o m f i e l d a *Language* (1933). L. Bloomfield bol stúpencom doktríny ‚zjednotenej vedy‘ a behaviorizmu. keď tvrdil, že „význam jazykovej formy“ je „situácia, v ktorej sa hovoriaci vyjadruje, a odpoveď, ktorú vyvoláva u počúvajúceho“ (1933, 139 n.). Je pozoruhodné, že L. Bloomfield sa neuspokojil s vlastným krajným realizmom, keď dospel k názoru, že „situácie, ktoré nútia ľudí vyjadrovať sa, zahŕňajú každý objekt a udalosť v ich univerze“ (ibid.). Z toho by malo vyplývať, že „význam každej danej výpovede“ môže byť ‚zaregistrovaný‘ iba vtedy, „ak presne poznáme každú situáciu hovoriaceho a reakciu každého počúvajúceho“ (Bloomfield, 1933, s. 74). L. Bloomfield teda prestal uznávať konkordát so sémantikou, priznávajúc, že „význam sa nedá analyzovať v oblasti našej vedy“ (op. cit., s. 93, 162—167, 266—278). Iba „ak nejaká iná veda než jazykoveda“ nám poskytne definície ‚významu‘, mohol by sa „význam výpovede plne analyzovať a definovať“ (op. cit., s. 77, 168).

12. V konečnom dôsledku teda L. Bloomfield vo svojom základnom diele vyžadoval, aby sémantika dostala presnú ‚klasickú bázu‘, ale nevidel spôsob, ako by sa to dalo urobiť v rámci jazykovedy. Táto dilema pretrvávala aj medzi americkými nasledovníkmi L. Bloomfielda: mnohí z nich si jednoducho všímali iba tie aspekty jazyka, ktoré sa zdali pomerne nezávislé od sémantiky, a niektorí výslovne vyhlásili, že sémantika a význam nemajú hrať vôbec nijakú úlohu v ich výskumných metódach (napr. Harris, 1951).

13. V kontinentálnej Európe bola jazykoveda pod slabším tlakom ‚realizmu‘ a ‚zjednotenej vedy‘ než v anglicky hovoriacom svete. ‚Štrukturalizmus‘ si v intenciách F. de Saussura a L. Hjelmsleva osvojil základný klasifikačný alebo ‚taxonomický‘ prístup v ‚štruktúrnej sémantike‘ (napr. Hjelmslev, 1957), pričom ‚význam‘ sa pokladal za zlože-

ný z inventára najmenších jednotiek nazývaných ‚sémy‘, ‚semémy‘, ‚sémantémy‘ alebo ‚sémantické príznaky‘. Termíny zakončené na ‚-éma‘ boli inšpirované termínmi ako ‚fonéma‘ a ‚morféma‘, ktoré však boli definované ako jednotky identifikovateľné na základe segmentácie v konkrétnych slovách a výpovediach. Celkom proti tradičnej filozofickej koncepcii o protikladnosti formy a významu tieto termíny teda naznačovali, že *významy sú v konečnom dôsledku formy*. Ale pokusy odhaliť sémantické jednotky prostredníctvom formálnej segmentácie jazykových útvarov (napr. Hjelmslev, 1943) neboli veľmi úspešné. Prirodzene, všetci používatelia jazyka sú schopní pripisovať významy formám a formy významom — robia to vždy, keď jazyk používajú na komunikovanie. Ale v sémantike, ktorá sa usiluje analyzovať význam takými istými rigoróznymi technikami, aké sa používajú pri analýze formy, táto bežná činnosť nemôže predstavovať všeobecne prijímanú metódu.

14. Preto ‚formálna sémantika‘ sústavne hľadala spôsob, ako *svoje analýzy odpútať od bežnej komunikácie*. To však vedie k drastickým obmedzeniam v rozsahu disciplíny; porov. Wiggins, 1971, s. 201: „Celkový komunikačný kontext výpovede, konštruujúci ‚obsah‘ súhrnne, je príliš komplexný (...). Skôr, než môžeme vysvetľovať okolnosti, konvencie a všetko ostatné, musíme izolovať to, čo bolo presne povedané. [Teda] pravdivosť musí byť ústredným pojmom sémantiky a hranica medzi tým, čo sa logicky vzťahuje a čo sa nevzťahuje k pravdivosti toho, čo bolo presne povedané, musí byť hranicou medzi vedou o sémantike a vedou o ďalších účinkoch dosahovaných pri rečovej výmene.“

Tento argument vedie k sémantike ‚pravdivostných podmienok‘, ktorej základná téza môže byť formulovaná takto: „Pre ktorúkoľvek vetu *V* poznať význam *V* znamená vedieť, za akých podmienok by sa mohla pokladať za pravdivú (...) To by mohla byť najlepšia teória významu, ktorú by sme mohli mať na istý čas“ (Wiggins, op. cit., s. 17). Odôvodnením významov by mohla byť operácia ‚verifikácie‘, t. j. overenie, či veta je skutočne pravdivá.

15. Na prvý pohľad sa sémantika ‚pravdivostných podmienok‘ a ‚verifikacionizmus‘ zdajú výsostne realistické, pričom ‚realita‘ tu predstavuje oblasť, na ktorú by sa vzťahovala suma všetkých ‚pravdivých viet‘. Ale tento návrh sa odmieta, keď D. Wiggins (1971, s. 25) vyčleňuje ‚reálne skutočnosti‘ súčasne s ‚kontextovými vedomosťami‘ a ‚pragmatickými faktormi‘, ktoré treba brať oddelene od ‚dosahu sémantiky‘. Tento krok vedie k prekvapujúcemu princípu, že „všetky absurdné alternatívy treba pokladať za teoreticky možné“ (ibid.) — pričom realita musí stratiť svoju silu ako determinant ‚pravdivosti‘.

16. Pri takomto prístupe si neviem predstaviť, ako môže D. Wiggins tak veriť, že ‚pravdivosť toho, čo bolo presne povedané‘, je priamočiaro determinovaná a nedáva možnosť rozdielnych interpretácií ‚pravdy‘. Pretože takéto rozdielnosti sú v každodennej komunikácii neobyčajne bežné, sémantici by buď museli byť oveľa zručnejší v používaní jazyka ‚správnym spôsobom‘, t. j. pravdivejšie ako bežní hovoriaci, alebo by museli používať spoľahlivé techniky vlastnej proveniencie. D. Wiggins (1971, s. 19) podáva takýto návrh: „pravdivostná podmienka musí byť výsledkom systematickej, všeobecnej a jednotnej operácie schopnej analyzovať akúkoľvek vetu na sémantické komponenty vybrané z konečného zoznamu.“

17. Je zrejmé, že analýza významu na ‚zložky‘ nazývané ‚sémy‘ alebo podobne (§ 13) sa pokladala za schodnú alternatívu na posudzovanie ‚reálnych skutočností‘. Ale najznámejšie výklady v ‚štruktúrnej sémantike‘ odhalujú trocha zamaskované ‚klasické základy‘, keď rozlišujú ‚sémantické príznaky‘ zakotvené v konštruovaní objektov reálneho sveta, napr. stoličiek (Pottier, 1964), alebo iných skutočností, napr. príbuzenských vzťahov (Lounsbury, 1964). Štruktúrna sémantika rozhodne mala mať menší úspech s čímisi, čo by sa mohlo podobat Platónovým ‚ideám‘, ako s pojmom *dobrý*, napr.: „Keď *dobrý* a nejaké podstatné meno, s ktorým sa spája, splynú, [...] *dobrý* prináša do zloženiny čosi špecifickejšie než bezfarebné hodnotenie samo osebe. To, čo prináša, závisí od mena, ale pre niektoré podstatné mená jestvuje viac ako jeden takýto dištinktívny význam“ (Wiggins, 1971, s. 20).

Tieto dôvody nedávajú veľkú nádej na úspech v zostavovaní ‚konečného zoznamu‘ ‚sémantických komponentov‘ vyžadovaných na ‚analýzu akejkoľvek vety‘ a ‚tvorbu pravdivostných podmienok‘. Namiesto toho by sme mohli skončiť s explóziou ‚komponentov‘ na uchopenie toho ‚dištinktívneho čohosi‘, čo vzniká pri ‚zrastaní‘ prídavného mena ako *dobrý* s podstatným menom. Veď zoznam by sa mohol ukázať nekonečný, keby sme vzali do úvahy aj všetky možné spôsoby formálneho opisu týchto príznakov (§ 9, 28). Okrem toho vlastný Wigginsov príklad *má dobré nohy*, kde uvádza *pekné, silné, zdravé — nezohavené* atď. ako ‚determinujúce kritériá‘ (Wiggins, 1971, s. 29), svedčí proti jeho vlastnému rozhodnutiu ‚izolovať to, čo bolo presne *povedané*‘ od ‚celkového komunikačného kontextu výpovede‘ (§ 14).

18. Pravda, pojem ‚komponentovej sémantiky‘, ktorá by nebola realistická, bol nepochybne hlavným faktorom, ktorý ju robil príťažlivou pre mentalistických lingvistov odmietajúcich behaviorizmus a fyzikalizmus, napr. pre Chomského model predpokladajúci ‚univerzálne, od jazyka nezávislé obmedzenia sémantických príznakov‘, podobný ‚tradičnému systému možných konceptov‘ (Chomsky, 1965, s. 160). Môj doterajší rozbor však ukazuje, že táto mentalistická sémantika bola prakticky stále len ‚klasická‘ v dôsledku širokého rozsahu údajov o reálnom svete (napr. znalosť o nohách ľudí) a viedla tak analýzu na nejasné cesty. ‚Komunikačný kontext výpovedí‘ nebol dosť odlišený od toho, čo bolo presne povedané, ale iba ukrytý hlboko v myslení analyzujúceho. A tento faktor nebol iba istou slabosťou na strane analyzujúceho, ale aj neodlučiteľným aspektom *akejkoľvek* analýzy významu výpovedí, či už boli o ‚reálnom‘ svete alebo o čisto imaginárnom svete — veď ‚realnosť‘ je tiež faktorom ‚komunikačného kontextu‘. ‚Klasická sémantika‘ tak bola odsúdená na zánik vo svojich realistických aj nerealistických modeloch.

B. Východiská ‚postklasickej sémantiky‘

19. Od šesťdesiatych rokov sa vedecký svet prenikavo zmenil v dôsledku širokého spektra názorov a objavov, zásadne spojených s tzv. ‚kognitívnou revolúciou‘, ktorá znova otvorila mnohé perspektívy predtým zablokované ‚zjednotenou vedou‘ a jej odnožami, ako boli behaviorizmus, fyzikalizmus a logický pozitivizmus, a ktorá bola priaznivá pre

užší vzťah medzi jazykovedou a filozofiou, čo bolo charakteristickým znakom ‚mentalizmu‘. Okrem toho vzrastajúca ‚kognitívna‘ orientácia v psychológii, sociológii, antropológii a v matematickej informatike podnietila záujem o sémantické modely, ktoré by tieto disciplíny mohli aplikovať na vlastnú teóriu a výskum. Odmietajúc ‚klasickú sémantiku‘, ktorá prevažovala od ‚konkordátu‘ (§ 10 n.), nová pluralita hlasov a prístupov si vyžadovala znova budovať sémantiku na celkom iných technikách konštruovania modelov a argumentov. Predtým väčšina sémantických analýz využívaných v sémantike a filozofii bola špekulatívna a ich tvrdenia o platnosti v podstate záviseli od elegantnosti výsledkov a intuitívneho presvedčenia, že sa vysvetľilo čosi podstatné alebo zaujímavé. No teraz bolo nevyhnutné priniesť nezávislé empirické argumenty o tom, že konštrukty sémantikov sú relevantné pre psychologické procesy, sociálne aktivity alebo komplexné výpočty — či najlepšie pre všetky z nich.

20. Samozrejme, ani filozofia, ani lingvistika neboli osobitne dobre pripravené na takúto úlohu; ich jediný pozoruhodný príspevok bol v tom, že inšpirovali sériu ‚psycholingvistických‘ experimentov s cieľom ukázať, že používanie jazyka možno skúmať takými istými druhmi analýz, aké konvenčne používali filozofi a lingvisti; a prirodzene, väčšina takýchto analýz bola viac doma v syntaxi než v sémantike (§ 32). Takto úzko chápaný ‚psycholingvistický‘ výskum mal obmedzenú platnosť pre všeobecné modely psychologických procesov a ešte menšiu platnosť pre všeobecné modely sociálnej interakcie. Je iróniou, že filozofia a lingvistika sa pokladali za *nie dosti kognitívne*, nehladiac na ich primárne mentalistickú orientáciu v tom čase. Navyše ak konkrétny sémantický návrh mal vyhovovať empirickému testu dokázateľne použiteľnému na ľudské konanie, priorita realistickej a klasickej sémantiky už nebola vecou všeobecného konsenzu. A dlhotrvajúce túžobné predstavy, že ľudský jazyk je v podstate realistický a logický a že tvorba pravdivých výrokov o pozorovateľných faktoch je základnou a centrálnou funkciou jazyka (§ 8), mali sa podrobiť experimentálnemu overovaniu; výsledky neboli veľmi povzbudzujúce.

21. A tak napokon aspoň v princípe vznikla situácia priaznivá pre ‚postklasickú sémantiku‘. Našťastie v tomto období bol pozoruhodný vývin, napredujúci už dlhší čas, nakoniec všeobecne uznaný rovnako vo vedeckých i nevedeckých kruhoch: ‚klasická veda‘, zavedená Newtonom, Galileim a i., dosiahla svoje hranice a stratila nárok byť konečným a neprekročiteľným rámcom sveta a ľudských poznatkov o ňom. Je miernou iróniou, že predpokladaný hlavný zdroj realizmu a fyzikalizmu, totiž fyzika zloženia hmoty a energie, nahromadila súbor neodškriepiteľných objavov ukazujúcich, že klasická veda bola iba dobre sa správajúcím špeciálnym prípadom, ktorého obmedzenia a slepé uličky sa teraz dajú presne lokalizovať, vyrátať a opísať. Stupeň matematickej presnosti, s akou by sa neklasické procesy a udalosti dali teoreticky definovať, znamenal veľa v prospech ustálenia ich ‚realnosti‘ — napriek zrejmej nemožnosti produkovať alebo pozorovať ich na bežne dostupných úrovniach energie alebo jej reálne predvídateľných prírastkov.

22. Prirodzene, dramatické zmeny vo fyzike nevedú nevyhnutne k novým prístupom k sémantike, a tým menej si ich vynucujú. Ale nepopierateľne modifikujú vedecké kontexty, v ktorých sa takéto teórie môžu predkladať a prijímať. ‚Postklasická veda‘ radikál-

ne odstránila pojem ‚pozorovateľnosť‘ z realistického piedestálu, na ktorom zotrval od klasického staroveku; a koncepty ‚reality‘, ktoré prirodzene viedli k začiatku Vesmíru a vytvoreniu hmoty, záviseli od diskurzívnych reprezentácií v miere nebývanej od čias, keď atomické teórie gréckeho staroveku boli vypracované v situácii, v ktorej nejestvovala nijaká technológia na ich rozvíjanie alebo zabezpečenie ich akceptovania. Okrem toho ‚postklasická veda‘ pripustila názor — odporujúci názoru klasických vedcov od Newtona až k fyzikalistom a pozitivistom našich čias — že proces pozorovania môže ovplyvňovať alebo dokonca determinovať udalosti v realite; ‚pozorovateľ‘ a ‚pozorovaný systém‘ boli uznané za integratívny interakčný systém, ktorého zložky a udalosti izolovane nemajú zmysel (Bohm, 1980) (§ 24).

23. A tak je vhodný čas od základu premyslieť starú dualitu medzi materiálom a údajmi alebo medzi hmotou a vedomím, alebo medzi telom a myslením (porov. Beaugrande, pripravované). Čo znamenajú nové objavy ako celok, možno zhrnúť do nasledujúceho princípu: *Čo je hmota alebo energia na jednej úrovni, to sú údaje na inej alebo viacerých iných úrovniach a naopak.* Tento princíp robí život možným; je zrejmé, že ľudské bytosti sú vystavané z fyzikálnych a chemických substancií, ale ani zďaleka nie je zrejmé, ako sme na tomto základe schopní myslieť a komunikovať. Moja vlastná domnienka je, že ľudské procesy ‚sa nesú‘ na bohatej hierarchii úrovni, pričom každá materiálna úroveň je aj informačnou úrovňou, ktorá ovláda materiálnu bázu nasledujúcej informačnej úrovne. Bežným príkladom je ľudský genóm, genetické ‚kódovanie‘ ľudského tela a myslenia; vidíme tu slušne vyvinuté informačné substráty, ktoré ovládajú dedičné charakteristiky, rozvoj intelektu a pod. na ‚vyšších‘ úrovniach. Ľudské bytosti rozvinuli viac úrovní tohto energeticko-materiálno-informačného interakčného komplexu než ‚nižšie živočíchy‘; a jedným z jeho výstupov je význam.

24. V rámci princípu ‚hmota verzus informácia‘ má termín ‚informácia‘ veľmi všeobecný význam: je to každé uloženie, schopnosť ukladania, pamäť alebo reprezentácia, ktorá nie je bežnou fyzikálnou udalosťou alebo stavom systému. V tomto zmysle ‚informácia‘ neexistuje len v ľudských bytostiach a zvieratách, ale *vo všetkých komplexných systémoch.* Napr. fyzika častíc neskúma jemné kúsky hmoty lietajúce okolo, ale ‚informačné polia‘. Aj ľudská bytosť, ktorá ‚pozoruje‘ alebo ‚rozumie‘ fyzikálnu udalosť, je informačné pole v interakcii s informačným poľom samej udalosti.

25. Ak sa teraz pýtate, *ako vznikol ľudský jazyk*, odpoveďou už nie je populárna legenda o jaskynnom človeku, ktorý jedného dňa zázračne vstal a našiel prvé slovo. Namiesto toho by sme odpovedali, že ľudské telo je už vysoko rozvinutý systém vnútornej komunikácie (t. j. komunikácie medzi genómom a orgánmi, ktorých rozvoj ovláda); v istom ‚kritickom množstve‘ bol kód ‚exteriorizovaný‘, aby rozvíjal interakciu medzi viacerými ľuďmi.

26. To isté platí o individuálnom človeku; už pri narodení má dieťa vysoko rozvinuté informačné pole, ktoré neskôr robí učenie jazyka akoby nenamáhavým. Nachádzame iba ľudské jazyky s vypracovanou podobou bez ohľadu na to, aká ‚primitívna‘ by mohla byť daná kultúra pri posudzovaní podľa iných kritérií. Podľa všetkého ľudské bytosti sú takým

„rozvinutým životným systémom“, že naše vlastné dozrievanie a socializácia sú mohutne podporované „genetickým programovaním“ a vývin nášho jazyka sa môže „zviazať“ na tomto „lacnom“ rozvíjaní. A tak len malé deti používajú „primitívne“ jazyky (Beaugrande, pripravované).

27. Čo teda môže byť hlavným poučením pre „postklasickú sémantiku“, keď vychádzame z týchto poznatkov? Predovšetkým, že *jazyk je rozvíjajúci sa systém s materiálnym substrátom*, zahrnujúcim zvuky alebo písané slová, a *s údajovým substrátom*, zahrnujúcim významy. Rozhranie medzi týmito dvoma substrátmi v diskurze je vždy istým spôsobom typické pre celý systém a istým spôsobom špecifické pre pokračujúci kontext komunikácie. Tento systém by preto mal byť *nedeterministický*, takže vzťah medzi slovom a významom by zostal v zásade pružný, hoci v určitej situácii môže byť dostatočne determinovaný.

28. Z toho by vyplývalo, že význam nemôže byť štruktúrou pevných stavebných blokov takého druhu, aké sa predpokladajú v klasickej sémantike (§ 13). Rozsah sémantických konfigurácií by bol skutočne *nekonečný* (§ 9, 17); táto nekonečnosť však neznamená prekážku alebo dokonca nemožnosť konečného spracovania v komunikácii, ak by operácie na budovanie takýchto konfigurácií boli dostatočne mohutné a ovládateľné. Ak je to tak, význam musí byť modalita, ktorej stavba umožňuje takéto operácie, podobne ako súbor adaptovateľných parametrov, ktoré možno prispôbiť kontextu nie iba pokiaľ ide o obsah (napr. znalosť sveta o ľudských nohách; § 17), ale aj v stupni determinovanosti, komplexnosti, novosti atď. (Beaugrande, 1991 b; 1993; pripravované). Stupeň determinovanosti alebo komplexnosti nie je stály, ako si to predstavuje „komponentová sémantika“, ale mení sa tak, aby vyhovoval aktuálnym zámerom — napr. podľa toho, koľko pozornosti hovoriaci a počúvajúci venujú diskurzu.

29. Z požiadaviek konečnosti spracovania v takomto „bohatom“ systéme vyplýva princíp, s ktorým sa zriedkavo stretávame v konvenčnom lingvistickom teoretizovaní: *podoba jazyka používaného daným hovoriacim sa utvára vždy znova v spätosti s postupom komunikácie*. Hovoriaci nikdy nestavia na *celej* svojej gramatike alebo slovníku, ale na *redukovanom systéme zloženom z aktuálne aktivovaných subsystémov a ich relevantných komponentov*. Aby systém hovoriaceho korešpondoval so systémom počúvajúceho v miere dostatočnej na to, aby bola komunikácia taká úspešná a ľahká, akou sa zdá, proces komunikovania musí umožňovať *zladit' navzájom ich príslušné systémy*.

30. V „postklasickvej sémantike“ založenej na týchto konceptoch význam jazyka nie je odrazom reality alebo stavebných blokov reality. Naopak, je to modalita, v ktorej možno reálne alebo možné svety konštruovať, prezentovať a manipulovať s nimi. V tomto zmysle jazyk pomáha ľuďom poznatky nielen *prenášať*, ale aj *vytvárať*. A tak význam nemôže byť „univerzálny systém možných konceptov“, ani nemôže byť takto reprezentovaný, ako sa myslelo počas stáročí (§ 4, 18), pretože *kedykoľvek ľudia komunikujú, koncepty sa priebežne tvoria a znovutvoria, najmä keď komunikujú o vede a poézii*. A nemôže existovať *konečná množina najmenších jednotiek významu*, ako sú „sémy“ (§ 13), ale len *kontinuita potenciálnych jednotiek*, ktorých aktuálny obsah a rozsah sa prispôsobujú prebiehajúc-

cim kontextom. Preto nie je možné v teórii ani praxi oddeľovať tieto kontexty od toho, čo bolo presne *povedané* (§ 14); v skutočnosti sa pojem ‚presne *povedané*‘ stáva nezmyselným. Práve úsilie vyslovene klasických sémantikov ako D. Wiggins hovoriť ‚o veciach presne‘, len posúva nedeterminovanosť od jedného pojmu alebo parafrázy k inému a prísne zásady sú napokon vždy zradené, napr. implicitným používaním kontextov, ktoré boli explicitne vylúčené zo ‚záberu sémantiky‘ (§ 14 n.).

31. Ako by takáto sémantika mala v skutočnosti fungovať a ako ju môžeme skúmať alebo testovať? Ak konkrétna komunikácia prebieha v redukovanom aktivovanom systéme (§ 29), budeme musieť preskúmať, ktoré významy môžu byť aktivované v danom momente. Jedna empirická stratégia bola predvedená v nedávnom výskume ‚vyzdvihovania‘ — ‚*priming*‘ (napr. Kintsch, 1988; 1989). Skúmaný prvok sa považuje za ‚vyzdvihnutý‘ — úroveň jeho aktivácie prevyšuje neaktívny stav —, keď ho ľudia sústavne spoznávajú a odpovedajú naň rýchlejšie ako inokedy, napr. stlačením klávesu, aby signalizovali, či ide alebo nejde o anglické slovo (Kintsch, 1989, s. 197). Počas vnímania textu, napr. čítaním, počiatočná asociácia medzi slovom a jeho možnými významami je nielen *nedeterminovaná*, ale aj *neselektívna*! Keď ľudia prečítajú dané slovo v texte, spočiatku sú ‚vyzdvihované‘ a aktivované jeho relevantné aj nerelevantné významy; ale po krátkom čase sú nerelevantné významy deaktivované, kým relevantné zvyšujú svoju aktiváciu a ‚rozprestierajú‘ ju na ďalšie asociované slová.

Predpokladajme, že na obrazovke počítača čítate text obsahujúci túto pasáž: *The townspeople were amazed to find that all the buildings had collapsed except the mint* — Text sa náhle zastaví na slove *mint* a na obrazovke sa ukazuje ‚cieľová jednotka‘, o ktorej máte rozhodnúť, či to je to pravé slovo. V krátkom intervale, približne pol sekundy, vaša odpoveď pravdepodobne ukáže ‚vyzdvihnutie‘ obidvoch ponúk, relevantného *money* (peniaze) i nerelevantného *candy* (cukrík), ale nie vyvoditeľného *earthquake* (zemetrasenie), ktoré zapríčinilo zrútenie domov. Hneď potom však nerelevantný prvok stráca svoje vyzdvihnutie, kým relevantný a vyvoditeľný prvok ho získavajú. Počas tohto intervalu zrejme textové obmedzenia vykonávajú ich kontrolu a regulujú silu, pričom každé slovo alebo význam je asociovaný s aktuálnymi ‚kontrolnými centrami‘ danej témy.

32. Dôležitosť tohto zistenia sotva možno preceňovať. Výsledný ‚konštrukčno-integračný model‘ je významným prípadom závažnej teoretickej revízie riadenej priamo empirickými údajmi — je to zriedkavý prípad pri skúmaní jazyka a takmer neslýchaný v jazykovede a filozofii jazyka. Začala sa nová fáza v dlhotrvajúcej kontroverzii medzi modelmi jazykovej činnosti ‚zdola nahor‘ a ‚zhora nadol‘ (porov. Beaugrande, 1980; 1980—1981). V ‚psycholingvistiky‘, kde boli na programe experimenty skúmajúce psychologické jazykové procesy podľa jazykovedných teórií, sa uprednostňovali modely ‚zdola nahor‘, lebo podobne ako v lingvistickej analýze sa tu najviac využíva jazykový vstup (§ 20). Sčasti ako reakciu na tento dôraz ‚kognitívna veda‘, najmä v oblasti umelej inteligencie a kognitívnej psychológie, uprednostňovala modely ‚zhora nadol‘, pretože zdôrazňujú úlohu uložených vedomostí. Teraz vidíme tento protiklad ako pravú hegllovskú *dialektiku* ‚tézy‘ a ‚antitézy‘, pre ktorú je práve uvedený objav vlastnou ‚syntézou‘.

spájajúcou obe stránky na vyššej rovine. Spracovanie textu má krátku začiatočnú fázu ‚zdola nahor‘, ktorá dodá ‚surový materiál‘ pre nasledujúcu a dlhšie trvajúcu fázu ‚zhora nadol‘. Každá fáza buduje na **vlastných** špecifických zdrojoch: prvá na akustickom a vizuálnom vnímaní slov a fráz v krátkodobej pamäti; druhá na sieti všeobecných vedomostí v dlhodobej pamäti, zahrnujúcej ‚významy‘ slov.

33. Ako poznamenáva W. K i n t s c h (1988, s. 164), syntéza by mohla vyriešiť dva najťažšie problémy týkajúce sa kognitívnych modelov zhora nadol, ktoré postulujú ‚*schémmy*‘ ako široké pamäťové modely významu: 1. empiricky sa ukázalo, že aj plynulo čítajúci, ako signalizuje fixácia ich očí, segmentujú text na slová; 2. z počítačového hľadiska tieto konštrukty nie sú veľmi funkčné, lebo ak sú ‚bohaté‘ a špecifické, sú príliš nepružné pre rozsah prirodzene sa vyskytujúcich kontextov, ak sú ‚chudobné‘ a všeobecné, nie sú dostatočne ovládateľné.

34. Okrem toho bude treba riešiť problém, s ktorým sa musia vyrovnávať všetky modely výstavby diskurzu: ako môže tak veľa operácií pracovať v rámci striktných obmedzení ľudských zdrojov času, pozornosti atď. Tento problém sa obyčajne obchádzal tým, že sa modelovali skromnejšie subprocesy, napr. poznávanie jednotlivých slov alebo obmedzených syntaktických vzorcov v izolovaných vetách. Môžeme teraz uzavrieť, že ‚konštrukčná‘ etapa je automatická, kým ‚integračná‘ etapa je daná jednoduchou, ale účinnou ‚samoorganizáciou‘, ktorá sa lepšie hodí na *tvar* (upravujúci silu spojení) než na *obsah* ako taký (berúci do úvahy významy toho, o čom sa hovorilo).

35. Videl by som tu aj silnú podporu pre moju dávnejšiu domnienku (Beaugrande, 1987; napísané r. 1985), že pri skúmaní jazyka treba brať do úvahy významný podiel ‚nedeterminovanosti‘, ktorá nebola adekvátne reflektovaná v lingvistickej teórii, ale je veľmi dôležitá pre ovládanie jazykovej komplexnosti a kolísavosti, predovšetkým v subsysteme ‚sémantiky‘. V protiklade k deterministickej výskumnej tradícii ‚modelovať používanie znalostí pri porozumení konštruovaním silných pravidiel zabezpečujúcich, že sa budú generovať správne prvky v správnych kontextoch‘, W. Kintsch (1988, s. 163 n.) a jeho spolupracovníci nám ukázali, koľko môže dokázať ‚slabší produkčný systém‘, ktorého ‚pravidlá‘ sú ‚práve dosť silné na to, aby medzi generovanými prvkami pravdepodobne boli správne prvky‘ spolu s ‚nerelevantnými a nevhodnými‘ prvkami. Takýto systém ‚môže fungovať v mnohých kontextoch‘, pretože vyhovuje ‚okoliu diskurzu charakterizovanému takmer nekonečnou variabilitou‘ (ibid.). Takže ‚počítačový model porozumenia textu‘ ako ‚konštrukcia mentálnej reprezentácie textu s jednoduchými, aj keď približnými a hrubými pravidlami‘, ktoré sa ‚používajú promiskue‘, s nasledujúcou ‚holistickou integračnou fázou‘, ktorá produkuje ‚koherentný obraz‘, zdá sa ‚psychologicky prijateľnejší a počítačovo pružnejší‘ než ‚presné pravidlá‘, po ktorých vždy túžila klasická sémantika (Kintsch, 1992, s. 263).

36. Keď sú k dispozícii také jemné techniky, ako má nová sémantika rozhodnúť, ktoré významy treba skúmať? Ak význam slova, ako som ukázal, zásadne závisí od kontextu, nemôže byť štandardnou **jednotkou** sémantiky slovo, ale skôr *slovo alebo fráza v kontexte*. Tradicionalisti môžu **namietaať**, že nemáme spôsob, ako vyberať dôležitejšie alebo

typické kontexty z nekonečnej množiny možných kontextov. Ale táto námietka bola najnovšie prekonaná; kontexty možno systematicky opisovať využitím obrovských počítačových korpusov reálnych jazykových údajov, ako je napr. Bank of English na Univerzite v Birminghame, ktorý v r. 1993 obsahoval viac ako 200 miliónov slov z autentických hovorených a písaných textov — z kníh, novín, rozhlasu a telefonických rozhovorov (Text and Technology, 1993; porov. staršiu správu u Nakamura, 1993, s. 295 n.). Takéto databanky môžu odhaliť kontextové pravidelnosti, ktoré zo skromných vzoriek alebo z introspekcie rodených hovoriacich jednoducho nie sú zrejmé (Sinclair, 1992 a; 1992 b). Otázka, nakoľko všeobecný môže byť daný význam v kontexte, sa oteraz má overovať skúmaním množín kontextov, v ktorých sa ‚klúčové slová‘ objavujú častejšie alebo menej často. Napr. *pejoratívne alebo melioratívne postoje hovoriaceho* bude treba posudzovať ako vlastný ‚sémantický‘ faktor. Náznorný príklad je anglické sloveso *build up*. Ak sa používa v aktíve ako označenie produktívneho procesu s ľudským agensom ako subjektom a s vyjadreným cieľom² (zásahom), použitia v korpuse poukazujú na melioratívny postoj (napr. *you build up an organisation*). Ak sa použije v strednom rode s nie-ludským subjektom na označenie rozvíjajúceho sa procesu a bez vyjadrenia zásahu, spojenia poukazujú na pejoratívny postoj (napr. *cholesterol build up in the body* — cholesterol v tele stúpol) (Louw, 1993, s. 171). Či sú tieto aspekty časťou toho, ‚čo je presne povedané‘ alebo nie, je nepodstatné; v skutočnosti ovplyvňujú význam typických kontextov.

37. Nové objavy, ktoré som tu zhrnul, vedú k novým perspektívam vo výskume jazyka, ktoré sú primárne skôr funkčné než formálne — je to myšlienka tu v Česko-Slovensku dobre známa, s dlhou tradíciou siahajúcou k V. M a t h e s i o v i (súhrnne Mathesius, 1975 [originál 1961]; porov. Beaugrande 1992; 1994). Významnou súčasťou tohto smerovania by celkom dobre mohla byť postklasická sémantika, rozchádzajúca sa so známymi základnými princípmi klasickej sémantiky, s jej suverénnou ‚prísnosťou‘ a realizmom. Prírodné, úloha naplniť nové princípy a modely sémantiky a zväziť relevantné psychologické, sociálne alebo počítačové údaje je obrovská. Ale tieto obrovské úlohy treba uprednostniť pred úlohami skutočne nemožnými a beznádejnými, ktoré si stavala klasická sémantika a ktoré som rozoberal v časti A, formulovanej ako príspevok k problematike ‚klasickej vedy prechádzajúcej v súčasnosti prenikavou transformáciou‘. Sémantika si nemôže dovoliť nebrať na vedomie túto historickú príležitosť.³

² Pre ‚procesy‘ a ‚aspekty‘ tu používam termíny z ‚kognitívnej funkčnej gramatiky‘ (porov. Beaugrande, pripravované).

³ Z anglického originálu *Prospects for a Post-Classical Semantics* preložil Ján H o r e c k ý. Na preklade spolupracovala M i r a N á b ě l k o v á, text posúdil aj Pavel C m o r e j. V technickej úprave je čiastočne ponechaný autorov spôsob grafického vyznačovania; bibliografia je upravená podľa úzu časopisu.

Bibliografia

- BEAUGRANDE, R. de: Text, Discourse, and Process: Toward a Multidisciplinary Science of Texts. Norwood, N. J., Ablex 1980.
- BEAUGRANDE, R. de: Design Criteria for Process Models of Reading. *Reading Research Quarterly*, 16, 1980—1981, s. 261—315.
- BEAUGRANDE, R. de: Determinacy Distribution in Complex Systems: Science, Language, Linguistics, Life. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, 40, 1987, s. 145—188.
- BEAUGRANDE, R. de: Knowledge and Discourse in Geometry: Intuition, Experience, Logic. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, 6, 1991 (a), s. 771—827.
- BEAUGRANDE, R. de: Complexity and Linguistics in the Evolution of Three Paradigms. *Theoretical Linguistics*, 17, 1991 (b), s. 43—73.
- BEAUGRANDE, R. de: The Heritage of Functional Sentence Perspective from the Standpoint of Text Linguistics. *Linguistica Pragensia*, 34, 1992, č. 1—2, s. 2—26, 55—86.
- BEAUGRANDE, R. de: Fluctuation and Linguistic Theory: The Case of Special Purpose Language. In: *Fachsprachentheorie. 2. Konzeptionen und theoretische Richtungen*. Red. Th. Bungarten. Tostedt bei Hamburg, Attikon 1993, s. 704—729.
- BEAUGRANDE, R. de: Function and Form in Language Theory and Research: The Tide Is Turning. *Functions of Language*, 2, 1994.
- BEAUGRANDE, R. de: Language and Consciousness in Theology, Philosophy, and Linguistics. In: *Language and Consciousness*. Red. M. Stamenov (v tlači).
- BEAUGRANDE, R. de: *A New Introduction to the Study of Text and Discourse*. London, Longman (privatovane).
- BLOOMFIELD, L.: *Language*. New York, Holt 1933.
- BOHM, D.: *Wholeness and the Implicate Order*. London, Routledge and Kegan Paul 1980.
- CHOMSKY, N.: *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MIT Press 1965.
- DIJKSTERHUIS, E. J.: *The Mechanization of the World Picture*. London, Oxford 1961.
- FIRTH, J. R.: *Tongues of Men and Speech*. Red. P. Strevens. London, Oxford 1964 [originally 1930 a 1937].
- FREGE, G.: Über Sinn und Bedeutung. *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, 100, 1892, s. 25—50.
- GÖDEL, K.: Über formal unentscheidbare Sätze der *Principia Mathematica*. *Monatshefte für Mathematik und Physik*, 38, 1934, s. 173—198.
- HARRIS, Z. S.: *Methods in Structural Linguistics*. Chicago, University of Chicago Press 1951.
- HJELMSLEV, L.: *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse*. Copenhagen, Lunos 1943.
- HJELMSLEV, L.: *Structural Semantics*. In: *Essais linguistiques*. Copenhagen, Sprog- og Kulturforlag 1970, s. 96—112 [originally 1957].
- KINTSCH, W.: The Role of Knowledge in Discourse Comprehension: A „Construction-Integration Model“. *Psychological Review*, 95, 1988, č. 2, s. 163—182.
- KINTSCH, W.: The Representation of Knowledge and the Use of Knowledge in Discourse Comprehension. In: *Language Processing in Social Context*. Red. R. Dietrich — C. Graumann. Amsterdam, North Holland 1989, s. 185—209.
- KINTSCH, W.: How Readers Construct Situation Models for Stories: The Role of Syntactic Cues and Categorical Inferences. In: *From Learning Processes to Cognitive Processes*. Red. A. Healy — S. Kosslyn — R. Shiffrin. Hillsdale, Erlbaum 1992, s. 261—278.
- LOUNSBURY, F.: The Formal Analysis of Crow- and Omaha-type Kinship Terminologies. In: *Explorations in Cultural Anthropology*. Red. W. H. Goodenow. New York, MacGraw-Hill 1964.
- LOUW, B.: Irony in the Text or Insincerity in the Writer?: The Diagnostic Potential of Semantic Prosodie. In: *Text and Technology*. Red. M. Baker — G. Francis — E. Tognini-Bonelli. Amsterdam, Benjamins 1993, s. 157—176.

- MATHESIUS, V.: *A Functional Analysis of Present Day English on a General Linguistic Basis*. Prague, Academia 1975 [originál 1961].
- NAKAMURA, J.: *A New Tool for Describing Text Types*. In: *Text and Technology*. Red. M. Baker — G. Francis — E. Tognini-Bonelli. Amsterdam, Benjamins 1993, s. 293—312.
- OGDEN, CH. — RICHARDS, I. A.: *The Meaning of Meaning*. London, Paul, Trench and Trubner 1923.
- OLDROYD, D.: *The Arch of Knowledge: An Introductory Study of the History of Philosophy and the Methodology of Science*. Kensington, New South Wales University Press 1986.
- PEIRCE, CH. S.: *Collected Papers*. Cambridge, MA, Harvard University Press 1931—1958.
- POTTIER, B.: *Vers une sémantique moderne*. *Travaux de Linguistique et Littérature*, 2, 1964, s. 107—137.
- RUSSELL, B.: *An Essay on the Foundations of Geometry*. New York, Dover 1956 [originál 1897].
- RUSSELL, B. — WHITEHEAD, A. N.: *Principia Mathematica*. London 1910.
- SAUSSURE, F. de: *Cours de linguistique générale*. Lausanne, Payot 1916.
- SALMON, V.: *The Study of Language in Seventeenth Century England*. Amsterdam, Benjamins 1979.
- SINCLAIR, J. M.: *Priorities in Discourse Analysis*. In: *Advances in Spoken Discourse Analysis*. Red. M. Coulthard. London, Routledge 1992 (a), s. 79—88.
- SINCLAIR, J. M.: *The Automatic Analysis of Corpora*. In: *Direction in Corpus Linguistics*. Red. J. Svartvik. Berlin, Mouton de Gruyter 1992 (b), s. 379—397.
- Text and Technology*. Red. M. Baker — G. Francis — E. Tognini-Bonelli. Amsterdam, Benjamins 1993.
- WIGGINS, D.: *On Sentence-sense, Word-sense, and Difference of Word-sense*. In: *Semantics*. Red. D. Steinberg — L. Jakobovits. London, Cambridge University Press 1971, s. 14—34.
- WILKINS, J.: *Essay towards a Real Character and a Philosophical Language*. London, Gellibrand 1688.

INTEGRAČNÉ PROCESY PRI LEXIKÁLNYCH PREVZATIACH¹

JURAJ FURDÍK

FURDÍK, J.: Integration Processes with Lexical Borrowings. *Jazykovedný časopis*, 45, 1994, No. 2, pp. 95–102. (Bratislava)

The study analyzes some forms of integration of borrowed Hungarian lexical items into the vocabulary of Slovak. Based on works of R. Filipovič the paper deals with the processes of transphonemization, transmorphemization, transmorphologization, transsemantization, transderivation, and translocation of Hungarian borrowings in East Slovakia dialects.

Štúdium lexikálnych prevzatí je vďačným poľom nielen synchronnej a historickej lexicológie skúmajúcej spisovné, kodifikované i nie spisovné, nárečové útvary národných jazykov, ale stalo sa aj jednou z centrálnych oblastí výskumu jazykových kontaktov (porov. Filipovič, 1986). Lexikálne prevzatia sú najvýraznejším, najbezprostrednejším prejavom jazykových kontaktov. Metodologické prístupy k ich skúmaniu sú mnohostranné: etymologické, historické, geografické, štruktúrne, konfrontačné, sociolingvistické atď. Každý z týchto prístupov má už v slovenskej jazykovede istú — jeden bohatšiu, iný menej rozvinutú — tradíciu a tvorí jednu zo zložiek všestranného poznávania jednak jazykového kontaktu ako procesu, jednak jeho výsledkov prejavujúcich sa v danej jazykovej situácii a poskytujúcich impulzy na jej ďalšie zmeny.

Hoci materiálový výskum lexikálnych prevzatí je nielen neukončenou, ale aj neukončiteľnou a permanentne aktuálnou úlohou (medzijazyková púť lexikálnych jednotiek je večná), ich prostá registrácia pri všetkej záslužnosti tejto práce nepostačuje. Každé prevzatie je v prijímajúcom jazykovom útvare osobitnou udalosťou. Uplatňujú sa v ňom nielen všeobecné zákonitosti, ale — ako to pre pohyb v slovnej zásobe formuloval F. M i k o (1966) — aj „zákonitosť jednotlivého“. Integrácia prevzatého prvku do slovnej zásoby preberajúceho jazykového útvaru² je mnohostranný jav, ktorý má pri každej lexikálnej jednotke svoje osobitosti. Od efemérneho objavenia sa v jedinom texte po pevné začlenenie do lexikálneho systému vytvára sa rozsiahla a mnohočlenná stupnica vzťahov medzi lexémou a lexikou, respektíve — keďže hovoríme o prevzatiach z jazyka do jazyka —

¹ Príspevok bol prednesený na III. celoslovenskej dialektologickej konferencii (Zemplínska Širava 4.—7. 10. 1988), ale doteraz nebol publikovaný.

² Používame termín *jazykový útvar*, pretože máme na mysli práve tak spisovnú formu ako aj nekodifikované útvary národného jazyka (územné dialekty). Samozrejme, môže ísť aj o pohyb medzi dvoma útvarmi toho istého národného jazyka (dialekt — spisovná forma). Pri našich úvahách vychádzame zo stratifikácie národného jazyka u J. H o r e c k é h o (1988, s. 98 n.).

pohybu lexém medzi lexikami dvoch jazykov: východiskového³ a prijímajúceho. Preto je nevyhnutné lexikálne prevzatia ako prejav i výsledok jazykových kontaktov nielen registrovať, ale aj z rozličných strán analyzovať, kvalifikovať i klasifikovať.

Sama problematika lexikálnych hungarizmov v slovnej zásobe slovenčiny je už značne rozpracovaná. V historickom vývine sledovali túto problematiku v posledných rokoch V. Blánár (1977), J. Doruľa (v rade štúdií, porov. najmä 1977, s. 61–74; tam aj ďalšia literatúra) a K. Habovštiaková (1979; 1987 — takisto s bohatou literatúrou), z geografického hľadiska A. Habovštiak (1979). Bohatý lexikálny materiál z nárečí prinášajú v dialektologických monografiách i štúdiách J. Matejčík (1972 a; 1972 b), F. Buffa (1977), L. Bartko (1980; 1987), Š. Lipták (1987), zo slovenských nárečí v Maďarsku napr. I. Sipos (1973), F. Gregor (1975) a i. Nie je úlohou nášho príspevku podať čo len relatívne úplný prehľad tejto historicky i metodologicky rozsiahlej literatúry. Pokúšame sa iba sledovať niektoré integračné procesy pri preberaní maďarských lexikálnych jednotiek do jazykových útvarov slovenčiny (spisovnej formy aj nárečí s osobitným zretelom na východoslovenské nárečia) a objasniť adaptačné mechanizmy pôsobiace pri tejto integrácii; uvádzané diela nám poskytujú pri tomto puku predovšetkým materiálovú bázu.

Lexikálne prevzatia sú prejavom interferencie medzi dvoma jazykovými útvarmi na lexikálnej rovine. Ako sa už konštatovalo (porov. pozn. 3), aktívnu úlohu pri tomto procese zohráva preberajúci útvar; ten musí preberanú jednotku adaptovať do svojho systému. Tvrdí sa, že prevzatie vždy znamená zároveň adaptáciu (Katičić, 1988, s. 204). V tejto podobe sa nám toto tvrdenie zdá príliš kategorickým a zjednodušujúcim. Práve analýza lexikálnych hungarizmov v slovenčine ukazuje, že popri adaptovaných podobách sa v slovenských textoch v minulosti a miestami aj v súčasnosti nachádza celý rad neadaptovaných citátových prvkov. J. Doruľa (1977, s. 66; podč. J. F.) uvádza z historických textov veľa príkladov „na používanie neadaptovaných, citátových maďarských slov v slovenskom kontexte, vyplývajúce z aktuálnych podmienok slovensko-maďarského spolunážívania alebo podmienené tým, že príslušný pisateľ používal obidva jazyky, a preto použil občas i v slovenskom kontexte jemu dobre známe maďarské výrazy, najmä termíny. Tieto slová totiž v slovenčine nezdômácnili, ich používanie neprekročilo rámec podmienok, za akých sa v slovenskom kontexte použili. Ale predsa nás poučajú o tom, akými cestami sa k nám mohli dostať i mnohé ďalšie slová z maďarčiny. *Takéto používanie maďarských slov znamená vlastne prvú fázu na ceste ich možného prenikania do slovenčiny*“. Táto formulácia jednak vystihuje podmienky neadaptovaného použitia prevzatej lexikál-

³ Hoci termín *východiskový jazyk* sa používa skôr v lingvodidaktike a v teórii prekladu (ako súčasť terminologickej antonymnej dvojice *východiskový jazyk* — *cieľový jazyk*), používame ho aj v úvahách o lexikálnych prevzatiach. Ťažko totiž hovoriť o „odovzdávajúcom“ jazyku, keď ten v procese preberania nehrá aktívnu úlohu. Porov. o tom už u B. Havránka (1963, s. 343): „Zpravidla ne ten jazyk, z nehož určité prejímané jevy vychádzajú, je při těchto vztazích činitelem aktivním; větší aktivnost je na straně jazyka, který určité jevy přijímá“. Za nedostatočne motivovanú pokladáme terminologickú dvojicu „prvý jazyk — druhý jazyk“ (*first-language* — *second-language*; porov. Ivir, 1988, s. 94).

nej jednotky v kontexte preberajúceho jazyka, jednak poukazuje na východisko potenciálneho zaradenia prevzatej jednotky do lexikálneho systému tohto jazyka.

Existuje však aj iná možnosť preberania bez adaptácie, pravda, za celkom iných sociolingvistických podmienok než v predchádzajúcom prípade. Hromadné používanie lexikálnych jednotiek východiskového jazykového útvaru bez akejkoľvek, dokonca aj bez základnej fonologickej adaptácie (transfonemizácie, t. j. náhrady foném neexistujúcich v prijímajúcom jazyku jeho fonicky najbližšími jednotkami), je typické pre rozkladajúci sa jazykový útvar, napr. pre izolovanú enklávu v dominantnom obklúčení iného jazyka (o takom prípade porov. Németh, 1987). Teda použitie neadaptovanej lexikálnej jednotky východiskového jazyka v kontexte prijímajúceho jazyka je buď okazionalizmom v rámci aktívneho bilingvizmu, alebo prejavom rozkladu jazykového povedomia pod vplyvom dominujúceho jazykového útvaru.

Ak odhliadneme od týchto dvoch krajných prípadov preberania lexikálnych jednotiek bez ich systémovej adaptácie, potom adaptáciu prevzatých jednotiek musíme pokladať za nevyhnutnú podmienku ich postupnej integrácie do lexiky prijímajúceho jazyka. Lexikálna jednotka sa adaptuje fonicky, morfológicky, slovotvorne, sémanticky, štylisticky a kolokačne. V preberajúcom útvare sa pritom vyvíjajú špecifické adaptačné mechanizmy, ktorými sa postupne preklenú prípadné ťažkosti a prekážky adaptácie. Tieto mechanizmy sa navzájom líšia podľa toho, aká je intenzita kontaktov preberajúceho jazyka s východiskovým jazykom a aké sú štruktúrne rozdiely medzi týmito jazykmi. Procesy transfonemizácie, transmorfemizácie, transmorfologizácie, transsémantizácie, transderivácie, transkolokácie, ba ak ide o kodifikované útvary aj transortografizácie⁴ majú samozrejme inú podobu napr. pri preberaní lexikálnych jednotiek z angličtiny do súčasnej spisovnej slovenčiny ako pri preberaní nemeckých prvkov do slovenčiny v minulých historických obdobiach alebo pri preberaní lexikálnych hungarizmov do východoslovenských nárečí.

Podat' sústavný a úplný prehľad všetkých adaptačných mechanizmov, ktoré fungovali pri preberaní maďarských lexikálnych prvkov do slovenčiny v rôznych obdobiach a v rôznych útvaroch (spisovná forma, nárečia, resp. skupiny nárečí), je náročná úloha, presahujúca našu štúdiu. Preto upozorňujeme len na niektoré osobitné prípady, najmä na také, v ktorých sa prejavujú určité, doteraz vari nie celkom docenené zákonitosti. Chceli by sme pritom zdôrazniť, že aj pri štúdiu lexikálnych prevzatí treba vo väčšej miere než doteraz využívať metodické postupy kontrastívnej (resp. konfrontačnej) analýzy (porov. Ivir, 1988, s. 95). Podstata adaptačného mechanizmu sa totiž v plnom rozsahu neodhalí, ak sa do náležitej hĺbky neanalyzuje systémová hodnota sledovaného javu vo východiskovom jazyku. Napr. na fonickej rovine sa bežne konštatujú podoby prevzatých hungarizmov *bet'ah* z maď. *beteg*, *bil'ag* z *bélyeg*, *írek* z *örök*, *ileš* z *élés*, *jezer*, *jazor* z *ezer* (Blanár, 1977, s. 179—181). V maďarčine ide o slová s konsonantickým zakončením

⁴ Termíny *transfonemizácia*, *transmorfemizácia* uviedol do teórie jazykových kontaktov R. Filipović (1980; 1981; uvádzame podľa štúdie A. Dančeva, 1988); o použití ostatných termínov nemáme informácie, utvorili sme ich analogicky.

a s vokalicou štruktúrou budovanou podľa princípu vokalickej harmónie, ktorá sa tu prejavuje vo využití totožných, resp. tímbrovo blízkych foném *e—é, é—é, é—e, ö—ö*. Pri prevzatí do slovenčiny sa táto vokalicá monotónnosť odstránila vokalicou disimiláciou; tým si možno vysvetliť, prečo sa pri prevzatí totožné fonémy v slove východiskového jazyka nenahrádzajú vždy totožnými fonémami v preberajúcom jazyku. Prípady zdanlivo protirečiace tomuto procesu (*t'archa* z pôvod. maď. *terhe, t'apša* z *tepsi*, výchsl. *labda* „lopta“, výchsl. *balta* „sekera“, *čalamada* „husto siata kukurica“ atď.) sa dajú vysvetliť vzájomným pôsobením fonickej a morfolologickej roviny: monolitná vokalicá štruktúra týchto slov — ktoré sa mimochodom vo východiskovom jazyku končia na rozdiel od predchádzajúcej skupiny na vokál — sa v preberajúcom jazyku vyvinula ich zaradením do ženského gramatického rodu, signalizovaného v nom. sg. rodovo silnou relačnou morfé-
mou *-a* (o pojme porov. Miko, 1962).

Morfológická adaptácia lexikálnych prevzatí z neflektívnych jazykov do jazyka flektívneho typu je komplexný a mnohostranný jav. Konštatuje sa to aj v súčasných prácach venovaných jazykovým kontaktom (Filipović, 1986; Katičić, 1988). Vo vzťahu maďarčiny (jazyka s prevažujúcim aglutinačným typologickým princípom) a slovenčiny (jazyka s dominantnou flektívnou typologickou zložkou) sa to týka jednak formálneho rozlíšenia slovných druhov v preberajúcom jazyku oproti ich menej výraznej diferenciacii vo východiskovom jazyku (porov. charakteristiku tohto typologického protikladu u Skaličku, 1966, s. 158—160), jednak ich morfolologickej úpravy a zaradenia do skloňovacích a časovacích typov. V adaptačnom mechanizme vybudovanom na realizáciu týchto procesov sa intenzívne uplatňujú slovtvorné prostriedky (Filipović, 1986). Nejde však o slovtvorbu v pravom zmysle slova, ale o využitie slovtvorných prípon ako flektivizačného prostriedku (porov. Furdík, 1967; Buffa, 1982) pri prevzatých substantívach (*bácsi — bačik, kifli — kiflík, tengeri — tengerica*), adjektívach (*hamis — hamišni, tarka — tarkasti, csám-pás — čampavi*), slovesách (*bír — birovac, mulat — mulatovac*), ba ako prostriedku slovnodruhovej úpravy aj pri časticiach (*bizony — bizouňe*; systémovým východiskom tejto úpravy je častý synkretizmus morfematickej štruktúry vlastnostných prísloviak a vytyčovacích častíc *samozrejme, vlastne, zaiste* a pod.). Pomerne zložitá je zaradovanie prevzatých substantív do jednotlivých gramatických rodov. Opäť tu nemožno ucelene vyložiť celú problematiku; upozorníme len na niektoré jej osobitosti (o rode v slovenčine a v maďarčine porov. Furdík, 1977). Rodovosť názvov osôb je daná sémanticky, podľa toho sa upravuje aj ich morfológická podoba: *juhász — juhas* „ovčiar“, *betyár — betar* „huncút“, *ács — jalč* „tesár“, *bitang — bitang* (nom. pl. *bitanži*) „lajdák, tulák“, (erdő) *kerülő — kerul'* „hájnik“, *cimbora — cimbora* „kamarát“, *vajda — vajda* „cigánsky vodca“, *ányi — aňďa* „manželka staršieho brata, strýka a uja“, *kisasszony — kišasoňa, kišasonka* „slečna“, *néni — nena* „cudzía staršia žena“. Pri názvoch zvierat a vecí sa rodová príslušnosť sčasti riadi zakončením slova vo východiskovom jazyku, ak je v súlade so systémovým zakončením substantív v preberajúcom útvare: *bogár — bogar* m. „chrobák“, *farkas — farkaš* m. „vlk“, *potyka — potka* f. „kapor“, *gólya — goľa* f. „bocian“, *ürge — írga* f. „sysel“, *csárdás — čardaš* m. „druh tanca“, *czatorna — čatorňa* f. „žľab“, *csíga — číga* f. „kladka“.

Ak sa zakončenie slova v maďarčine odlišuje od systémového zakončenia v prijímajúcom útvare, slovo sa transmorfológizuje, pričom tento proces je podmienený rozličnými príčinami. Zaujímavý je adaptačný mechanizmus v slovenčine (v spisovnom jazyku i v nárečiach) pri preberaní takých substantív z maďarčiny, ktoré sa vo východiskovom jazyku končia na konsonantickú skupinu sonóra + (semiokluzíva) (-*mp*, -*lp*, -*nt*, -*jt* a i.). Konsonantické zakončenie takýchto slov by ľahko umožňovalo zaradiť ich do príslušného skloňovacieho typu maskulín. Neživotné maskulína v slovenčine sa však zvyčajne na takéto konsonantické skupiny nekončia. Preto sa v slovenčine slová tohto typu stávajú tvarotvornými základmi, ku ktorým sa pripájajú relačné morfémy skloňovacieho typu *žena*: maď. *bakancs* — slov. *baganča*, podobne *komp* — *kompa* „plavidlo“, *konty* — nár. *konta* „druh ženského účesu“, *talp* — nár. *talpa* „podošva“, *lencse* — nár. *lenča* „šošovica“, *rojt* — nár. *rojta* „strapec“ atď. Oveľa zriedkavejšia je pri slovách tohto typu adaptácia pomocou flektivizačnej slovotvornej prípony zaraďujúcej prevzaté slovo medzi maskulína: *gomb* — *gombík*. Ak sa však vo východiskovom jazyku končí na takúto konsonantickú skupinu substantívum pomenúvajúce osobu mužského pohlavia, resp. osobu, pri ktorej je vyjadrenie pohlavnej príslušnosti irelevantné, v slovenčine sa takéto slovo ako prevzaté zaraďuje bez morfonologickej adaptácie do skloňovacieho typu *chlap*: *bitang*, *jalč*, *lelenc*, *najdúch*.

Pri preberaní slov, ktoré sú v maďarčine ako východiskovom jazyku slovotvorne motivované, sa v slovenčine slovotvorná motivovanosť spravidla stráca, a to aj vtedy, keď sa prebral značný počet slov s pôvodne zreteľnou slovotvornou štruktúrou, čo by pod vplyvom analógie mohlo teoreticky viesť k uvedomeniu si slovotvornej motivovanosti. Keďže sa však tieto lexikálne jednotky prebrali ako formálna i sémantická celosť, neuvedomuje sa ani dvojjednosť ich pôvodnej slovotvornej štruktúry, ani rozčlenenie na onomaziologickú bázu a onomaziologický príznak. Teda maďarské deriváty *kert-ész* „záhradník“, *juh-ász* „ovčiar“, *bér-es* „bíreš, nádenník“, *költ-ség* „výdavok“ a kompozitá *hátí-zsák* „plecniak“, *ezer-mester* „domáci majster“, *kis-bíró* „obecný sluha“, *kapta-húzó* „nástroj na vyťahovanie číziem na kopyto“ sa prebrali do slovenčiny (spisovnej i nárečovej) ako nemotivované, formálne ani sémanticky nečleniteľné lexémy *kertis*, *bíreš*, *juhás*, *kelčík*, *hاتیžák*, *ezermešter*, *kižbiroy*, *kaptahuzou* atď. Hoci medzi prevzatiami je pomerne mnoho slov zakončených vo východiskovom jazyku na -*ól-ő* (šťasti je to deverbatívna slovotvorná prípona názvo činiteľa alebo prostriedku deja, štasti však prosté zakončenie slov aj v maďarčine nemotivovaných), napr. *dug-ó* „zátká“, *gyújt-ó* „zapalovač“, *szakajt-ó* „korýtko“, *repül-ő* „lietadlo“, *temet-ő* „cintorín“, ale nemotivované *bagó* „močka“, *rigó* „drozd“, *korsó* „krčah“, *csákó*, *hintó*, *bölcső* ako prevzaté slová v slovenčine sú napospol nemotivované a ich zakončenie -*ou* sa nedá vyčleniť ako slovotvorná prípona: nár. *dugou/dugouy*, *dújouy*, *koršouy*, *sakajouy*, *repilouy*, *temetouy*, *bagouy*, *rigouy*, celoslov. *čákov*, *hintov*, *belčov* atď. Slovotvorná motivovanosť sa ozrejní vtedy, keď sa preberie dvojica sémanticky súvisiacich slov s totožnou základovou morfémy; slovotvorná štruktúra derivátu je však v preberajúcom jazyku odlišná od štruktúry vo východiskovom jazyku; porov. maď. *csavarg* — *csavarg-ó*, ale výchsl. *čavargovac* — *čavargoš*. Podobne maď.

betlehem — *betlehem-es* (s vokalicou harmóniou), ale v užských nárečiach *betlehem-oš* (Lipták, 1987, s. 109; tu sa chybne uvádza aj v maďarčine podoba *betlehemos*). Remotivácia prevzatých maď. kompozít je prakticky vylúčená; ak v preberajúcom útvare maďarskému kompozitu zodpovedá motivované slovo, je to derivát so slovtvornou príponou, ktorá má len štruktúrnú funkciu: maď. *mestergerenda* — výchsl. *mešternica*, maď. *gombostü* — výchsl. *gomboška* (aj to je možné len vtedy, ak v preberajúcom útvare sa dá základ identifikovať s iným, v lexike už existujúcim prevzatým slovom). Za redundantné pseudoformanty možno pokladať zakončenia slov *gombovec* z *gombóc* „druh múčneho jedla“, *šaňec* zo *sánc* „priekopa“, *kočoňina/kočeňina* z *kocsonya* „huspenina“; nemajú totiž ani sémantickú, ani štruktúrnú funkciu.

Osobitným problémom je sémantická adaptácia prevzatého slova v preberajúcom jazyku. Sémantická odlišnosť slova v preberajúcom útvare od slova vo východiskovom útvare svedčí o jeho samostatnom vývoji, a teda o značnej integrovanosti do slovnej zásoby preberajúceho jazyka. Je to zvyčajne dôsledok dlhšieho vývoja a zvýšenej frekvencie prevzatej lexikálnej jednotky prinajmenej v istej etape jej používania. Polysémická lexikálna jednotka sa zvyčajne nepreberá v celom rozsahu svojej sémantickej štruktúry, ale iba v niektorom z významov, ktoré má vo východiskovom útvare. Napr. *bosuság* (maď. *bosszúság*) sa v abovských nárečiach (porov. Bartko, 1987, s. 100) neuplatňuje vo význame „zlosť“, lež vo význame „starosť, trápenie“; maď. *szegény* funguje nie ako adjektívum s významom „chudobný“, lež ako hodnotiace substantívum *segiñ* vo význame „chudák“. V týchto a podobných prípadoch sa v preberajúcom jazyku reflektuje niektorý z významov slova vo východiskovom jazyku. Možno predpokladať, že čím menšia je sémantická odlišnosť medzi lexikálnou jednotkou vo východiskovom útvare a jej prevzatou podobou v prijímajúcom jazyku, tým menší je aj stupeň jej sémantickej integrovanosti do lexiky prijímajúceho jazyka. Naopak, sémantická odlišnosť oboch podôb signalizuje, že lexikálny systém prijímajúceho jazyka si danú jednotku aktívne prispôsobuje na komunikačnú funkciu v tomto útvare (porov. Blanár, 1977, s. 180—181). Môžu tu nastať dve alternatívy:

1. Prevzatá lexikálna jednotka funguje v prijímajúcom jazyku v odlišnom význame ako vo východiskovom, pričom však medzi oboma významami existuje zreteľná sémická súvislosť. Napr. vo výchsl. nárečiach subst. *vilañ* funguje vo význame „vrecková elektrická lampa, baterka“ (porov. Bartko, 1987; Lipták, 1987), kým maďarské *villany* má význam „elektrina“. Bolo by tu možné hovoriť o medzijazykovej metonymii.
2. Popri význame zhodnom s významom vo východiskovom jazyku nadobudla prevzatá lexikálna jednotka v preberajúcom jazyku ďalší význam, vo východiskovom jazyku neznámy. Napr. L. Bartko (op. cit., s. 100) i Š. Lipták (op. cit., s. 107) uvádzajú subst. *talpa* iba vo význame „podošva“; poznáme ho však aj ako nadávku s významom „neohrabaná žena“, ba stalo sa aj súčasťou frazémy — ustáleného prirovnania *glupi jak talpa*; ani jedno z týchto použití nie je v maďarčine známe (pozri Magyar Értelmező Kéziszótár, 1975, s. 1329).

V tejto súvislosti sa naskytá potreba sledovať aj spätelnosť prevzatého slova v porovnaní s jeho kontextovým využitím vo východiskovom jazyku. Osobitným problémom

mom je výskyt prevzatého slova vo frazéme, ktorá vo východiskovom jazyku nie je známa, pričom v preberajúcom jazyku sa dané slovo mimo frazémy nepoužíva. Zo spisovnej formy slovenčiny možno uviesť už spomínané slovo *betah*, ktoré sa v súčasnosti používa len vo frazémach *ký betah*, *kýho betaha* (Smiešková — Simová, 1981, s. 16); podobne subst. *forgolforgov* len vo frazéme *mať pod forgom* „byť podnapitý“ (Slovník slovenského jazyka, I, s. 408). Frazémy s podobnými vlastnosťami sa nájdu aj v nárečovej frazeológii (porov. napr. Ondrus, 1966). Môžeme upozorniť na substantíva *emberšik* (z maď. *emberség* „ľudskosť“), ktoré F. B u f f a (1953, s. 147) uvádza len ako súčasť frazémy *ňimaž aňi kus emberšigu* s výkladom „si neogabanec“ (z vlastnej skúsenosti poznáme túto frazému vo význame „nemáš ohľad na nikoho“), resp. *rapšak* (op. cit., s. 208 — z maď. *rabság* „otroctvo“) s indexom iron., s výkladom „disciplína“ a s dokladom v podobe frazémy *vžala ho do rapšagu* (naša interpretácia významu: „vzala ho na poriadok, priťahla mu uzdu“). V maďarčine sa tieto slová v podobných frazémach vôbec nevyskytujú podobne ako lexéma *dereš*, ináč v slovenčine ešte súčasť slovnej zásoby ako historizmus (Krátky slovník slovenského jazyka, 1987, s. 73). nie však vo frazéme *baba jak dereš* „pekné urastená“ (Buffa, op. cit., s. 142). Z vlastnej skúsenosti poznáme zo Šariša aj frazému *dostač vilagoš* (doteraz nezaznamenanú) s významom „dostať bitku“. V maďarčine takúto frazéma nie je známa; jej motivácia historickou udalosťou (porážka maďarských vojsk r. 1849 pri Világoši) je evidentná. Tieto prípady dokazujú možnosť integrácie prevzatých lexikálnych jednotiek aj do frazeológie preberajúceho útvaru a takmer úplného osamostatnenia od systémových vzťahov vo východiskovom jazyku.

Bibliografia

- BARTKO, L.: Miesto slov cudzieho pôvodu v nárečovom slovníku. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Dialektologický zborník. J. Red. L. Bartko a I. Ripka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 89—93.
- BARTKO, L.: O pôvode a územnej diferenciácii slovnej zásoby abovských nárečí. In: Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia. Red. I. Ripka. Bratislava, VEDA 1987, s. 94—105.
- BLANÁR, V.: Lexikálne prevzatia v starej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 14. Stanislavov zborník. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1977, s. 167—186.
- BUFFA, F.: Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953. 248 s.
- BUFFA, F.: O slovnej zásobe šarišských nárečí z genetického hľadiska. In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 19. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1977, s. 173—283.
- BUFFA, F.: O slovtvornej adaptácii prevzatých slov v slovenčine. Slovenská reč, 47, 1982, s. 326—331.
- DANCHEV (Dančev), A.: Language Contact and Language Change. Folia Linguistica, 22, 1988, č. 1—2, s. 37—53.
- DORULA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava, Veda 1977.
- FILIPOVIČ, R.: Transphonemization: Substitution on the phonological level reinterpreted. In: Europäische Mehrsprachigkeit. Festschrift zum 70. Geburtstag von Mario Wandruszka. Red. W. Pöckl. Tübingen, Max Niemeyer 1981, s. 125—133.

- FILIPOVIČ, R.: Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti — Školska knjiga 1986. 322 s.
- FURDÍK, J.: O slovtvorných príponách s gramatickou funkciou. *Slovenská reč*, 32, 1967, s. 342—345.
- FURDÍK, J.: Gramatický rod a zhoda v slovenčine a v maďarčine. In: *Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny*. Red. F. Sima. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978, s. 21—59.
- GREGOR, F.: Der slowakische Dialekt von Pilisszántó. Budapest, Akadémiai Kiadó 1975. 296 s.
- HABOVŠTIAK, A.: Geografické rozšírenie hungarizmov v slovenských nárečiach. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 25, 1979, s. 161—167.
- HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Slová maďarského pôvodu v slovenčine. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 25, 1979, s. 169—176.
- HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska. Nitra, Pedagogická fakulta 1987. 401 s.
- HAVRÁNEK, B.: Studie o spisovném jazyce. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963. 372 s.
- HORECKÝ, J.: Slovenčina v našom živote. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 128 s.
- IVIR, V.: Lexicological and Translational Treatment of Internationalisms. *Folia Linguistica*, 22, 1988, č. 1—2, s. 93—102.
- KATIČIČ, R.: Sprachkontakt und Kontaktlinguistik. Zu einem Buch von Rudolf Filipović. *Folia Linguistica*, 22, 1988, č. 1—2, s. 203—209.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
- LIPTÁK, Š.: Zo slovensko-maďarských jazykových vzťahov (podľa lexikálneho materiálu zo zemplínskych a užských nárečí). In: *Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia*. Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1987, s. 106—111.
- Magyar Értelmező Kéziszótár. Red. J. Juhász et al. 2. kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó 1975. 1550 s.
- MATEJČÍK, J.: Slovník východonovohradského nárečia. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1972 (a). 593 s.
- MATEJČÍK, J.: Lexikálne fragmenty z Novohradu. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1972 (b). 162 s.
- MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962. 256 s.
- MIKO, F.: [Diskusný príspevok na konferencii o Slovníku slovenského jazyka]. *Slovenská reč*, 31, 1966, s. 82—83.
- NÉMETH, Z.: A mai tírpák-szlovák nyelvjárás magyar lexikális elemeiről. In: *Acta Academiae Pedagogicae Nyiregyháziensis. Tom. 11/E. Russisztika*. Red. G. Székely. Nyíregyháza 1987, s. 151—156.
- ONDRUS, P.: Z komparatívnej frazeológie Slovenského Komlóša. In: *Jazykovedné štúdie. 9*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 211—223.
- SIPOS, I.: Współczesne formy słowiańsko-węgierskich kontaktów językowych. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 19, 1973, s. 269—278.
- SKALIČKA, V.: Ein „typologisches Konstrukt“. In: *Travaux Linguistiques de Prague. 2*. Red. J. Vachek. Prague, Éditions de l'Académie Tchécoslovaque des Sciences 1966, s. 157—164.
- Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968.
- SMIEŠKOVÁ, E. — SIMOVÁ, E.: Slovensko-maďarský frazeologický slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 152 s.

KVALITATÍVNY ASPEKT GRAMATICKEJ KATEGÓRIE ČASU

PAVOL ŽIGO

ŽIGO, P.: Qualitative Aspect of the Grammatical Category of Tense. *Jazykovedný časopis*, 45, 1994, No. 2, pp. 103—110. (Bratislava)

Kategória času je prvkom kategoriálnych systémov špeciálnych i všeobecných vied. Vo všeobecnosti sa čas v jednotlivých vedách chápe ako kategória, ktorá odráža trvanie objektov v čase a postupnosť striedania javov. Filozofické chápanie kategórie času sa líši od chápania tejto kategórie v špeciálnych vedách, a teda aj v jazykovede tým, že nie je teoretickým výrazom reálnych vzťahov, ale ich abstrakciou. V súčasnosti sa v jednotlivých spoločenskovedných a prírodovedných disciplínach čas chápe ako lineárny proces (meranie času v mechanike, tzv. kalendárny čas určovaný rotáciou Zeme okolo osi). Na druhej strane sú však v týchto vedách kritériom merania času procesy, ktoré sú predmetom ich výskumu: základnou jednotkou merania *atomického* času je polčas rozpadu atómov konkrétnych chemických prvkov, kritériom merania *biologického* času je doba rastu organizmu, *fyziológický* čas meria jednotlivé časové úseky podľa dĺžky hojenia (sa) rán, pojmom *psychologický čas* sa v psychológii označuje doba potrebná na naučenie i naučenie sa konkrétneho rozsahu učiva; v jazykovede kategória času odráža vzťah medzi časom deja vyjadreného určitým slovesným tvarom a časom výpovede, pojmom *spoločenský čas* sa vo filozofii označuje doba, resp. množstvo práce vynaloženej na výrobu konkrétneho výrobku. Plynutie času má teda z pohľadu jednotlivých vied i vedných disciplín rôznu *hustotu* (porov. Zeman, 1982, s. 400). Keďže kategória času je prvkom kategoriálnych systémov špeciálnych vied i filozofie, musí vyjadrovať nevyhnutný stupeň v poznávaní konkrétneho objektu, pričom vzájomné väzby kategórií musia dostatočne zabezpečovať jeho myšlienkové zobrazenie. V kategoriálnom systéme jazykovedy vystupuje gramatická kategória času ako odrazový činiteľ, ktorý sprostredkúva vzťah medzi časom deja a časom výpovede. Na tejto výpovedi sa však zúčastňuje nielen pasívna zložka autora, ale aj jeho aktívne vedomie o čase, ktoré je výsledkom cielavedomej činnosti pri osvojovaní si sveta, pričom je podmienené aj tým, že svet chápeme na pozadí ďalších prvkov kategoriálneho systému.

Gramatická kategória času má dve stránky. Prvá z nich je podmienená vzťahom objektívneho času a jazykového času, ktorý je jeho relatívnym odrazom. V. K r u p a (1980, s. 78) v súvislosti s jazykovým časom uvádza, že „nie je adekvátnym odrazom objektívneho času, ale zrkadlí sa v ňom utilitaristický a egocentrický postoj ľudského sub-

jektu“. Jednotlivé deje sú teda prostredníctvom jazykového času zoradené na osi *minulosť* – *prítomnosť* – *budúcnosť* na základe subjektívne stanoveného kritéria, za ktoré pokladáme čas prehovoru. Subjektívna zložka sa pritom čiastočne prelína s objektívnou tak, že na pozadí ďalších prvkov kategoriálneho systému vzniká a obnovuje sa kategória času (porov. Krupa, op. cit.). Druhou stránkou je spôsob vyjadrovania jazykového času gramatickým systémom konkrétneho jazyka (odlišná je sústava časov v slovenčine v porovnaní napr. s bulharčinou, resp. jazykmi, ktoré patria do inej jazykovej rodiny a majú inú sústavu časov).

V súvislosti s chápaním kategórie času v jednotlivých prírodovedných a spoločenskovedných odboroch si treba uvedomiť, že toto čiastočne odlišné chápanie času sa vyznačuje aj spoločnými vlastnosťami, ktoré sú pre všetky disciplíny všeobecné. Spoločnými vlastnosťami času sú podľa J. Dubníčka (1986, s. 24–30) *objektívnosť*, *univerzálnosť* a *relatívnosť*, resp. jeho metrické a topologické vlastnosti. **Metrickými** vlastnosťami času sa vyjadruje jeho kvantitatívny aspekt; J. Dubníčka (op. cit., s. 28) uvádza dve metrické vlastnosti času: *homogénnosť* a *izotropnosť*. Homogénnosť postihuje invariantnosť zákonov voči grupe translácie času, t. j. to, že zákony, najmä fyzikálne, sa nemenia v čase a pri tých istých podmienkach majú tú istú formu vo všetkých časových momentoch. Izotropnosť zasa vyjadruje invariantnosť (fyzikálnych) zákonov vzhľadom na grupu inverzie času. Kvalitatívny aspekt času postihujú jeho topologické vlastnosti: *usporiadanosť* – vyjadruje rozloženie časových úsekov v určitom lineárnom poriadku (Dubníčka, op. cit., s. 73), prevažuje nad cyklickým usporiadaním času; *jednorozmernosť* – zmena časových momentov od minulosti do budúcnosti sa uskutočňuje v jedinej postupnosti opísanej podľa jediného parametra; *spojitosť* – zohľadňuje určitú relatívnu idealizáciu odrážajúcu aspekty skutočnej jednoty a vzájomnej spätosti a diskretnosti reálneho času; *jednosmernosť* – v zjednodušenej podobe vyjadruje nevratnosť a rešpektuje uzavretosť a neohraničenosť času; *nekonečnosť* – jednorozmerná veličina môže byť ohraničená alebo neohraničená, resp. môže alebo nemusí obsahovať hraničné body (Dubníčka, op. cit., s. 77–101). Hoci nekonečnosť nie je jednoznačnou topologickou vlastnosťou času, z filozofického aspektu má základný význam pri charakteristike kvalitatívnych vlastností času.

Charakteristika gramatickej kategórie času sa v slovenskej jazykovednej tradícii opiera o základné kritérium, ktorým je čas prehovoru. Ako jedno zo svojich kritérií ho uvádza E. Pauliny (1948, s. 343); okrem tohto kritéria uvádza ešte *skutočnosť* a *faktickosť* času. Podľa týchto kritérií minulý čas a kondicionál nie sú skutočné časy, lebo slovesný dej, ktorý sa nimi vyslovuje, „nie je v takom čase, ktorý sa zhoduje s objektívnym fyzickým časom“ (op. cit., s. 343). Skutočným časom je podľa týchto kritérií E. Paulinyho len prítomný a budúci čas, pretože „slovesný dej, ktorý sa nimi vyjadruje, plynie v takom istom čase, ktorý sa zhoduje s objektívne skutočným časom, v ktorom sa tento dej vyslovuje“ (ibid.). V *Morfológii slovenského jazyka* (1966, s. 430) sa gramatická kategória času definuje na základe východiska, ktorým „pri konštituovaní času ako gramatickej kategórie slovesa bolo časové posudzovanie (určovanie) dejov so zreteľom na čas prehovoru“. Z tohto ponímania vychádzajú aj ostatné vysokoškolské učebnice súčasného slovenského

jazyka. E. Pauliny (1981, s. 174) kategóriou času zaraďuje čas konkrétnej komunikácie do vzťahu s fyzickým časom, v ktorom sa podáva komunikovaná výpoveď. Túto definíciu gramatickej kategórie času E. Pauliny ďalej dopĺňa o konštatovanie, že touto kategóriou sa vypovedá o reálnom a ešte jestvujúcim uskutočnení deja (zhoda času komunikovanej výpovede s časom, v ktorom sa výpoveď uskutočňuje — *prézent*), o reálnom, ale už nejestvujúcim uskutočňovaní deja (*préteritum*), o nejestvujúcim, ale očakávanom uskutočňovaní deja (*futúrum*). Kategóriou slovesného času sa teda vyslovuje aj modálny postoj podávateľa k deju (*ibid.*, s. 174). Z tohto konštatovania teda vyplývajú štruktúrne vzťahy gramatickej kategórie času v kategoriálnom systéme jazykovedy.

V súvislosti so vzťahom kategórie času a spôsobu V. K r u p a (1980, s. 78) tvrdí, že „modálnosť môžeme pokladať za pozadie, na ktorom vznikla a obnovuje sa jazyková kategória času“. J. K u r z (1969, s. 101) pri systéme časov v staroslovienčine zovšeobecňuje definíciu gramatickej kategórie času ako vyjadrenie vzťahu deja označovaného slovesom k času výpovede (tzv. *absolútny čas*), resp. ako vzťah tohto deja k inému deju (tzv. *relatívny čas*). Zo všeobecnojazykovedného hľadiska nemožno obísť Jespersenovu charakteristiku gramatickej kategórie času, opierajúca sa o formálne i významové kritériá. O. J e s p e r s e n (1958, s. 297—343) využitím časov v latinčine definoval sústavu siedmich časov: v rovine významu uvádza *predminulý čas* (*before past*), *minulý čas* (*past*), „*pominulý čas*“ (*after past*), *prítomný čas* (*praesens*), „*predbudúci čas*“ (*before future*), *budúci čas* (*future*) a „*pobudúci čas*“ (*after future*). V rovine formy ide o *antepréteritum* (*predminulý čas*), *préteritum* (*minulý čas*), *postpréteritum* („*pominulý čas*“), *prézens* (*prítomný čas*), *antefutúrum* („*predbudúci čas*“), *futúrum* (*budúci čas*), *futúrum exaktum*. Pri charakteristike gramatickej kategórie času sa všetci autori zhodujú v základnom kritériu, ktorým je čas prehovoru. Z tohto aspektu sa pokúsime o charakteristiku kvalitatívneho aspektu času tak, že si budeme všímať mieru vyjadrovania topologických vlastností času jednotlivými časovými stupňami.

Prítomný čas je v súčasnej spisovnej slovenčine *nepríznakovým členom gramatickej kategórie času*. Túto *nepríznakovosť* možno dokázať postihovaním *metrických a topologických vlastností času*. V *prítomnom čase* ide o *stotožňovanie času deja a času prehovoru*, ale toto *stotožňovanie* je z *logického hľadiska* relatívne (nejde o *absolútnu zhodu začiatku a konca deja* so začiatkom a koncom prehovoru). Preto *prítomný čas* nepostihuje základnú *metrickú vlastnosť* — *homogénnosť*. Keďže tvar *prítomného času* nehovorí nič o tom, či dej po *ukončení prehovoru* pokračuje, nemá tento dej z *logického hľadiska* homogénnu povahu, nepostihuje sa ním teda ani *izotropnosť* ako druhá *metrická vlastnosť času*.

Z *topologických vlastností času* sa *prítomným časom* nepostihuje *usporiadanosť*, vyjadrujúca *lineárne rozloženie dejov na časovej osi*. *Stotožňovanie času prehovoru s časom deja* v *prítomnom čase* totiž nepostihuje *spätosť týchto prvkov so štruktúrou kauzálnych vzťahov*, pretože *hovoriaci subjekt* si z množstva týchto vzťahov vyberá ten, ktorý je z jeho *subjektívneho pohľadu* v konkrétnej situácii *dominantný* — tým sa práve *manifestuje nepríznakovosť prítomného času*.

Jednorozmernosť ako druhá *topologická vlastnosť* predpokladá existenciu určitého *súradnicového systému*, pretože ani v oblasti *materiálneho sveta* nepredpokladáme exis-

tenciu absolútneho časového poriadku, absolútneho času. V spomenutom súradnicovom systéme potom možno vyjadrovať vzájomný vzťah dvoch dejov aj v takom prípade, ak sú tieto deje z časového hľadiska veľmi blízke a v jazyku ich pokladáme za súčasné. Z teoretického hľadiska však treba brať ohľad na to, že **absolútna súčasnosť** neexistuje. Jednorozmernosť sa prítomným časom nepostihuje v plnej miere (v tabuľke túto obmedzenosť vyjadrujeme zátvorkami). Dej vyjadrený slovesom v prítomnom čase sa aktualizuje v prítomnom čase do času prehovoru, časy týchto prvkov sú relatívne totožné a vzťah deja k iným dejom sa prítomným časom nevyjadruje, resp. tento vzťah pri komunikácii, na rozdiel od všetkých ostatných časových stupňov, netreba z hľadiska komunikačného zámeru postihnúť. Nevyhnutne si pritom treba uvedomiť subjektívny zámer hovoriaceho, ktorý aktualizuje konkrétny dej vo vzťahu k ostatným plynúcim dejom stojacim mimo komunikačného zámeru.

Spojitosť ako ďalšia topologická vlastnosť času sa v prítomnom čase prejavuje obdobne: o spätosti deja vyjadreného prítomným časom s ostatnými (predchádzajúcimi, súčasnými i následnými) dejmi sa nehovorí nič, stoja mimo komunikačného aktu, preto prítomný čas nepostihuje ani túto topologickú vlastnosť času.

Jednosmernosť ako ďalšiu topologickú vlastnosť prítomný čas vyjadruje v obmedzenej miere. Vyplýva to z podstaty prítomného času — *relatívneho* stotožňovania času deja a času prehovoru, pričom ostatné prvky súradnicového systému, odrážajúceho plynutie od minulosti cez súčasnosť do budúcnosti, ostávajú irelevantné. *Nekonečnosť* ako posledná topologická vlastnosť sa prítomným časom postihuje v plnej miere: určitým slovesným tvarom v prítomnom čase sa nevyjadrujú sémantické komponenty, ktoré by ohraničovali trvanie deja v kladnom alebo zápornom zmysle časovej súradnice (nehovorí sa nič o začiatku alebo konci deja). Preto tejto topologickej vlastnosti prisudzujeme kladnú povahu.

Prítomný čas má okrem svojej primárnej funkcie aj sekundárnu funkciu. Ide pri nej o vyjadrovanie takých dejov, ktoré sa formálne vyjadrujú prítomným časom, z významového hľadiska sú to však minulé alebo budúce deje, resp. trvale platné deje bez ohľadu na základné časové stupne (minulosť — prítomnosť — budúcnosť). Nejde tu však o vyňatie konkrétneho deja z času, o mimočasovosť (porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 431). Pri porovnaní metrických vlastností prítomného času v jeho primárnej a sekundárnej funkcii sa pri sekundárnej funkcii postihujú jeho metrické vlastnosti odlišne: homogénnosť i izotropnosť sa vyjadruje v plnej miere. Pri postihovaní topologických vlastností času sekundárnou funkciou prítomného času sú v porovnaní s jeho primárnou funkciou nasledovné rozdiely: čas deja sa síce stotožňuje s časom prehovoru, z hľadiska *usporiadanosti* však v tomto prípade dominuje čas deja, ktorý hovoriaci stotožňuje s časom svojho prehovoru, no čas prehovoru je tu subjektívne dominujúcim kritériom a ovplyvňuje dôležitosť deja vyjadreného slovesom.

Vyjadrenie metrických a topologických vlastností času minulým a budúcim časom sa od predchádzajúcich charakteristík líši postihovaním *spojitosti* a *nekonečnosti*. Minulý aj budúci čas vyjadrujú — na rozdiel od prítomného času — spojitosť a nekonečnosť a tento fakt ich stavia do pozície príznakových členov. Minulý čas vyjadruje spojitosť od minu-

losti k prítomnosti, ale v obmedzenej miere. Táto obmedzená miera spočíva v tom, že tvar minulého času nepostihuje, aký veľký je časový odstup od začiatku deja po začiatok prehovoru, t. j. aký časový úsek delí tieto dva prvky na súradnicovej osi. Spomenutá obmedzenosť však vyplýva len zo zákonitostí v gramatickej rovine jazyka a možno ju vyjadriť ináč, napr. lexikálne.

Druhou príčinou obmedzeného vyjadrovania *spojitosti* je, že minulý čas vyjadruje obmedzené trvanie deja, ukončené časom prehovoru. Obdobná situácia je aj pri *nekonečnosti*. Táto topologická vlastnosť sa minulým časom postihuje v obmedzenej miere, pretože v zápornom smere súradnicovej osi ju obmedzuje začiatok trvania deja, v kladnom smere súradnicovej osi je to čas prehovoru. Zrkadlovým obrazom postihovania metrických a topologických vlastností času v porovnaní s minulým časom je budúci čas (porov. tabuľku, obmedzenosť jednotlivých vlastností v kladnom alebo zápornom smere súradnicovej osi je vyjadrená zátvorkou z tej strany, ktorým smerom je vlastnosť obmedzená).

		Vlastnosti						
		metrické		topologické				
		H	I	U	JR	S	JS	N
prézent	prim. f.	—	—	—	(+)	—	(+)	+
	sek. f.	+	+	(+)	(+)	—	(+)	+
préteritum	prim. f.	—	—	+	+	+	(+)	(+)
	sek. f.	+	+	+	+	+	(+)	—
antepréteritum	prim. f.	—	—	+	+	(+)	(+)	(+)
	sek. f.	—	—	+	+	(+)	(+)	(+)
futúrum		—	—	+	+	(+)	(+)	(+)
kondicionál		—	—	+	+	+	+	(+)
imperatív		(+)	—	+	+	+	+	(+)
aorist	prim. f.	—	—	+	(+)	—	+	—
	sek. f.	+	+	+	(+)	(+)	+	(+)
imperfektum		—	—	+	+	(+)	+	(+)
pluskvamperfektum		—	—	+	+	(+)	+	—
futúrum exaktum		—	—	+	+	(+)	+	+

H = homogénnosť, I = izotropnosť, U = usporiadanosť, JR = jednorozmernosť, S = spojitosť, JS = jednosmernosť, N = nekonečnosť, prim. f. = primárna funkcia, sek. f. = sekundárna funkcia

Takým istým spôsobom, ako je opísaný stav postihovania metrických, no najmä topologických vlastností času v súčasnej spisovnej slovenčine, sme spracovali túto problematiku vo vzťahu k dávnominulému času, ale aj kondicionálu a imperatívu v súčasnej spisovnej slovenčine a z priestorových dôvodov naše výsledky uvádzame v tabuľke. V nej sú aj ďalšie výsledky, ktoré odrážajú diachronicko-synchronický prístup spracúvania kvali-

tatívneho aspektu času (základný opis postihovania týchto vlastností sme podrobnejšie uviedli v iných príspevkoch — porov. Žigo, 1990 a, s. 36 n.; 1990 b, s. 381 n.).

Pohľad na topologické vlastnosti času a mieru ich vyjadrovania jednotlivými časovými stupňami z diachronicko-synchronického hľadiska ukazuje aj na príčiny zmien a rozpadu pôvodného systému časov v starej slovenčine. Aorist, imperfektum, futúrum exaktum a čiastočne aj pluskvamperfektum vo svojej pôvodnej funkcii aj pôvodnom význame zanikli. Príčiny tohto zániku možno vyčítať z miery postihovania jednorozmernosti, spojitosti a jednosmernosti. Ak totiž predpokladáme, že v staroslovenčine nebola úplne vyvinutá kategória vidu, resp. že neodrážala kompaktnosť — nekompaktnosť deja v takej miere ako súčasná slovenčina, význam spojitosti a kompaktnosti deja sa musel vyjadrovať inými prostriedkami. Ďalšou príčinou rozpadu starého systému časov boli aj zmeny vyvolané javmi na úrovni hláskoslovía: po kontrakcii v 2. polovici 10. stor. formy imperfekta v 1. osobe plurálu a duálu boli zhodné s formami sigmatického aoristu. Na základe analógie v 2. osobe plurálu a 2. a 3. osobe duálu imperfektum prevzalo koncovky aorista. Formálnym vyrovnaním tvarov sa ešte viac zvýšilo napätie v štruktúre a viedlo k rozpadu pôvodného stavu (svedectvom tohto procesu je napr. atrofia imperfekta v Kyjevských listoch). Aorist a imperfektum v ďalšom vývinovom období zanikli a na vyjadrovanie minulých dejov sa používalo už len perfektum. Nemalú rolu v tomto procese zohral aj vývin gramatickej kategórie vidu. Touto kategóriou sa v predchádzajúcich vývinových obdobiach vyjadrovali významové odtienky typu *nesti* — *nositi*, no inventár prostriedkov na vyjadrenie kategórie vidu bol obmedzený, resp. tieto významové zložky suplovali jednotlivé časové stupne. Miera vyjadrovania metrických, najmä topologických vlastností času sa z diachronicko-synchronického pohľadu postupne menila: umocňovalo sa vyjadrovanie spojitosti a jednorozmernosti, oslabovalo sa vyjadrovanie jednosmernosti.

Charakteristika kvalitatívneho aspektu času a miera jeho postihovania jednotlivými sústavami časov v slovenčine z diachronicko-synchronického hľadiska ukazuje, že toto vyjadrovanie závisí od subjektívneho postoja hovoriaceho a je formou odrazu času v jeho vedomí. Ktoré topologické vlastnosti času sú teda dominantné, resp. relevantné pri vyjadrovaní jeho kvalitatívneho aspektu? Rozhodujúcu úlohu nemôže mať vyjadrovanie jednorozmernosti a jednosmernosti. Jazykový, t. j. gramatický čas sa totiž vždy chápe ako jednorozmerná a jednosmerná veličina (porov. tabuľku — v nej jednorozmernosť a jednosmernosť nikdy nemá zápornú povahu). Obmedzenosť jednosmernosti a jednorozmernosti v niektorých prípadoch vyplýva z toho, že určitým slovesným tvarom sa tieto vlastnosti nemusia vždy vyjadrovať, ale nikdy sa nepopierajú. Nekonečnosť je ďalšou vlastnosťou, ktorá nevyjadruje kvalitatívny aspekt času, pretože v plnej miere ju postihuje len prítomný čas, v ostatných prípadoch sa buď nevyjadruje, alebo je obmedzená.

Rozhodujúcim prvkom pri vyjadrovaní kvalitatívneho aspektu času je vzťah spojitosti a usporiadanosti. Dominantná je pritom spojitosť, pretože usporiadanosť sa nevyjadruje len primárnou funkciou prítomného času. A spojitosť je práve tou vlastnosťou času, ktorá vyjadruje aj kvalitu časového vzťahu medzi momentom deja a momentom výpovede, t. j. hodnotu časového intervalu, ktorý ich oddeľuje (v prítomnom čase totiž z logického hľa-

diska vylučujeme absolútnu totožnosť začiatkov a koncov deja a prehovoru). Spojitosť je teda tou topologickou vlastnosťou času, ktorá určuje formu odrazu času vo vedomí hovoriaceho. Touto topologickou vlastnosťou sa tak postihujú rozdiely v časových stupňoch a vo veľkej miere aj vyjadrovanie tých sémantických komponentov, ktoré sú späté s gramatickou kategóriou vidu.

Pri zovšeobecňovaní poznatkov o vyjadrovaní kvalitatívneho aspektu času možno teda povedať, že z hľadiska jazykovedy nie všetky topologické vlastnosti času sa javia ako univerzálne. Všeobecný charakter nadobúda jednorozmernosť a jednosmernosť, špecifické vlastnosti má pri vyjadrovaní času usporiadanosť a spojitosť (nekonečnosť, ako sme už uviedli, nie je špecifickou topologickou vlastnosťou času). Čiastočne odlišná situácia je v tých jazykoch, ktoré nerozlišujú gramatickú kategóriu času (napr. indonézština). V týchto jazykoch sa spomenuté vlastnosti času vyjadrujú inými prostriedkami, napr. lexikálne.

Uvedomujeme si, že iné špeciálne vedy, najmä prírodovedné, môžu jednosmernosť a jednorozmernosť času definovať a chápať iným spôsobom. Miera vyjadrenia topologických vlastností času prirodzeným jazykom nie je podmienená geneticky ani typologicky. V každom prirodzenom jazyku sa tieto vlastnosti vyjadrujú, ale každý jazyk — v závislosti od typu — má na ich vyjadrenie špecifické prostriedky. Preto jazyky, ktoré sa od slovenčiny odlišujú sústavou časov (napr. bulharčina, resp. semitsko-hamitské jazyky, napr. arabčina), majú na vyjadrenie kvalitatívneho aspektu času špecifické prostriedky.

Bibliografia

- DUBNIČKA, J.: Čas a kauzalita. Bratislava, Veda 1986. 204 s.
- JESPERSEN, O.: Filozofija grammatiky. Moskva, Izdatel'stvo inostrannoj literatury 1958.
- KRUPA, V.: Jednota a variabilita jazyka. Bratislava, Veda 1980. 168 s.
- KURZ, J.: Učebnice jazyka staroslovenského. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1969. 244 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- PAULINY, E.: Slovesný čas v slovenčine. In: Pocta F. Trávníčkovi a F. Wollmannovi. Praha, Academia 1948, s. 343—349.
- PAULINY, E.: Slovenská gramatika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 323 s.
- ZEMAN, J.: K otázke pretržitosti a nepřetržitosti času. Filozofický časopis, 30, 1982, s. 399—405.
- ŽIGO, P.: Kategória času ako vedomý prvok vo vývine jazyka. In: Problémy interlingvistiky. Zv. II. Red. S. Košecký. Bratislava, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV — Slovenský esperantský zväz 1990 (a), s. 33—40.
- ŽIGO, P.: Diachronicko-synchronické úvahy o kategórii času v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 19. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1990 (b), s. 379—390.

QUALITATIVE ASPECT OF THE GRAMMATICAL CATEGORY OF TENSE

Summary

Category of tense is part of the categorial systems of both special and general sciences. This category is generally considered as category reflecting duration of objects in time and sequence of phenomena alternation. Philosophical view of category of tense is different from viewing in special sciences that include also linguistics in the sense that it is not a theoretical expression of real relations but it is their abstraction. The qualitative aspect of time is characterized by its topological qualities. The first topological quality is *ordeliness*. It expressed arrangement of time periods in certain linear order and prevails over the cyclic arrangement of time. Second topological quality of time is *unidimensionality* expressing the fact that the change of time moments from the past to the future occurs in only one sequence described according to one parameter. Third topological quality of time is *continuity* in which certain relative idealization reflecting aspects of real unity and mutual coherence, and discreteness of real time is taken into account. Fourth topological quality of the time is *unidirectionality* which — in a simplified form — expresses impossibility of return and respects closeness and unlimiteness of time. The last topological quality of time is *infinity*. Though it is not an unambiguous topological quality of time, from the philosophical aspect it is important for characterization of qualitative qualities of time. Degree of expression of topological qualities of time by natural language is conditioned neither genetically nor typologically. In every natural language these qualities are expressed, but every language — depending on type — has specific means to express them. Due to this, languages that differ from Slovak in different system of tenses have specific means to express the qualitative aspect of tense.

BILINGVIZMUS NA POZADÍ DVOCH MORFOLOGICKY ODLIŠNÝCH TYPOV JAZYKOV

JOZEF ŠTEFÁNIK

ŠTEFÁNIK, J.: Bilingualism on the Background of Two Morphologically Different Languages. *Jazykovedný časopis*, 45, 1994, No. 2, pp. 111—127. (Bratislava)

Several aspects of Slovak — English bilingualism (including the so-called artificial bilingualism) are discussed in the article. The main attention is focused to the phonetic-phonological level, to verbal suffixed as well as to the gender of nouns taken over to Slovak from English.

1.1. Čo je to bilingvizmus

Skúmaniu bilingvizmu sa najväčšia pozornosť začala venovať až v tomto storočí, presnejšie asi od dvadsiatych rokov. V centre záujmu lingvistov a psychológov bol predovšetkým vplyv bilingvizmu na vývoj myslenia a inteligenciu jedinca. O. J e s p e r s e n (1922), D. S a e r (1923), V. K e l l e y (1936) a mnohí iní pokladali bilingvistov za ľudí s menšími vyjadrovacími schopnosťami, menšou slovnou zásobou, častejšie sa zajakávajújúcich, často aj za menej inteligentných. Podľa L. W e i s g e r b e r a (1933) je bilingvizmus dokonca schopný znížiť inteligenciu celej etnickej skupiny a oslabiť jej kreatívne schopnosti. Približne od päťdesiatych rokov tohto storočia sa názory na vzťah bilingvizmu a myslenia zmenili. Výskumy a štúdie E. P e a l a — W. L a m b e r t a (1962), A. I a n c o - W o r r a l l o v e j (1972), W. L a m b e r t a (1977) a ďalších zdôrazňovali kladný vplyv bilingvizmu na intelektový vývin detí a poukazovali na skoršie uvedomenie si arbitrárnosti jazyka, rýchlejšie oddelenie významu od zvuku, lepšie divergentné a kognitívne myslenie, väčšiu kreativitu. V súčasnosti je tendencia zamerať pozornosť viac na rozdiely medzi monolingválnymi a bilingválnymi jednotlivcami. Prípadné účinky, či už pozitívne alebo negatívne, sa hodnotia veľmi opatrne. Napokon viac ako polovica svetovej populácie je bilingválna a v mnohých spoločnostiach (Afrika, India, Južná Amerika) sa bilingvizmus pokladá skôr za normu ako za výnimku. Je zrejmé, že ak by bol vzťah medzi bilingvizmom a inteligenciou priamočiary, prípadné pozitíva, resp. negatíva bilingválnosti by sa boli prejavili už dávno a vo väčšom rozsahu.

Medzi vedcami skúmajúcimi problematiku bilingvizmu často vznikajú nedorozumenia prameniace z odlišného chápania bilingvizmu. Za bilingvistu býva označovaný každý,

kto sa pohybuje na stupnici, ktorej jeden koniec predstavujú jednotlivci ovládajúci oba jazyky na úrovni monolingvistov v oboch jazykoch a druhý koniec je zastúpený ľuďmi ovládajúcimi druhý jazyk pasívne. Preto konotácie slova „bilingvizmus“ môžu byť u rozličných ľudí rôzne. L. Bloomfield (1933; in Saunders, 1988) za bilingvizmus pokladal ovládanie jazykov na úrovni „rodených hovoriacich“; podľa niektorých autorov je práve to „ozajstný“ bilingvizmus. Podobne „ozajstný“ bilingvista je podľa C. Thierého (1978) človek, ktorého pokladajú za „rodeného hovoriaceho“ (native speaker) príslušníci dvoch rozdielnych jazykových komunít. U. Weinreich (1953, s. 1) vidí bilingvizmus v „alternatívnom používaní dvoch jazykov“. Môže sa však vyskytnúť prípad, že niekto výborne ovláda dva jazyky, ale používa iba jeden z nich. Preto by tu hádam bolo vhodnejšie uvažovať o schopnosti alternatívneho používania dvoch jazykov. I. Taylor (1976, s. 239) chápe bilingvistu ako človeka, ktorý „hovorí dvoma alebo viacerými jazykmi, dialektmi alebo štýlmi, medzi ktorými sú zvukové rozdiely a rozdiely v slovnej zásobe a v syntaxi“. Takže to, čo iní autori chápu ako bidialektizmus (ovládanie dvoch dialektov jedného jazyka) I. Taylor zaraduje k bilingvizmu. Je zrejme, že treba rozlišovať rozličné stupne bilingvizmu. A to nie iba v spojitosti s bilingvizmom vo všeobecnosti, ale aj konkrétne pri každej zo štyroch základných jazykových zručností — pri čítaní, písaní, rozprávaní a počúvaní. Nie je ťažké zistiť, že u bilingvistu je stupeň ovládania každej zo štyroch uvedených zručností rôzny. Výskumy dokazujú, že aj jednotlivci, ktorí sami seba pokladali za absolútne vyrovnaných v ovládaní a používaní dvoch jazykov, sa v určitých situáciách prejavili ako dominantní v jednom z nich. Svoju úlohu tu zohráva spôsob osvojenia si toho-ktorého jazyka, prostredie (rodinné alebo školské, prípadne spoločnosť kamarátov na ulici), vek, poradie, v ktorom boli jazyky osvojené, motivácia a iné. Väčšina bilingvistov býva v jednom zo svojich jazykov fluentejšia, a preto sa niekedy pri charakterizovaní bilingvizmu uvádza tento jazyk ako prvý.

1.2. Druhy bilingvizmu

Na začiatku päťdesiatych rokov 20. storočia vzniklo rozdelenie bilingvizmu na koordinovaný a zložený (zmiešaný) a vlastne až dodnes sa robili výskumy na potvrdenie, resp. vyvrátenie pravdivosti tohto rozdelenia, ktorého autorom je U. Weinreich (1953). V základnom Weinreichovom rozdelení sa pôvodne rátało s tromi typmi: koordinovaným, zloženým (zmiešaným) a subordinovaným typom bilingvizmu. Kritériom pre toto rozdelenie bol sémantický vzťah medzi dvoma jazykovými systémami u jednotlivca. Podľa P. Hornbyho (1977, s. 5) rozdiel medzi koordinovaným a zloženým bilingvizmom spočíva v tom, že „koordinovaní bilingvisti majú oddelené (a odlišné) sémantické systémy, kým zlození (zmiešaní) bilingvisti majú iba dva rozdielne spôsoby realizácie (dva jazyky) pre jediný sémantický systém“. Zdá sa, že autor tu trochu zjednodušene chápe jazyk, redukuje ho vlastne na jazykovú formu.

Subordinovaný typ bilingvizmu má spoločné črty so zloženým bilingvizmom. Je tu tiež iba jeden jazykový obsah pre dve jazykové formy, avšak tento obsah je vlastne jazykovým obsahom „silnejšieho“ (dominantného) jazyka.

Weinreichovu teóriu ďalej rozpracovali S. E r v i n o v á a C. O s g o o d (1954). Subordinovaný a zložený (zmiešaný) bilingvizmus zlúčili do jedného typu a výsledkom je už spomínané členenie na dva základné typy — koordinovaný a zložený (zmiešaný) bilingvizmus. Zmenili však aj kritériá: zo sémantického vzťahu medzi dvoma jazykovými systémami sa pozornosť presunula na spôsob osvojenia si a používania dvoch jazykov. Pod koordinovaným bilingvizmom sa potom chápe taký typ bilingvizmu, ktorý sa vyvinul v rozdielnych kontextoch, t. j. keď jednotlivec používa jeden jazyk iba pri komunikácii s istými osobami v istom prostredí (napr. s rodinou doma, so spolupracovníkmi na pracovisku). Zložený bilingvizmus vzniká v zmiešanom prostredí, najčastejšie tak, že si jednotlivec osvojí dva jazyky cez jediný jazykový systém.

Napriek veľkej pozornosti lingvistov a psychológov venovanej rozdeleniu bilingvizmu na koordinovaný a zložený (zmiešaný) typ, nepodarilo sa jednoznačne dokázať ani vyvrátiť oprávnenosť tohto rozdelenia. Jedným z dôvodov je nepravdepodobnosť, aby spôsob, akým si nejaká osoba osvojila „svoje jazyky“, zafixoval jej sémantické systémy na celý život (porov. Macnamara, 1970). Z toho vyplýva možnosť zmeny koordinovaného bilingvizmu na zložený (a naopak) v závislosti od toho, čo jednotlivec robí (akú má profesiu) a ako používa oba jazyky.

Pod prirodzeným bilingvizmom sa chápe taký typ bilingvizmu, ktorý sa vyvinul prirodzeným spôsobom v bilingválnom prostredí. Jednotlivec si osvojuje dva jazyky buď naraz, alebo postupne v bilingválnej komunite, v kontaktoch s „rodenými hovoriacimi“ toho-ktorého jazyka. Výchova k bilingvizmu môže byť organizovaná na úrovni celej komunity alebo na úrovni rodiny. V súvislosti s komunitou ide vlastne o cieľavedomé pôsobenie niektorých štátov v oblasti vzdelávania. Bilingvizmus v prostredí rodiny má rozličné príčiny. Môže vyplývať zo situácie, keď rodina je súčasťou jazykovej minority, prípadne rodný jazyk jedného či viacerých členov rodiny je iný ako jazyk okolia. Potenciálnym dôvodom býva aj snaha o využitie možných kladných vplyvov bilingvizmu na kognitívny vývoj dieťaťa.

Podobné príčiny môžu viesť aj k tzv. „umelému“ bilingvizmu. Zmieňujú sa o ňom vo svojej knihe B. K i e l h o f e r — S. J o n e k e i t o v á (1983; in Saunders, 1988). O „umelom“ bilingvizme hovoria vtedy, keď si dieťa osvojuje od jedného alebo oboch rodičov jazyk, ktorý nie je ich rodným jazykom. Obaja autori sa k takémuto bilingvizmu stavajú negatívne a tvrdia, že všetky podobné pokusy, ktoré oni poznali, stroskotali. O tom, že niektoré prípady môžu byť úspešné, svedčia napríklad štúdie G. S a u n d e r s a (1988), austrálskeho učiteľa nemčiny, rozprávajúceho sa s deťmi iba po nemecky, štúdie A. F a n t i n i h o (1985) a nakoniec aj náš vlastný výskum. Vo väčšom meradle sa takáto situácia vyskytuje v rodinách jazykových minorít, keď rodičia používajú v domácnosti jazyk štátu, v ktorom sa táto minorita nachádza, s cieľom čo najrýchlejšieho začlenenia svojich detí do spoločnosti. V oboch prípadoch „umelého“ bilingvizmu je pravdepodobné, že dieťaťu sa ponúka jazykový vzor, ktorý nie je vo všetkých aspektoch „dokonalý“.

V literatúre venovanej problematike bilingvizmu sa spomína receptívny bilingvizmus — prípad, keď „jednotlivec rozumie, ale nevie alebo nechce rozprávať“ (Harding — Riley, 1986, s. 34). Takáto situácia často nastávala napríklad aj v slovenských komunitách

v USA. Vo viacdenných rodinách sa staršie deti od rodičov snažiacich sa zachovať slovenčinu aj v cudzej krajine ešte naučili po slovensky čítať, písať i rozprávať. Mladší súrodenci sa však často ocitali v pozícii, keď síce rozumeli po slovensky, ale so staršími súrodencami a rodičmi už komunikovali iba po anglicky.

V súlade s našimi predchádzajúcimi prácami (porov. napr. Štefánik — Groma, 1993) za osobitný druh bilingvizmu pokladáme aj ovládanie posunkového jazyka a zvukového jazyka. Posunkový a zvukový jazyk považujeme za dva osobitné jazykové systémy, pričom posunkovú reč chápeme ako formu realizácie posunkového jazyka. Od vzťahu zvukového a písomného jazyka, ktorým sme sa v uvedenej práci takisto podrobnejšie zaoberali, sa tento vzťah líši tým, že tu nejde iba o dve podoby realizácie toho istého jazyka, ale o dva nezávislé jazyky, ktoré okrem toho, že sú navzájom autonómne, majú aj rozdielnu formu realizácie.

V súčasnosti pravdepodobne najrozšírenejšie triedenie bilingvizmu je založené na veku osvojenia si dvoch jazykov. Jeho autorom je E. H a u g e n (1956). Hovorí o infantnom, detskom, adolescentnom a dospelom bilingvizme. Pri infantnom bilingvizme ide o simultánne osvojenie si dvoch jazykov hneď od narodenia. Detský bilingvizmus predpokladá sukcesívne osvojenie dvoch jazykov, t. j. dieťa si po osvojení prvého jazyka osvojí druhý jazyk v škôlke alebo v prvých ročníkoch základnej školy. Bilingvisti z týchto dvoch skupín sa vyznačujú rovnakou alebo veľmi podobnou výslovnosťou, akú majú „rodení hovoriaci“ obidvoch jazykov. To sa už nedarí dosiahnuť druhým dvom skupinám bilingvistov, t. j. jednotlivcom osvojujúcim si druhý jazyk po puberte alebo v dospelosti.

2.1. Slovensko-anglický bilingvizmus

Jazykový materiál na skúmanie slovensko-anglického bilingvizmu sme čerpali z troch základných zdrojov.

Prvým zdrojom je rečový vývin vlastných detí autora tejto práce, Natálie a Martina. Opierame sa hlavne o poznatky získané od Natálie, iba niekedy ich dopĺňame príkladmi zachytenými u Martina. Natália sa narodila 15. júla 1989, Martin 15. februára 1991. Obe deti sú vychovávané bilingválne, pričom treba zdôrazniť, že tu ide o tzv. „umelý“ bilingvizmus. Obaja rodičia vyštudovali odbor slovenčina — angličtina na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Matka učí angličtinu na gymnáziu v Bratislave, otec pôsobí ako vysokoškolský pedagóg na katedre slovenského jazyka. V minulosti tiež učil angličtinu na jazykovej škole. V školskom roku 1992/93 bola celá rodina desať mesiacov v USA. V tom čase tam otec pôsobil na univerzite ako lektor slovenského jazyka a literatúry. Od narodenia sa komunikácia medzi deťmi a otcom uskutočňuje iba v angličtine, a to nielen doma, ale aj na verejnosti. S matkou sa deti rozprávajú po slovensky, takisto aj rodičia medzi sebou sa rozprávajú po slovensky. Na vzájomnú komunikáciu deti používajú striedavo angličtinu a slovenčinu, pričom vyššia frekvencia jedného alebo druhého jazyka závisí od viacerých faktorov. Medzi najdôležitejšie patria: (1) časové obdobie a prostredie — počas pobytu v USA častejšie komunikovali v angličtine, po návrate domov sa

pomer anglických a slovenských prehovorov postupne vyrovnal a momentálne je frekvenciovanejšia slovenčina; (2) prítomnosť resp. neprítomnosť kamarátov alebo jedného z rodičov — v prípade, že sa hrajú s monolingválnymi kamarátmi, používajú pri hre jazyk týchto kamarátov a iba veľmi výnimočne medzi sebou druhý jazyk; (3) predmet hry — ak sú protagonistami ich zábavy postavy a reálie typické pre jednu krajinu, potom sa častejšie rozprávajú v danom jazyku, napr. mermaid, Santa Claus, Peter Pan a pod. majú tendenciu vyvolať častejšie používanie angličtiny. Treba však upozorniť, že to nemá platnosť pravidla.

Ako druhý zdroj nám poslúžili konkrétne jazykové prejavy Slováka, ktorý emigroval v prvej polovici šesťdesiatych rokov. Má približne štyridsať rokov, pochádza z Bratislavy a v USA žije už viac ako 25 rokov. Každý deň sa stýka so Slovákami a Čechmi, väčšinou tiež emigrantmi. Pracuje ako „contractor“ v „construction“, čo je na slovenské pomery približne stavebný majster. Po získaní objednávky u podnikateľa najíma ľudí na renováciu a prestavbu budov, na rozličné stolárske, zväračské, elektrikárske a murárske práce, maľovanie miestností, sťahovanie a pod. Mali sme možnosť sledovať ho celý mesiac pri práci i v čase voľna. Zapisovaním a nahrávaním sme získali pomerne dost jazykového materiálu. Väčšina viet, ktoré uvádzame, bola vyslovená pri práci s ďalšími Slovákami a Čechmi. Jasne sa v nich odrážajú vplyvy formujúce vyjadrovanie sa informátora. Na jednej strane anglicky hovoriace prostredie, v ktorom žije, na druhej strane emigranti z bývalého Česko-Slovenska žijúci v USA už dlhší čas, ale aj ľudia prichádzajúci z vlasti na pár týždňov či mesiacov (podrobnejšie porov. Štefánik, 1991).

Tretí zdroj poznatkov predstavovali výsledky výskumu nárečových prejavov príslušníkov prvej (t. j. už v USA narodenej) generácie amerických Slovákov. Tieto výskumy sa uskutočnili v r. 1989 a 1991 v rámci dohody medzi ČSAV, SAV a IREX-om (International Research and Exchange Board). I. Ripka a L. Hammerová nahrávali rečové prejavy 45 osôb, ktoré spĺňali tieto stanovené kritériá: narodili sa v USA, poznali meno dediny, odkiaľ pochádzali ich rodičia, najprv sa naučili od svojich rodičov po slovensky. Na základe stupňa ovládania slovenčiny, resp. niektorého zo slovenských dialektov, rozdelili informátorov na jazykovo úplne spôsobilých, spôsobilých a nespôsobilých (málo spôsobilých) (porov. Ripka, 1990; 1992 a; 1992 b; 1993; Hammer, 1992 a i.).

2.1.1. Fonetika a fonológia v slovensko-anglickom bilingvisme

V tejto časti práce venujeme pozornosť systému vokálov a konsonantov u jednotlivých informátorov. Pri dcére Natálii nám ako podklad poslúžia výsledky testov, ktorým sa na záver nášho pobytu v USA podrobila na Speech and Hearing Clinic Pittsburskej univerzity v kolektíve odborníkov pod vedením Dr. Bonfantiovej.

Pre oblasť vokalickeho a konsonantického systému sa u Natálie zistilo, že sa u nej vyvinuli oba, t. j. anglický i slovenský fonologický systém. Inventár jej anglických vokálov a konsonantov je zhodný s inventárom charakteristickým pre americké deti jej veku. Začiatkové konsonanty *p*, *t*, *k*, napr. v slovách *pot*, *cat*, *tea*, sú aspirované. Väčšina artikulačných chýb, ktorých sa dopustila, sú chyby vývinové. Patrí sem nahrádzanie neznelého *th* v strednej pozícii *f* (*bathroom*), neznelého *th* znelým *d*, nahrádzanie koncového

š *s* (*fish*) — tento posledný jav sa u amerických detí upravuje medzi 5—6 rokom veku — a pod. Zaujímavé bolo zistenie, že Natália mala tendenciu zbavovať niektoré znelé konsonanty znelosti, resp. vyslovovať miesto znelých hlások ich neznelé páry. Vyskytlo sa to pri spoluhláskach *th*, *d*, *v*, *b*, *g*, pričom však táto zmena nebola dôsledná. Tento jav by sa dal vysvetliť ako interferencia zo strany slovenčiny. Pre slovenčinu je typická regresívna znelostná asimilácia, ktorá sa uskutočňuje okrem iného aj v prípade, keď sa znelý konsonant vyskytne na konci slova, za ktorým nasleduje prestávka. Znelý konsonant stráca dištingtívny príznak znelosti a realizuje sa vo výpovedi ako neznelý. Zdá sa, že napriek zreteľnému odlišeniu dvoch fonologických systémov sa pri aplikácii systémového javu prejavuje dominantnosť slovenčiny. Uvedené vysvetlenie sa vzťahuje na konsonanty *b*, *d*, *g*, *v*. Napríklad: výslovnosť [*krip*], [*bet*], [*dok*], [*hef*] v slovách *crib*, *bed*, *dog*, *have*. Podobný jav, avšak pôsobiaci v opačnom smere, uvádza aj I. Ripka (1992 a, s. 212) v časti venovanej foneticko-fonologickej interferencii u amerických Slovákov: „Angličtina ovplyvňuje uplatňovanie a dôslednú realizáciu znelostnej asimilácie. Znelé spoluhlásky (najmä *dz*, *dž*, *z*, *ž*) sa na absolútnom konci a pred nasledujúcou neznelou vyslovujú často bez asimilácie, teda ako znelé“.

Pri vokáloch sa nevyskytli žiadne problémy, dokonca aj hlásku *ae*, s ktorou majú Slováci učiaci sa po anglicky problémy, Natália zvládla na úrovni „rodených hovoriacich“. V súvislosti s hodnotením suprasegmentálnych javov pozornosť púta záver, že bežný počúvajúci by ju na základe jej prízvuku nebol schopný rozlíšiť od „rodeného hovoriaceho“. Tu môžeme vlastne potvrdiť názor, uvedený v kap. 1.2., že pri infantnom (a detskom) bilingvizme je možné osvojiť si jazyk s výslovnosťou na úrovni „rodených hovoriacich“.

Na rozdiel od Natálie sme u nášho staršieho informátora rozborom získaného jazykového materiálu zistili iba jeden, a to slovenský fonologický systém, čiastočne rozšírený o konsonanty *th* a *w*. Konsonanty *p*, *t*, *k* vyskytujúce sa pred prízvuknými samohláskami na začiatku slabík nie sú aspirované. Anglický krátky vokál *ae*, vyslovovaný v slovách *man*, *bad*, *pat*, je uňho redukovaný na slovenský krátky vokál [*e*]. Z toho potom môžu vznikáť problémy s dorozumením sa, pretože nie je schopný vo výslovnosti odlišiť uvedené slová od slov *men*, *bed*, *pet*. Ešte výraznejšia je však substitúcia anglického postalveolárneho retroflexného *r*, pri ktorého výslovnosti nedochádza ani ku krátkodobému trvaniu záveru slovenským postalveolárnym jedno- alebo viackmitovým *r*. Skupiny *de*, *te*, *ne*, *le*, *dí*, *tí*, *ní*, *lí* vyslovuje v slovenských vetách často tvrdo, niekedy nemäkčí ani v prípadoch, keď je mäkkosť vyznačená mäkčeňom, napr. [*klúče*], [*velkí*] a pod. Tvrdá výslovnosť uvedených konsonantov však pravdepodobne nie je výsledkom interferencie, ale pozostatkom bratislavského pôvodu nášho informátora. V súvislosti s výslovnosťou, resp. absenciou aspirovaných konsonantov *p*, *t*, *k* v jeho výslovnosti je zaujímavý fakt, že u amerických Slovákov sa aspirované plozívny *p*, *t*, *k* vyslovujú nielen v anglických slovách, čo je pre nich prirodzené, ale aj v slovenských výpovediach. Napríklad: *Šicke maju svoj dom, al'e jag idzece do phervatu, tha sviňe idu z vami* (Ripka, 1992 a, s. 229).

2.1.2. Morfológia, syntax, lexikológia a sémantika v slovensko-anglickom bilingvizme

Častým javom v komunikácii bilingvistov je striedavé používanie oboch jazykov, tzv. alternácia kódov (code alternation). Frekvencia, ale aj spôsob zapojenia týchto jazykov býva rôzne a závisí od viacerých činiteľov. Jedným z najdôležitejších faktorov je to, či sa bilingvista rozpráva s druhým bilingvistom, alebo či mu je partnerom pri rozhovore monolingválny jedinec, prípadne jedinci. V druhom prípade je frekvencia striedania kódov (jazykov) u bilingvistu nižšia. Uvedomuje si, že by tu mohlo dôjsť ku komunikačnému skratu, a preto sa vedome usiluje o stále používanie iba jedného jazyka. Ak sa rozprávajú bilingvisti ovládajúci rovnaké jazyky, frekvencia ich striedavého používania je nepomerne vyššia.

Dôvody alternácie kódov u bilingvistov môžu byť rôzne. Jedným z nich je napríklad zmena témy rozhovoru. Fakt, že niekto používa iný jazyk v rodinnom prostredí a iný v škole, môže ovplyvniť aj používanie toho-ktorého jazyka pri rozhovore na témy spojené s rodinou či školou. Ďalším dôvodom môže byť snaha o vylúčenie monolingválneho jedinca z konverzácie, resp. zámerné znemožnenie jej porozumenia. Pri hre so slovenskými deťmi na pieskovisku sa Natália hanbila vypýtať si od jedného z nich vedierko. Obrátila sa preto k otcovi so slovami: *Daddy, tell that boy to give me his bucket*. Príčinou prechodu z jedného jazyka do druhého je aj citovanie, resp. použitie priamej reči. Počas doterajších takmer piatich rokov autorovej snahy o výlučne anglickú konverzáciu s Natáliou a neskôr aj s Martinom sa asi štyri alebo päťkrát stalo, že sa otec pomýlil a použil slovenské výrazy. Raz Natálii a jej kamarátke dal pletenky, každej so slovami: *Nech sa páči*. Natália sa zatvárala veľmi prekvapene, začala sa smiať a povedala: *Daddy, you said nech sa páči to me*.

Nedostatočné ovládanie jedného z jazykov môže mať za následok, že jednotlivec niektorú lexému v tomto jazyku jednoducho nepozná alebo si na ňu v rýchlosti nespomenie a použije pomenovanie z dominantného jazyka. Natália: *Daddy, me going to sánkovať*. Absenciu anglického výrazu riešila jeho nahradením slovenským ekvivalentom. Použitie anglického *me* namiesto *I* resp. *I am* je v tomto prípade bežnou vývinovou chybou, častou aj u monolingválnych po anglicky hovoriacich detí. Nedostatočnej kompetencii v jednom jazyku je podobný prípad, keď jednoslovný ekvivalent v druhom jazyku nejestvuje, prípadne aj pomenúvaná reália je v tomto jazyku neznáma. Napríklad: *Dones nožík — ten šídragnajf* (*šídragnajf = sheetrock knife* „nôž na tvrdý kartón“). *To nie je filips — chcem filips* (*filips = Philips* „krížový skrutkovač“; jeden z novších príkladov na apelativizáciu, keď názov firmy vyrábajúcej tento nástroj prešiel na pomenovanie samotného nástroja). *Zbaunsovali mi ten šek* (*zbaunsovať = to bounce a cheque* „vrátiť nekrytý šek a strhnúť za to poplatok“ a pod.; porov. Štefánik, 1991).

Z príkladov uvedených na doloženie jednotlivých dôvodov alternácie kódov je zrejmé, že existujú viaceré, najmenej však dva hlavné druhy zmeny kódov. Je to tzv. prepínanie kódov (code switching) a miešanie kódov (code mixing). Pod prepínaním kódov sa najčastejšie rozumie „alternatívne používanie dvoch alebo viacerých jazykov v tom istom prehovore alebo konverzácii“ (napr. Grosjean, 1982, s. 145). Toto prepínanie sa môže

uskutočňovať od úrovne morfému až po celú výpoveď. Podľa toho potom môžeme uvažovať o intrasentenčnom (vnútrovetnom) a intersentenčnom (medzivetnom) prepínaní kódov. Niektorí autori hovoria aj o extrasentenčnom prepínaní kódov (porov. Poplack, 1980). Takým je používanie výrazov na vytvorenie a udržanie kontaktu medzi diskutujúcimi počas rozhovoru. Z nášho materiálu sem patria výrazy *I mean, sure, anyway, O.K., well* na začiatku vety a pod. Pri prepínaní kódov ide teda o prechod z jedného jazyka do druhého, či už na úrovni celých výrazov alebo ich častí, pričom sú vo svojej pôvodnej, neasimilovanej podobe. Na rozdiel od toho pri miešaní kódov sa výrazy alebo ich časti z jedného jazyka asimilujú, fonologicky a morfológicky prispôsobujú druhému jazyku. Podľa U. Weinreicha (1953) rozdiel medzi prepínaním a miešaním kódov je rozdielom medzi *langue* a *parole*. Prepínanie kódov zodpovedá javom z úrovne *langue* a miešanie kódov sa vyskytuje na úrovni *parole*. Schematicky sa miešanie a prepínanie kódov môže vyjadriť nasledujúcim spôsobom (Hamers — Blanc, 1989, s. 173):

Miešanie kódov: /Lx/(LxLy)/Lx/(LyLx)/Lx/ atď.

Prepínanie kódov: /Lx/Ly/Lx/Ly/Lx/ atď. (L = jazyk)

Vzhľadom na obrovskú variabilnosť rečových situácií a prehovorov sa hranice medzi prepínaním kódov a miešaním kódov môžu niekedy úplne zotrieť. Na jednotlivé druhy prepínania a miešania kódov máme v našom jazykovom materiáli uvedenom v tejto časti práce nasledujúce príklady:

intrasentenčné prepínanie kódov: *Daddy, you said nech sa páči to me:*

intersentenčné prepínanie kódov — situácia, keď sa Natália komunikujúca s deťmi na pieskovisku po slovensky obrátila k otcovi so slovami: *Daddy, tell that boy to give me his bucket:*

extrasentenčné prepínanie kódov: *I mean, tu sa bude pejsntovať:* výraz *pejsntovať* je zároveň príkladom na miešanie kódov.

Uvedené príklady naplňajú definíciu interferencie, ako ju vo svojom diele *Languages in contact* (1953) definoval U. Weinreich. Pod interferenciou rozumie tie prípady odchýlky od noriem jedného alebo druhého jazyka, ktoré sa vyskytujú v reči bilingvistov ako výsledok ich poznania (ovládania) viac ako jedného jazyka. M. Clyne v knihe *Transference and Triggering* (1967) zámerne nepoužíva pojem interferencia pre výlučne negatívnu konotáciu, ktorú tento pojem postupne v literatúre venovanej bilingvizmu nadobudol, ale zavádza termín *transference* (transference) na označenie prenosu (transferu) prvkov jedného jazyka do druhého. Zdá sa, že jeho definícia by sa mohla rozšíriť v tom zmysle, že tu nejde iba o prenos jednotlivých prvkov, ale aj pravidiel a systémových javov (porov. časť o znelostnej asimilácii v predchádzajúcej kapitole). Pod *transference* by sme potom chápali prenos elementov, pravidiel a systémových javov z jedného jazyka do druhého. Existuje viacero druhov *transference*:

a) lexikálna — Natália: *Aj ja chcem mať takýto lipstik (lipstik = lipstick „rúž“). To je môj dogi (dogi = doggie „psík“). Náš informátor: Tu sa bude pejsntovať (pejsntovať = to paint „maľovať, natierať“).*

b) syntaktická — Natália: *Tony nechce ma jesť* (podľa anglického *Tony does not want me to eat*). *Nechcem ťa sem prísť* (z anglického *I do not want you to come here*). *Ja chcem toto papuť s forkom* (fork „vidlička“). *Ona nemá červenú tváru*. *Ja to len tak tejestujem* (*tejestovať* = *to taste* „ochutnať“).

c) sémantická — Natália: *Mami, bežť mi nosík* (z anglického *I have runny nose*). *Mami (will) give me (to) sleep* (zo slovenského *Mamina ma dá [uložiť] spať*).

d) fonologická — používanie vokálov a konsonantov typických pre jeden jazyk v druhom jazyku. Patrí sem už skôr spomínané používanie aspirovaných konsonantov *p*, *t*, *k* v slovenských slovách americkými Slovákami a absencia aspirácie pri týchto konsonantoch u nášho informátora. Okrem toho sem patrí aj aplikovanie pravidiel (napr. znelostnej asimilácie) charakteristických pre jeden jazyk v druhom jazyku.

Tendencia explicitne vyjadrovať podmet v slovenských výpovediach, prítomná u Natálie — porov. bod (b) — sa vyskytuje aj u amerických Slovákov. U Natálie je však potrebné brať do úvahy, že v období, z ktorého sú spomenuté ukážky, t. j. okolo tretieho roku veku, sa u nej, rovnako ako u väčšiny detí jej veku, prejavuje snaha o samostatnosť a zdôrazňovanie ega. Tieto prípady sa však prelínajú s typickými príkladmi vplyvu angličtiny na stavbu slovenskej vety.

Je zrejmé, že transferencia, resp. jej jednotlivé druhy, ako sme ich tu uviedli, sa môže vyskytovať v oboch smeroch, t. j. nielen z angličtiny do slovenčiny, ale aj zo slovenčiny do angličtiny. Podrobné skúmanie vzájomného vzťahu a ovplyvňovania sa slovenčiny a angličtiny u skúmaných bilingvistov na všetkých úrovniach jazykového systému presahuje rozsah predkladanej práce. V ďalšej časti sa preto budeme podrobnejšie venovať dvom okruhom problémov: slovesným a menným (presnejšie substantívnym) prevzatiam.

2.1.2.1. Slovesné prevzatia

Slovo môže prejsť z jedného jazyka do druhého dvoma základnými spôsobmi: buď vo svojej pôvodnej foneticko-fonologickej a morfolologickej podobe, t. j. neasimilované, alebo foneticko-fonologicky a morfolologicky upravené tak, aby vyhovovalo pravidlám prijímajúceho jazyka, čiže v asimilovanej podobe. Lexikálne prevzatia sa potom tiež môžu rozdeliť do dvoch kategórií — na asimilované a neasimilované. Neasimilované lexikálne prevzatia vlastne predstavujú konkrétnu realizáciu prepínania kódov (code switching) v konkrétnom rečovom prehovore. Všetky tu skúmané slovesné prevzatia patria do skupiny asimilovaných lexikálnych prevzatí. Sú to hybridné zlúčeniny, ktoré sa skladajú z anglického základu a slovenskej prípony alebo prípony aj predpony. Foneticko-fonologický a morfológický tvar slovesa je upravený tak, aby vyhovoval základným princípom stavby slovenských slovies. Za základ skúmania jazykového materiálu nám opäť poslúžili zdroje uvedené v kap. 2.1.

I. Ripka (1993, s. 198) uvádza, že „prevzaté anglické slovesá sa pomocou kmeňotvorných prípon najčastejšie priradujú k typu *kupovať*“. Napriek slovu „najčastejšie“ sa vo všetkých štúdiách, publikovaných I. Ripkom a L. Hammerovou do času písania našej práce, vyskytujú výlučne prípady použitia slovenskej prípony *-ovať*, prípadne nárečového

tvare -*ovac*. Napríklad: *askoval* (to ask „pýtať sa“), *helpovali* (to help „pomôcť“), *katovali* (to cut „krájať“), *anderstenovac* (to understand „rozumieť“), *tičovac* (to teach „učiť“) a pod. Rovnaké zistenie potvrdil aj náš predchádzajúci príspevok k tejto problematike (Štefánik, 1991), v ktorom sú všetky hybridné slovesné zloženiny tvorené príponou -*ovať*: *čárdžovať* (to charge „účtovať za niečo“), *advertajzovať* (to advertise „propagovať“), *pejntovať* (to paint „maľovať“) a pod. O tom, že uvedené hybridné slovesá prešli vcelku bez problémov do slovnej zásoby skúmaných bilingvistov, svedčí to, že k nim pripájali aj záporné prefixálne morfémy *ne-*, napr. *nefirovali* (to feel „cítiť“), *nelajkovali* (to like „páčiť sa“). K nedokonavým tvarom tvorili ich dokonavé páry: *skešovat'* (to cash „vybrať v hotovosti“), *pojafakovat'* (to fuck „sfušovať“), *zbaunsovat'* (to bounce a cheque „stornovať šek“) a pod.

Trochu odlišná situácia sa vyskytla u Natálie. Väčšinu slovíec síce utvorila v súlade s doteraz uvedenými príkladmi: *Tam si to čekujeme* (to check „kontrolovať“). *Ja to len tak tejsujem* (to taste „ochutnať“). *Už som dofinišovala* (to finish „skončiť“), vyskytli sa však aj slovesá utvorené inými kmeňotvornými príponami: *Najprv ho spenkem a potom ho kinkem do hlavy* (to spank „udrieť“, to kick „kopnúť“). *Som ti mejkla haus* (to make „urobiť“). *Rudolf skoro bampol do domčeka* (to bump „naraziť, buchnúť“). *Martin, nič nepušni!* (to push „stlačiť“). *Ja som to stopla* (to stop „zastaviť“). *A aj sme singali „Brother John“* (to sing „spievať“). *Nemôžeš íst na moju stoličku, lebo ja sa chcem rokat'* (to rock „húpať sa“). *Chcem pisat'* (to piss „čúrať“). *Také pekné, abi to šajnilo* (to shine „svietiť“). Uvedené slovesá sa môžu rozdeliť do troch skupín v závislosti od toho, ku ktorému slovesnému typu patria:

- I. -*nuť*: *spenknuť, kiknuť, mejknuť, bampnuť, pušnuť, stopnuť*
- II. -*ať*: *rokat', pisat'*
- III. -*iť*: *šajniť*.

Okrem týchto slovíec sa u Natálie vyskytli ešte ďalšie dve. Vo vete *Pod', ideme digu-vať* použila infinitív *diguvať* z anglického *to dig* „kopať“. V tejto forme sa to objavilo iba raz, vo všetkých ostatných prípadoch už toto sloveso patrilo ku skupine slovíec typu *kupovať* (*Pozri, ako digujem. Chcem digovať.* a pod.). Jediný raz sa taktiež vyskytlo sloveso *zakolorovať* vo vete *Mami, ja ti zakolorovam Beauty and the Beast* „Mami, vyfarbím ti Krásku a zvieru“.

U. Weinreich (1953) konštatuje, že pri preberaní nových slovíec do jednotlivých jazykov existujú určité typické prípony charakteristické pre ten-ktorý jazyk. Nové slovesá sa potom najčastejšie zaraďujú do ich paradigiem. Takými sú v nemčine -*ieren*, v ruštine -*irovať*, v modernej gréčtine -*adzi*, -*i* alebo -*ari* v americkej sicíľčine. Podľa našich skúmaní sa k nim pre slovenčinu môže priradiť sufix -*ovať* slovesného typu *kupovať*.

2.1.2.2. Substantívne prevzatia

V skúmanom jazykovom materiáli sa nachádzajú príklady na oba — asimilované i neasimilované — typy substantívnych prevzatí. Vo všetkých prípadoch ide o lexikálne prevzatia z angličtiny do slovenčiny. Tejto problematike sa venovala už G. P i r o c h o v á - M e y e r s t e i n o v á v práci *Bilingvizmus medzi americkými Slovákmi* (1966).

Vo svojej klasifikácii vychádza z E. Haugena. Interferenciu angličtiny so slovenčinou skúma na fonologickej a morfológickej úrovni. Hovorí o diafónach a diamorfách, pričom rozlišuje tri druhy diamorf. Homofónne diamorfy definuje ako interlingválnu identifikáciu morfému založenú na ich homofónii alebo takmer homofónii. Homofónna diamorfa je vo svojej podstate diafónna, odvodzuje sa zo zvukovej, nie významovej podobnosti. Z príkladov uvádza používanie slova *kométy* vo význame anglického *committee* „skupina ľudí“ alebo *deky* vo význame *decks* „paluby“. Synonymné diamorfy sú na rozdiel od homofónnych založené na podobnosti významov a nie na podobnosti zvukovej stavby. Patrí sem používanie slovenského slova *zima* vo význame anglického *cold* „druh infekcie“, *oženit sa* vo význame angl. *to marry*, t. j. nielen vo význame „oženit sa“, ale aj „vydať sa“ atď. Diamorfy, ktoré sú aj synonymné, aj homonymné, nazýva homológnymi diamorfami; takouto diamorfou je napríklad slovo *kára* použité vo význame „automobil“. Existuje tu nielen zvuková podobnosť slovenského *kára* a anglického *car* „auto“, ale obidva pojmy v sebe obsahujú aj semému pohybu na kolesách. Podobnými dvojicami slov sú *cabinet* „kuchynský kredenc“ a *kabinet* „vládny kabinet“, *operator* „spojovateľ“ a *operatér* „chirurg“.

Doteraz sa v rámci slovensko-anglického bilingvizmu venovala minimálna pozornosť otázke gramatickej kategórie rodu substantívnych prevzatí. Zmienil sa o nej iba I. Ripka (1992 b. s. 348), keď konštatuje, že „väčšina podstatných mien preberaných z angličtiny sa do slovenského morfológického systému zaraďuje bez výraznejších tvaroslovných zmien (bez pripojenia slovenskej prípony). Podstatné mená zakončené na spoluhlásku sa chápu ako maskulína (ku konkrétnemu typu sa potom zaraďujú podľa životnosti a zvukových vlastností koncových spoluhlások), zakončené na *-a* ako feminína, zriedkavé podstatné mená zakončené na *-o* ako neutrá“. Uvedené konštatovanie je v súlade s tvrdením M. B á z l i k a — M. V o t r u b u (1983), resp. M. B á z l i k a (1991). Podľa nich je v slovenčine pri prijímaní substantív a pri ich zaraďovaní do jednej z troch rodových skupín rozhodujúca iba fonetická podoba prijímaného slova, t. j. jeho koncová hláska alebo skupina hlások. Pri podrobnom skúmaní jazykového materiálu sme zistili, že u bilingvistov toto pravidlo nemá všeobecnú platnosť.

Životné podstatné mená dostávajú rod podľa prirodzeného rodu (príklady sme čerпали z prác I. Ripku a L. Hammerovej): anglické *nurse* „ošetrovatelka“ získalo u amerických Slovákov podobu *nurska*: *Mame štiri doktoroch fameliji a mame dva nurski*. Anglické slovo *miner* „baník“ si v americkej slovenčine zachovalo takmer identickú zvukovú podobu *majner*: *Mero, povec totu pripovitku, jak toten majner umar*. Nevyskytol sa ani jeden prípad rozporu medzi prirodzeným a gramatickým rodom u životných substantív.

Pri substantívach označujúcich neživé predmety nie je taká jednoznačná situácia. Ak by spomínané pravidlá o rode lexikálnych prevzatí mali platiť, museli by anglické substantíva *car* „auto“, *mount* „hora“ a *rail* „koľajnica“ prejsť do slovenčiny ako maskulína s možnou podobou *kar*, *mant/maunt*, *rel*. To sa však nestalo. Namiesto toho všetky pribrali gramatickú morfému *-a*, charakteristickú pre slovenské feminína, a zaradili sa do príslušnej paradigmy. Anglický výraz *car* má potom v slovenčine podobu *kara*, *mount* — *manta*, *rail* — *rela*: *Oňi mali taku staru karu, malučka kara lem bula pre dvojo. Mi*

ňemohli iz do mantoch, ta moj ocec priňesol strom ku nam. To ňebula rela, bo rela je po anglicki, ňe? To ňina, ňe? O tom, že nejde iba o povestnú výnimku potvrdzujúcu platnosť pravidla, svedčia aj ďalšie prípady. Anglický výraz *mine* „baňa“ má namiesto „očakávaného“ tvaru *majn* ekvivalent *majna*: *Ale co bulo plane zos našimi ludzmi, že tu prišli a vzali slovo anglicke, hvareli majna. Stable* „stajňa“ získalo slovenskú podobu *stebelna*: *Len co sme seno navozili do stebelni a potom v noci nam to už spđililo*. Slovenský ekvivalent zloženého anglického substantíva *streetcar* „električka“ je ženského rodu na základe pravidla o závislosti rodu od rodu poslednej časti zloženého slova. Tvar je *štrickara*: *Jag už zme prišli ku štrickare, ta to chlopi se vracili*. Je zrejmé, že fonetická podoba preberaného slova v týchto prípadoch nehrá rozhodujúcu úlohu. Svedčí o tom aj skutočnosť, že napriek pomerne veľkej zvukovej podobnosti a stavbe anglických slov *train* a *rail* má *train* slovenskú podobu *tren* a je to maskulínium, ale *rail* prešlo k feminínam ako *rela*.

Podobná situácia je aj pri jazykovom materiáli získanom od Slováka žijúceho viac ako 25 rokov v USA. Substantívne prevzatia sa dajú rozdeliť do dvoch skupín. Prvú tvoria hybridné slová, ktoré do slovenčiny prešli ako maskulína a potvrdzujú platnosť pravidiel uvedených v predchádzajúcej časti práce: *Za vzduch sa tu platí dva kvódre* (*kvóder* = *quarter* „25 centov“). *Stálo to 180 bakov* (*bak* = *buck* „dolár“) a pod. Vo všetkých prípadoch ide výlučne o substantíva mužského rodu. Druhú skupinu tvoria slová, pri ktorých pravidlo o závislosti rodu preberaného slova od fonetickej podoby pôvodného tvaru neplatí: *Zoberieš si tú kenu a natrieš túto stenu* (*kena* = *can* „plechovica“). *Tá bíma je tam džojnovaná*. *Pobúchaj po tej železnej bíme* (*bíma* = *beam* „hrada“). V oboch prípadoch je tu na koncovej pozícii slova konsonant; napriek „očakávanému“ mužskému rodu fungujú ako feminína.

Také isté skupiny sa vyskytujú aj u Natálie. Z prvej skupiny možno uviesť napr.: *Otec je červený od lipstika*. *Môžem mať trošku lipstika?* (*lipstik* = *lipstick* „rúž na pery“). V druhej skupine sa nachádzajú vety: *Martin ma chce s tou stikou buchnúť*. *Daj mi tú stiku!* *Martin mi nechce dať tú stiku* (*stika* = *stick* „palica“). *Kde je moja buka?* (*buka* = *book* „kniha“). *Martin, páči, tu máš takú sejmú supu* (*supa* = *soup* „polievka“). *Kde mám tú trampitku?* (*trampitka* = *trumpet* „trúbka“). *To mám zo skúly* (*skúla* = *school* „škola“). *Martin mi nechce dovoliť, že chcem preskočiť tú druhú boxu* (*boxa* = *box* „škatuľa“). *Tu je taká houla* (*houla* = *hole* „diera“). Pre úplnosť treba uviesť, že výnimočne sa pri slovách *book*, *hole*, *stick* vyskytol aj tvar v mužskom rode: *Tam je malički houl*. *To je môj buk*. *Daj mi ten stik*. Podľa zakončenia sa anglické slovo *doggie* zaradilo do skloňovacej paradigmy vzoru *kuli*: *To je môj dogi*. *Chcem môjho dogiho* (*dogi* = *doggie* „psík“). Výnimku z predpokladaného ovplyvnenia rodu preberaného slova gramatickou kategóriou rodu jeho slovenského ekvivalentu predstavuje slovo *fork*. Slovenskému feminínu *vidlička* korešponduje maskulínium *fork*: *Ja chcem toto papať s forkom*. Podobne je to aj v prípade: *Oblečiem sa do pekného dresa a pôjdem na bál* (*dres* = *dress* „šaty“). Tu mohla rodové zatriedenie ovplyvniť prítomnosť slovenského slova *dres*, ktoré Natália v tom čase už mala vo svojej slovnej zásobe, pričom obe majú spoločnú semému oblečenia.

3. Zhrnutie a záver

V práci sme sa zaoberali niekoľkými okruhmi problémov z oblasti bilingvizmu, ktoré doteraz stáli mimo centra pozornosti našich jazykovedcov. Na základe príkladov uvedených v jednotlivých častiach druhej kapitoly sme pre oblasť lexikálnych prevzatí u slovensko-anglických bilingvistov, konkrétne pre oblasť fonetiky a fonológie, slovesných a substantívnych prevzatí, sformulovali nasledujúce závery:

1. Pre slovensko-anglický bilingvizmus (ale podobná situácia je napr. aj pri španiel-sko-anglickom bilingvizme; porov. Štefánik, 1994) je príznačné, že na foneticko-fonologickej úrovni prevládala interferencia zo strany dominantného jazyka na slabší jazyk. U amerických Slovákov, pre ktorých bola dominantným jazykom angličtina, bol typický vplyv angličtiny na slovenčinu. U ostatných, s dominantným jazykom slovenským, to bolo opačne.

2. Na lexikálnej úrovni bol u skúmaných bilingvistov výrazne väčší a častejší vplyv angličtiny na slovenčinu. Lexikálna interferencia zo strany slovenčiny na angličtinu bola minimálna.

3. Slovesné prevzatia u bilingvistov sú zvyčajne upravované sufixáciou, resp. sufixáciou i prefixáciou a zaraďujú sa do najproduktívnejších slovesných tried. Najčastejšie sa využíva sufix *-ovat'* slovesného typu *kupovat'*. Preberané slovesné prevzatia môžu (aj keď zriedkavo) dostať aj iný sufix.

4. Všeobecné pravidlo o rode substantív preberaných z angličtiny do slovenčiny stráca v špecifických prípadoch bilingvistov svoju platnosť. Zdá sa, že vo veľkej časti prípadov sa tieto substantíva zaraďujú do príslušných paradigiem nie na základe svojej fonetickej podoby (koncovej hlásky alebo skupiny hlások) v zdrojovom jazyku (v tomto prípade v angličtine), ale na základe gramatickej kategórie rodu substantív, ktoré v slovenčine nahrádzajú. Zároveň sa táto kategória nemusí nevyhnutne prejaviť na forme samotného substantíva, najmä ak ide o neasimilované substantívne prevzatia. Môže byť signalizovaná na tvare adjektíva, zámena a pod. Napríklad: *Martin, daj mi to loli (loli = lolly „lízanka“). Keď tá kisnem na tvoje mouth, budeš mať to sejmé bobenko (kisnem = to kiss „pobožkať“; mouth „ústa“; sejmé = same „rovnaké“). Tu musíš prísť takýto krosbím.*

5. Ani toto nové pravidlo však nemá všeobecnú platnosť, o čom svedčia prípady typu: *Ja chcem toto papat' s forkom. Oblečiem sa do pekného dresa a pôjdem na bál. Smo museli merkovač, abi sa nepokazilo, lebo nemali smo tam ajsbakse (ajsbaks = icebox „chladnička“)* (Ripka, 1992 b, s. 348).

6. Rozlišujeme asimilované a neasimilované substantívne prevzatia. K neasimilovaným prevzatiam patria napríklad substantíva v nasledujúcich vetách: *Nepoprskaj tie tajls, lebo to čistíš, to je dizáster (tajls = tiles „dlaždice“; dizáster = disaster „pohroma“). Tu musíš prísť takýto krosbím (krosbím = crossbeam „priečna hrada“). Keď som išla do škôlky, tak som sa potkla na sajdwólk (sajdwólk = sidewalk „chodník“).* V niektorých prípadoch, najmä pri maskulínach v nominatíve, je náročné určiť, o ktorú z dvoch možností ide. Týka sa to hlavne nášho informátora, ktorý, ako sme už uviedli, má vo svojom jazykovom

povedomí iba jeden, slovenský fonologický systém, hoci mierne upravený. Uňho sú vlastne takmer všetky lexikálne prevzatia asimilované, hoci len fonologicky. Rozhodujúci je potom stupeň tejto asimilácie. V jednej vete sa môžu vyskytnúť asimilované i neasimilované lexikálne prevzatia: *Fčera som prvíkrát videl vo vilidž vojske advertajzovali na jednu pejč pilzner (vilidž vojs = Village Voice „týždenník vychádzajúci v New Yorku“; advertajzovať = to advertise „propagovať“; pejdž = page „strana“; pilzner = pilsner „plzenské pivo“).*

7. Najčastejším gramatickým rodom, do ktorého sa preberané substantívne prevzatia v slovenčine zaraďujú, je mužský rod. Do týchto paradigiem sa často zaraďujú aj slová, ktorých náprotivky sú v slovenčine stredného rodu. Napríklad: neutrum *nákladné auto*, ale maskulínium *trok* (z angl. *truck*): *Ta prišli po nas, taki veľki trok* (Ripka, 1992 b, s. 349); neutrum *poschodie*, ale maskulínium *florflór* (z angl. *floor*): *Mi prišli na druhi flor, dze buli pre braltu šmati* (Ripka, 1992 b, s. 349). *Budeme na osemnástom flóre*. Menej často prechádzajú do paradigmy mužského rodu substantíva, ktorých ekvivalenty v slovenčine sú feminína: *Ja chcem toto papat' s forkom (fork „vidlička“)*. Uvedené zaradenie môže byť ovplyvnené fonetickou podobou substantíva. Výnimkou je tu zmena neutra *auto* na feminínium *kara* (porovnaj aj *truck* a maskulínium *trok*): *Oňi mali taku staru karu, malučka kara lem bula pre dvojo*. Podobne aj *štrickara* „električka“: *Jag už zme prišli ku štrickare, ta tote chlopi se vratili* (Ripka, 1992 b, s. 349). Najzriedkavejšou paradigmou, do ktorej prechádzajú substantívne prevzatia v slovenčine, je paradigma neutier. Iba veľmi zriedkavo tieto substantíva priberajú gramatickú morfému *-o* a priradujú sa ku svojim synonymám stredného rodu: *Chlapi zaľi pelo, nežnam či to pelo se vola či ňe, pelo z vodu, i rucali na ženi (pelo = pail „vedro“)* (Ripka, 1992 b, s. 349).

8. Je zrejmé, že sémantické rady v slovenčine, do ktorých sa zaraďujú aj preberané substantíva, nemajú jednotný rod. Preto je niekedy otázka možného ovplyvnenia gramatickej kategórie rodu slovenského ekvivalentu problematická, napr. *dič = ditch „jarok“*, ale aj „priekopa“: *Toten majner umar a rucili jeho šmati do diču* (Ripka, 1992 b, s. 348); *beg = bag „vrece“*, ale aj „vak“: *Dones ten čierny beg — ten veľký gárbidž beg (garbage „odpadky“)*.

9. Uvedené zistenia potvrdzujú oprávnenosť názoru U. Weinreicha (1953) o možnej závislosti rodu preberaných substantív od svojich príslušných ekvivalentov. U. Weinreich túto myšlienku vyslovil na základe štúdia reči amerických Litovcov, Nórov, Nemcov, Talianov, Portugalcov a Židov.

10. Pokiaľ ide o pomer vplyvu angličtiny a slovenčiny, u informátora a Natálie sa prejavoval vplyv slovenčiny na angličtinu na úrovni foneticko-fonologickej (uplatňovanie pravidiel slovenskej znelostnej asimilácie v anglických výpovediach, slovenské fonémy v anglických slovách a pod.), syntaktickej (slovenská stavba anglických výpovedí), sémantickej (doslovné preklady niektorých frazeologických jednotiek) a výnimočne aj lexikálnej (Natália: *There will be those rytiers*. „Budú tam tí rytieri.“ *Don't stup here*. „Nestúp sem.“) Vplyv angličtiny na slovenské výpovede sa u Natálie ojedinele prejavoval na úrovni foneticko-fonologickej (použitie anglických foném v slovenských slovách),

častejšie na úrovni syntaxe (*Nechcem tá sem prísť.*) a na sémantickej úrovni (*Beží mi nosík.*) U obidvoch — staršieho informátora aj Natálie — sa najčastejšie vyskytovali prevzatia na lexikálnej úrovni (prípady asimilovaných a neasimilovaných lexikálnych prevzatí). U prvej generácie amerických Slovákov sa vplyv angličtiny na slovenčinu prejavoval na úrovni foneticko-fonologickej (uplatňovanie pravidiel anglickej znelostnej asimilácie v slovenských výpovediach), syntaktickej, lexikálnej i sémantickej (podrobnejšie Hammer, 1992).

11. Aplikácia pravidiel anglickej znelostnej asimilácie u amerických Slovákov v slovenských prehovoroch, slovenskej znelostnej asimilácie u Natálie a nášho informátora, prejavovanie sa gramatickej kategórie rodu buď priamo na tvare lexikálneho prevzatia (pri asimilovaných prevzatíach v slovenčine), alebo na tvare adjektíva, zámena či číslovky (pri neasimilovaných prevzatíach v slovenčine), ovplyvňovanie slovosledu výpovede syntaktickými pravidlami druhého jazyka, gramatická kategória čísla a jej dôsledná realizácia — to všetko svedčí o rozšírení sytémového javu z jedného (zvyčajne dominantného) jazyka aj na druhý jazyk. Toto rozšírenie vyplýva z väčšej (dôležitejšej) úlohy, ktorú systém (sytémové javy, systém gramatických kategórií) v porovnaní so svojimi elementami (napr. lexikálnymi prevzatiami) v procese interferencie (transferu) zohráva.

Bibliografia

BÁZLIK, M.: Porovnávací gramatika anglického a slovenského jazyka. I. Bratislava, Univerzita Komenského 1991.

BÁZLIK, M. — VOTRUBA, M.: Porovnávací gramatika angličtiny a slovenčiny. Bratislava, Univerzita Komenského 1983.

CLYNE, M.: *Transference and Triggering*. The Hague; Marinus Nijhoff 1967.

ERVIN, S. — OSGOOD, C.: *Second Language Learning and Bilingualism*. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 49, 1954, s. 139—146.

GROSJEAN, F.: *Life with Two Languages*. Cambridge Massachusetts, Harvard University Press 1982.

FANTINI, A. E.: *Language Acquisition of a Bilingual Child: A Sociolinguistic Perspective*. *Multilingual Matters LTD* 1985.

HAMERS, J. B. — BLANC, MICHEL H. A.: *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge University Press 1989.

HAMMER, L. B.: *Incomplete Language Acquisition and Language Shift: The Slovak Language in America*. *Slavica Slovaca*, 27, 1992, s. 113—122.

HARDING, E. — RILEY, P.: *The Bilingual Family. A Handbook for Parents*. Cambridge University Press 1986.

HAUGEN, E.: *Bilingualism in the Americas: A Bibliography and Research Guide*. Alabama, University of Alabama Press 1956.

HORNBY, P.: *Introduction and Overview*. In: *Bilingualism. Psychological, Social and Educational Implications*. Red. P. Hornby. Academic Press 1977.

IANCO-WORRAL, A.: *Bilingualism and Cognitive Development*. *Child Development*, 43, 1972, s. 1390—1400.

JESPERSEN, O.: *Language*. London, George Allen and Unwin 1922.

- KELLEY, V.: Reading Abilities of Spanish and English Speaking Pupils. *Journal of Educational Research*. 29, 1936, s. 209—211.
- LAMBERT, W.: Culture and Language as Factors in Learning and Education. In: *Current Themes in Linguistics: Bilingualism, Experimental Linguistics and Language Typologies*. Red. F. Eckman. Washington, D. C., Hemisphere Publishing 1977.
- MACNAMARA, J.: Bilingualism and the Thought. In: *Bilingualism and Language Contact*. Red. J. Alatis. Washington, D. C., Georgetown University Press 1970.
- PEAL, E. — LAMBERT, W.: The Relation of Bilingualism to Intelligence. *Psychological Monographs* 1962.
- PIROCH-MEYERSTEIN, G.: Bilingualism Among American Slovaks. In: *Publication of the American Dialect Society*. 46. Red. I. Willis Russell. Alabama, University of Alabama Press 1966, s. 1—19.
- POPLACK, S.: „Sometimes I start a Sentence in Spanish y termino en Español.“ Working Paper No. 4. New York, Center for Puerto Rican Studies 1979, s. 1—79.
- RIPKA, I.: Jazykovedné prejavy Slovákov v Spojených štátoch. In: *Studia Academica Slovaca*. 19. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1990, s. 280—303.
- RIPKA, I.: Príspevok k štúdiu nárečových prejavov amerických Slovákov. *Slovenská reč*. 57, 1992 (a), s. 207—213.
- RIPKA, I.: Lexikálne prevzatia v nárečových prejavoch amerických Slovákov. *Slovenská reč*. 57, 1992 (b), s. 346—351.
- RIPKA, I.: Amerikanizácia nárečových prejavov potomkov slovenských vysťahovalcov v USA. In: *Studia Academica Slovaca*. 22. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1993, s. 191—199.
- SAER, D.: The Effect of Bilingualism on Intelligence. *British Journal of Psychology*, 14. 1923, s. 25—38.
- SAUNDERS, G.: *Bilingual Children: from Birth to Teens*. Philadelphia, Bilingual Matters LTD 1988.
- ŠTEFÁNIK, J.: K procesu interferencie slovenčiny a angličtiny. In: *Studia Academica Slovaca*. 20. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1991, s. 293—304.
- ŠTEFÁNIK, J.: Niektoré aspekty porovnania španielčiny a slovenčiny na pozadí španielsko-anglického a slovensko-anglického bilingvizmu. [Nepublikovaná diplomová práca.] Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1994.
- ŠTEFÁNIK, J. — GROMA, M.: Jazykové systémy a možnosti ich realizácie. In: *Philologica*. 41. Zborník FF UK. Red. P. Žigo. Bratislava, Univerzita Komenského 1993, s. 25—35.
- TAYLOR, I.: *Introduction to Psycholinguistics*. New York, Holt, Rinehart a Winston 1976.
- THIERY, C.: *True Bilingualism and Second Language Learning*. In: *Language Interpretation and Communication*. Red. D. Gerver — H. Sinaiko. New York, Plenum Press 1978.
- WEINREICH, U.: *Languages in Contact*. The Hague; Mouton 1933.
- WEISGERBER, L.: *Zweisprachigkeit, Schlafen und Schauen*. *Language*, 9, 1933.

BILINGUALISM ON THE BACKGROUND OF TWO MORPHOLOGICALLY DIFFERENT LANGUAGES

S u m m a r y

After briefly discussing the substance of bilingualism and its different types the author concentrates his attention to a specific case of Slovak-English bilingualism using and comparing three basic sources of language material, namely Slovak Americans of the second generation, a Slovak living in USA more than 25 years and most of all the speech utterances of his four year old daughter Natalie brought up bilingually. Since the author is not a native speaker of English and he still speaks with his daughter (and a three year old son) only English he calls this type of bilingualism artificial bilingualism.

1. On the phonetic-phonological level, interference of the dominant language with the weaker language was observed. There were two (Slovak and English) phonological systems found in Slovak Americans and Natalie and only one (Slovak) in the Slovak informant, partially enriched with consonants *th* and *w*. Similar tendency — transfer of rules of assimilation of voice — but taking place in the opposite direction was observed in Natalie and Slovak Americans.

2. The most frequent Slovak suffix used by Slovak-English bilinguals in assimilated verbs consisting of an English stem and Slovak prefixes and suffixes is *-ovat'*. Occasionally, also *-nut'*, *-at'*, *-it'* suffixes were used by Natalie.

3. The general rule that the gender of nouns taken over to Slovak from other languages depends on the final sound(s) of the noun (except of when natural sex is decisive) has very restricted validity in regards to Slovak-English bilinguals. The hypothesis of U. Weinreich that some nouns seem to bequeath their gender to the loanwords by which they are replaced was confirmed.

DISKUSIE

SEGMENTÁCIA PREVZATÝCH SLOV V SLOVENČINE

MILOSLAVA SOKOLOVÁ — FRANTIŠEK ŠIMON

SOKOLOVÁ, M. — ŠIMON, F.: The Segmentation of Foreign Words in Slovak. *Jazykovedný časopis*, 45, 1994, No. 2, pp. 128 — 149. (Bratislava)

The word segmentation in Slovak is done according to the rules of minimal segmentation. There are two types of segments: a) morphemes: root, derivative, modifying, grammatical ones; b) submorphemes (connective, infix, thematic, residual and reevaluated „demoted“ grammatical, lexical, or derivative morphemes). If the interpretation can not be definite the reevaluation of the segments according to their current function (on the axis of synchrony — diachrony), according to their function in Slovak (original language — Slovak language) is done. In the case of duplicity, the Slovak morpheme is preferred.

1. **K** úvahám o segmentácii prevzatých slov nás viedla potreba vytvoriť jednotné východiská pre morfeatický slovník slovenčiny (autori G. Moško — M. Sokolová — F. Šimon) v rámci grantovej úlohy Výskum valenčnej a morfeatickej štruktúry lexikálnych jednotiek (1994 — 1997). Pri uvažovaní o segmentácii prevzatých slov vychádzame z faktu, že prevzaté slová sú súčasťou slovnej zásoby spisovnej slovenčiny a niet dôvodu (okrem náročnosti segmentácie) ich z tejto problematiky vyčleňovať — podobne ako pri derivačnom výskume (porov. Waszakowa, 1992). Ich zložky sa môžu dokonca spájať s domácimi zložkami (*pracant, šepkanda, husita, senáž, haluškiáda, sľubotechna, nohejbal, exmilenka, subdodávateľ, antilátka, infračervený, mikrováhy, minipríbeh, maxisukňa, kváziveda, pseudosloh, ferozliatina, hydrovosk, elektrovodič, výkazománia, plynofikácia, polopatizmus*).

Pri segmentácii prevzatých slov uplatňujeme princíp minimálnej segmentácie podľa J. B o s á k a (Bosák — Buzássyová, 1985), ale na rozdiel od neho aplikujeme ho aj na tzv. medzinárodné slová. Pri prefixoch (P) sa vydeľuje prefix P_1 , ak existuje $P_1 + K_n$ (*vý-rob-a, vý-bav-a, vý-hr-a, a-te-ist-a, a-pat-i-a*). $P_n + K_1$ (*pre-hr-a, vý-hr-a, ob-jek[t]-0, sub-jek[t]-0, pro-jek[t]-0, a-pat-i-a, sym-pat-i-a*), resp. ak existuje K_1 ako samostatná lexéma (*hr-a, te-iz-m-us*). Na segmetovanie stačí jedno z uvedených pravidiel. Podobne sa vyčleňujú sufixálne segmenty $K_1 + S_1$, ak existuje $K_1 + S_n$ (*vod-a, vod-y, vod-e, form-a*,

form-át-0, form-ul-a, trén-ing-0, trén-er-0), $K_n + S_1$ (*vod-a, noh-a, žen-a, trén-ing-0, dribl-ing-0, dab-ing-0*), alebo ak K_1 existuje ako samostatná lexéma (*form-a*).

Vzhľadom na rozličný stupeň poznania a schopnosti identifikovať internacionálne slová medzi používateľmi slovenčiny (aj lingvistami) sme sa rozhodli pre objektívnejšiu segmentáciu slov a identifikáciu segmentov podľa toho, či ich môžeme doložiť na syntagmatickej alebo paradigmatickej osi. Okrem toho sme každé slovo overovali aj pomocou etymologických slovníkov a slovníkov cudzích slov (Holub — Lyer, 1968; Ivanová-Šalingová — Maníková, 1979), resp. konfrontáciou s inými jazykmi. Veľmi zahmlené lexémy nečleníme, napr. *atav-izm-us* (etymologicky *at-av*), podobne považujeme za samostatné morfémy typy ako *femin-a* a *fili-us, drám-a* a *drast-ic=k-ý* a nedávame ich do etymologickej súvislosti, ako to robia J. Holub — S. Lyer (op. cit., s. 40); hranicu segmentovateľnosti nechávame pohyblivú až do ukončenia výskumu. Pre značnú izolovanosť výskytu nesegmentujeme okrem vyčlenenia gramatických morfémy slov z turečtiny, perzštiny a iných, hlavne neeurópskych jazykov,¹ resp. slová odvodené od *proprii, propriá* a umelo utvorené slová (*aviril-0*).

Slová z angličtiny a francúzštiny väčšinou segmentujeme. Anglicizmy sú často kompozitá s dvoma koreňmi (*bul-dog-0, fox-trot-0, body-ček-0, bul-doz-ér-0, fut-bal-0, vik-end-0, vol=ej-bal-0, basket-bal-0, bak-hand-0, gentle-man-0, bar-man-0*), resp. deriváty so sufixmi *-ing, -er/-ér, -ov-* (*trén-ing-0, dribl-ing-0, kemp-ing-0, box-ing-0, lead-er-0, deal-er-0, dribl-ér-0, šprint-ér-0, šprint-ov-a=t, smeč-ov-a=t*).² Osobitnú pozornosť si zaslúžia slová, v ktorých sa pôvodná relačná morféma prehodnotila v slovenčine na reziduálny segment (*džín[s]-y, zip[s]-y, čip[s]-y, klip[s]-y, kek[s]-y*). Izolovane prevzaté lexémy a segmenty nevyčleňujeme (*rugby*).

Pri slovách z francúzštiny (galicizmy) rešpektujeme pôvodné morfematické švýky na základe častejšieho výskytu podobných typov alebo pri utvorení slovotvorných radov: *buržo-áz=i-a, an-gaž-mán-0, apart-mán-0, mont-áž-0, blam-áž-0, kol-áž-0, vis-áž-0*; analogicky: *gar-áž-0, gur-áž-0, buf-et-0, žak-et-0, budž-et-0, bank-et-0, blank-et-a, dubl-et-a,*

¹ Slová z turečtiny: *čakan-0, halen-a, klobúk-0, tábor-0, kaftan-0, kindžal-0, papuč-a, šiator-0, kefir-0, bazár-0, bohater-0, baklažán-0*;

slová z perzštiny: *diván-0, šakal-0, tulipán-0, turban-0, bakšiš-0*;

z indických jazykov: *banán-0, indig-o, pagod-a, maharadž-a*;

z indiánskych jazykov: *tabak-0, kaka-o, uragán-0, kano-e, čokolád-a, cigar-a, jaguár-0, ondatr-a*;

z japončiny: *bonsaj-0, kimon-o, harakiri, mikád-o, gejš-a, džud-o*;

z malajčiny: *bambus, gong-0*;

z čínštiny: *mandarín-0, rikš-a, kaolín-0, tajfún-0*;

z hebrejčiny: *hosana, aleluja*.

Propriálne základy: *bedeker-0, borgis-0, brovning-0, winchestr-ov=k-a, besemer-ác=t-a, brizol-it-0*.

V pôvodných arabských názvoch možno vyčleňovať pôvodný člen ako rozširujúci segment, napr. *[al]kohol-0, [al]kal=i-a, admir[al]-0, [al]goritm-us, [al]gebr-a, [el]fíxir-0*, tak ako pri španielskych členoch *[el]dorád-o, [al]igát-or-0*), ale väčšinou sa nesegmentujú (*hárem-0, havár=i-a, hurisk-a, karát-0, káiv-a, magazín-0, mameluk-0, ras-a, sóda, sirup-0, šafrán-0, talizman-0, tarif-a, žiraf-a, benz-ín-0*).

² Jednoznačné a potenciálne hranice odlišujeme graficky: jednoznačné hranice spojovníkom, rozširujúce jednoznačné segmenty znakom = a potenciálne hranice hranatou zátvorkou — | |.

su-re-al=izm-us, su-jet-0, bar-iér-a, bon-bon-iér-a, port-ier-0, kur-iér-0, mil=i-ard-a, pet-ard-a, haz-ard-0, bomb-ard=ov-a=t', ful-ár-0, žak-ár-0, mil=i-ón-0, bil=i-ón-0, fejt-ón-0, buj-ón-0, brož-úr-a, bon-viv-án-0, bin-ok-el-0, bis-kvit-0.

2. Morféma ako najmenšia významová jednotka (porov. aj Sokolová, 1991) je v prezatých slovách nositeľkou hlavne lexikálneho, derivačného a gramatického, len zriedkavo lexikálno-gramatického významu. Nositeľom lexikálneho významu sú lexikálne (koreňové) morfémy, ktoré sú v slovách pomerne dobre vydeliteľné a identifikovateľné, aj napriek ich častej variantnosti alebo viazanosti, zriedkavejšie supletívnosti.³ Pri slovách grécko-latinského pôvodu stanovujeme smer alternácie v zásade podľa slovenčiny *verbum* → *substantívum* → *adjektívum*, preto sa nezhoduje vždy s etymologickou postupnosťou v daných jazykoch.

Rozdiel medzi diachrónnou a synchronónnou segmentáciou a súčasne grécko-latinskou a slovenskou, či „poslovenčenou“ segmentáciou demonštrujeme na príklade slov pochádzajúcich z latinského slovesa *frangere* „lámať“. Z diachrónného hľadiska ich členíme nasledovne: *frag-ment-0, frak-t-úr-a* (*t* je formová morféma, sufixom *-t-* sa tvoril tzv. supínový kmeň latinských slovies a z neho participium perfekta pasíva, asimilácia *g-k*), *frak-c=i-a* (asibilácia *t-c*), *frak-č-n-ý* (palatalizácia *c-č*). Zo synchronónného hľadiska je však praktickejšie vytvoriť konsonantické alternačné rady *g-k[t]-k[c]-k[č]*, teda členiť *frag-ment, frak[t]-úr-a, frak[c]=i-a, frak[č]-n-ý*. Takýchto radov máme niekoľko.

Velárny alternačný rad:

$$g/k + t \xrightarrow{t} k$$

$$c \rightarrow \check{c}$$

³ Na morfematickom šviku môžu byť v domácich slovách korelované spoluhláskové alternácie (*mlad-ý, [m:lad':]-ík-0, kohút-0, [k:ohút':]-ík-0, žen-a, [ž:en':]-e, stôl-0, [s:tol':]-ík-0, čas-a=t', češ-e=0, viaz-a=t', viaž-e=0, ovc-a, ovč-i, hádz-a=t', hádž-e=0*), inverzné alternácie (*chod-i=t', chod-0, let-ie=t', let-0, han-i=t', han-b-a, vy-strel-i=t', vy-strel-0, hrst'-0, hrst'-k-a, žrd'-0, žrd'-k-a, kuch-yn'-a, kuch-yn-k-a, pal-ec-0, pal-c-a*), disjunkatívne alternácie velár (*noh-a, nôž-k-a, bul-dog-0, bul-dodž-i, much-a, muš-k-a, mních-0, mníš-i, plak-a=t', plač-0, voj-ak-0, voj-ac-i*), disjunkatívne inverzné alternácie (*bež-a=t', beh-0, u-teš-i=t', ú-tech-a, skoč-i=t', skok-0*), alternácie *t/c, t/c, d/dz, d'/dz* (*tvrd'-ý, tvrdž-a, hod-i=t', hádz-a=t', trest-a=t', tresp-e=0, sviet-i=t', sviec-a*), inverzné alternácie (*vliec-i, vlek-0*), alternácie *c/h, s/t, s/d* (*moh-o=l-0, moc-0, miat-o=l-0, mias-t', vied-o=l-0, vies-t'*). Zriedkavé sú aj zánikové alternácie (*Hamburg-0, hambur-sk-ý, Norfolk-0, norfol-sk-ý, hýb-a=t', h-n-ú=t'*), skupinové alternácie (*ráž-g-a, ražd'-ie, dosk-a, došt-ič=k-a, pol'-sk-ý, pol'-št-in-a, nebe-sk-ý, nebe-št-an-0, hrušk-a, hrušt-ič=k-a, slúž-k-a, slúž-t-ič=k-a, gréc-k-y, gréc-t-in-a, mest-o, mešt-an-0, mysl-ie=t', myšl-ien=k-a, via-t', vej-e=0, smia-t', smej=e-0, smiech-0*). Aj samohláskové alternácie môžu byť korelované, kvantitatívne vokalickej alternácie (*klas-0, klás-ok-0, puk-0, púč-ik-0, žen-a, žien-k-a, list-0, list-ok-0, noh-a, nôž-i=t', u-lož-i=t', ú-loh-a, žab-a, žiab-0, päť, piat-y, mráz-0, mraz-u, viet-or-0, vet-r-a, stô=l-0, sto=l-a*), disjunkatívne alternácie (*hrab-a=t', hrob-0, veš-a=t', vis-ie=t', kvet-0, kvit-n-ú=t', sed-ie=t', sad-a=t', lež-a=t', po-lož-i=t', bi-t', boj-0, kry-t', kro-v-0, bá-t' sa, bo-j-i=m sa, do-sol-i=t', do-sál-a=t', hod-t-i=t', hádz-a=t'*), zánikové alternácie (*čak-a=t', po-čk-a=t', otec-0, otc-a, such-ý, sch-n-ú=t'*), vznikové alternácie (*služ-b-a, služ-o=b-ný, hrm-ie=t', hrom-0, do-tk-n-ú=t', do-tyk-0, okn-o, okien-ko, po-sl-a=t', po-siel-a=t', br-a=t', ber-ie-0, vý-hr-a, vý-hier-0, lát-k-a, lát-ok-0, jed-l-o, jed-ál-0*). Porov. aj Mluvnice češtiny I (1986) a J. S a b o l (1987).

Do toho radu patrí viac slov, napr. *ag-ens*, *ak[t]-ív-n-y*, *ak[c]=i-a*, *ak[č]-n-ý*, *ko-rig-ov-a=t'*, *ko-rek-t-úr-a*, *ko-rek-c=i-a*, *ko-rek-č-n-ý*. Rozdiel v segmentácii a identifikácii segmentov slov *ak[c]-i-a* a *ko-rek-c=i-a* vyplýva z toho, že v slovenčine je len sloveso *ko-rig-ov-a=t'*, ktoré chápeme ako motivujúce a na základe toho hodnotíme segment *-c=i-* ako derivačnú morfému, pri slove *ak[c]-i-a* ide o rozširujúci segment. Označenie zátvorkami [] má v rámci alomorfém odlišiť prehodnotené segmenty od alternácií, ale aj od derivačných morfém.

Labiálny alternačný rad:

$$p/b + t \xrightarrow{t} p$$

$$c \rightarrow \check{c}$$

Príklady: *kon-cip-ov-a=t'*, *kon-cep-t*, *kon-cep-c=i-a*, *kon-cep-č-n-ý*, *sub-skrib-ov-a=t'*, *skrip-t-ú*, *sub-skrip-c=i-a*, *sub-skrip-č-n-ý*.

Dentálny alternačný rad:

$$d/t + t \longrightarrow 0 \text{ s/z}$$

Príklady: *pro-ced-úr-a*, *pro-ces-0*, *dis-kut-ov-a=t'*, *dis-kus=i-a*, *divid-end-a*, *divíz=i-a*, *ko-rod-ov-a=t'*, *ko-róz-i-a*.

„Vokalicový“ alternačný rad tvoria slovesá, v ktorých pred supínovou formovou morfému *-t-* je ešte vokál *a*, *u*, *i*:

$$K + t \xrightarrow{t} K(\text{altern}) + V$$

$$c \rightarrow \check{c}$$

Príklady: *o-pon-ov-a=t'*, *o-poz-it-um*, *o-poz-íc=i-a*, *o-poz-ič-n-ý*, *ab-solv-ov-a=t'*, *ab-sol-út-n-y*, *re-zol-úc=i-a*, *re-zol-út-n-y*, *re-vol-úc=i-a*, *re-vol-uč-n-ý*, *e-lev-át-or*, *e-lev-ác=i-a*.

Podobné alternačné rady môžeme stanoviť aj od gréckych slovies. Za príklad si zoberieme sloveso *pratto* „konám“. Z diachronického hľadiska by sme mali členiť slová nasledovne: *prak-t-ic-k-ý* (*-t-* je formová morféma, sufixom *-to* sa tvorili verbálne adjektíva, morféma je totožná s *-t-* v lat. part. perf. pas.), *prag-m-a* (asimilácia *k-g* pod vplyvom derivačnej morfémy *-mat* s významom *nomen rei actae*), *prax* (= *prak-s*); *s* pochádza z derivačnej morfémy *sis* s významom *nomen actionis*. Zo synchronného hľadiska je opäť *prak-*

tickejšie vytvoríť konsonantický alternačný rad $g/k - kt - gm - x$, a teda segmentovať *prakt-ic-k-ý*, *pragm-a*, *prax-0*, podobne *galakt-ic-k-ý*, *galax=i-a*, *dia-lekt-0*, *lex-ik-a*. V slovenčine nemáme slovesá gréckeho pôvodu priamo zo slovesného kmeňa, ale vždy ide o slová utvorené z jedného variantu pomocou uvedených morférov, napr. *ana-lyz-ov-a=t*, *dogm-at=iz=ov-a=t*, ***prakt-iz=ov-a=t***; pokladáme ich za pravidelné varianty koreňových morférov a pri existencii viacerých substantív sme hypoteticky dali na prvé miesto nomina actionis.

Velárny alternačný rad:

$$\begin{array}{lcl} & sis & \rightarrow x \\ g/k + t & t & \rightarrow kt \\ & mat & \rightarrow gm \end{array}$$

Príklady: *syn-tax-0*, *syn-takt-ic=k-ý*, *syn-tagm-a*.

Dentálny alternačný rad:

$$\begin{array}{lcl} & sis & \rightarrow z \\ d/t + t & t & \rightarrow st \\ & mat & \rightarrow zm \end{array}$$

Príklady: *a-pláz-i-a*, *plast-ic=k-ý*, *plazm-a*.

Labiálny alternačný rad:

$$\begin{array}{lcl} & sis & \rightarrow ps \\ b/p + t & t & \rightarrow pt \end{array}$$

Príklady: *epi-leps-i-a*, *epi-lept-ic=k-ý*.

„Vokalický“ alternačný rad (koreň sa končí na vokál):

$$\begin{array}{lcl} & sis & \rightarrow Vz \\ K(V) + t & t & \rightarrow Vt \\ & mat & \rightarrow Vm \end{array}$$

Príklady: *téz-a*, *tém-a*. Pôvodné derivačné morfévy raz chápeme ako rozširujúce segmenty (*tém-a*), raz ako derivačné morfévy — podľa toho, či v slovenčine jestvuje príslušný motivant (*gen-éz-a*, *gen-et-ic-k-ý*), resp. či sa derivačná morféva spolu s tematickým vokálom chápu ako sufixoid (*fon-ém-a*, *karcin-óm-0*, *skler-óz-a*).

Za alternáciu z pohľadu súčasnej slovenčiny možno pokladať aj zmenu *c/t* (pôvodne asibiláciu *t/c*) pri derivácii a transflexii (*trans-lác=i-a*, *trans-lát-0*, *re-lác=i-a*, *re-lat-ív-n-y*, *de-kad-enc=i-a*, *de-kad-ent-n-ý*, *dem-o-krac=i-a*, *dem-o-krat-0*), resp. alternáciu *k/c*, ktorá súvisí s rozdielnou výslovnosťou v klasickej latinčine, napr. *pro-duk-ov-a=t'*, *pro-duc-ent-0*. V klasických jazykoch existovali aj iné morfonologické zmeny vytvárajúce alomorfémy, ktoré nie sú také časté:

<i>n/z</i>	<i>o-pon-ov-a=t'</i>	<i>o-poz-íc=i-a</i>
<i>m/s</i>	<i>de-prim-ov-a=t'</i>	<i>de-pres=i-a</i>
<i>m/0</i>	<i>ko-rump-ov-a=t'</i>	<i>ko-rup-c=i-a</i>
<i>n/0</i>	<i>fing-ov-a=t'</i>	<i>fik-c=i-a</i>
<i>kt/x</i>	<i>re-flekt-ov-a=t'</i>	<i>re-flex-0</i>
<i>h/k</i>	<i>kon-trah-ov-a=t'</i>	<i>kon-trak-c=i-a</i>
<i>v/0</i>	<i>ab-solv-ov-a=t'</i>	<i>ab-sol-ut-ór=i-um</i>
<i>r/s</i>	<i>su-ger-ov-a=t'</i>	<i>su-ges-c=i-a</i>

Za alomorfémy považujeme aj rozdielne bázy vzniknuté odlišnou podobou nom. a gen. III. latinskej a gréckej deklinácie:

<i>nomen-0</i>	<i>nomin-ál=n-y</i>
<i>plus-0</i>	<i>plur-ál-0</i>
<i>atlas-0</i>	<i>atlant-ic=k-ý</i>
<i>pan-te-ón-0</i>	<i>panto-mím-a</i>
<i>lég-i-a</i>	<i>leg-i-on-ár-0</i>
<i>marg-o</i>	<i>marg[in]-ál=n-y</i>
<i>drám-a</i>	<i>dram[at]-urg-0</i>

Pri poslednom prípade, v pôvodných gréckych neutrách na *-ma*, by sa v adjektívach mohol segment *-at-* vyčleňovať ako rozširujúci segment derivačného sufixu, teda nie *dram[at]-ic-k-ý*, ale *dram-at=ic-k-ý* (podobnou analógiou sa tvorili adjektíva aj v klasickej gréčtine).

V prípade subst. II. gréc. a lat. deklinácie, ktoré sa končia na *-us/-os*, *-um/-on*, sa niekedy tvoria odvodené slová od nominatívu, niekedy od koreňa, teda bez relačnej morfémy, napr. *cirk[us]-ov-ý*, *cirk-ul=ov-a=t'*, *glób[us]-0*, *glob-ál=n-y*, takže alomorfémy (varianty morfémy) sú *cirk[us]* – *cirk*, *glob* – *glób[us]*.

Podobne za varianty považujeme skrátenie koreňových morfémy, napr. *ger[ont]-o-lóg-i-a*, *ger-iatr=i-a*, *gyn[ek]-o-lóg-i-a*, *miz-o-gýn-0*.

Okrem konsonantických zmien sa v prevzatých lexémach vyskytujú zmeny vokálov:

<i>i/e</i>	<i>kon-cip-ov-a=t'</i>	<i>kon-cep-t-0</i>
<i>ai</i>	<i>ag-ens-0</i>	<i>red-ig-ov-a-t'</i>
<i>a/e</i>	<i>grad-ov-a=t'</i>	<i>pro-gres-0</i>
<i>e/u</i>	<i>en-erg-i-a</i>	<i>chir-urg-0</i>
<i>ole</i>	<i>bon-it-a</i>	<i>ben-e-fič-n-ý</i>

V koreňových morfémech sú časté aj kvantitatívne vokalickej alternácie:

<i>a/á</i>	<i>fraz[e]-o-lóg-i-a</i>	<i>fráz-a</i>
<i>o/ó</i>	<i>tele-fon-ov-a=t'</i>	<i>tele-fón</i>
<i>e/é</i>	<i>syn-tet-iz=ov-a=t'</i>	<i>syn-téz-a</i>
<i>u/ú</i>	<i>dis-trib=u-ov-a=t'</i>	<i>dis-trib=ú-c=i-a</i>
<i>i/í</i>	<i>re-míz-ov-a=t'</i>	<i>re-míz-a</i>
<i>é/e</i>	<i>tém-a</i>	<i>tem-at=ic-k-ý</i>
<i>ó/o</i>	<i>fón-a</i>	<i>fón-ém-a</i>
<i>á/a</i>	<i>drám-a</i>	<i>dram-at=ic-k-ý</i>
<i>ú/u</i>	<i>túr-a</i>	<i>tur-ist-ik-a</i>
<i>í/i</i>	<i>hemo-fíl-i-a</i>	<i>hemo-fil-n-ý</i>

P o z n á m k a : Keď je pred *-i-a*, *-i-us*, *-i-um* znelá spoluhláska (okrem *-gam-i-a*, *-nym-i-a*), vtedy je vokál dlhý, ak je pred nimi neznelá spoluhláska *f*, *k*, *t*, *s/z*, *x*, *ch*, je vokál krátky (okrem *utóp-i-a*, *kóp-i-a*), napr. *fíl-o-zof-i-a*, *a-trof-i-a*, *terap-i-a*, *sym-pat-i-a*, *ge-o-graf-i-a*, *an-ex-i-a*, *homo-(o)nym-i-a*, *poly-gam-i-a* (porov. Zauner, 1973).

V prevzatých slovách by sme mohli tiež vyčleniť konsonantické a vokalickej zánikové a vznikové alternácie, pokiaľ chceme spájať do jednej morfémy etymologicky totožné korene, ale nezaobídeme sa bez diachrónneho pohľadu. V dvojici *i[n]zul-ín*, *izol-ov-a=t'* je *i[n]zul* zániková alternácia, v dvojici *fi[n]g-ov-a=t'*, *fík-t-ív=n-y* je *fi[n]g* z etymologického hľadiska vzniková alternácia. Zo synchronného pohľadu je v zásade irelevantné rozlišovať medzi vznikovou a zánikovou alternáciou. Rátame s nimi len vtedy, keď ide synchronne jednoznačne o tú istú alomorfému. V dvojici *bi-cykl-ovať*, *bi-cykel* je aj z etymologického, aj z hľadiska slovenčiny *bi-cykel* alternácia *0/e*; podobne *hypo-chondr-i-a* — *hypo-chonder*, *ped-iatr-i-a* — *ped-iater*.

Supletívne tvary klasických jazykov možno tiež považovať za supletívne lexikálne morfémy, napr. *trans-fer-0*, *trans-lác=i-a*, *in=ter-n-ý*, *in=tím-n-y*.

V prípadných uzloch posúvame v domácich slovách hranice švíkov najčastejšie v prospech koreňových morfém; to isté platí o redukcii pôvodných geminát v prevzatých slovách, napr. *be(t)-letr=i-a*, *in=te(t)-lig-ent* (porov. domáce slová *rus-k-ý*, *rus-(s)k-ý*, *gréč-t-in-a*, *gréč-(č)t-in-a*, *bra(t)-ček-0*). Okružle zátvorky používame aj pri graféme *x* pri splývaní koreňových hlások s predponou (*ex-(s)táz-a*, *ex-(s)ek-ut-ív-a*). V niektorých prevzatých slovách však predpokladáme posun v prospech derivačných morfém *aforiz-m-us* — *afor-izm-us*. Ak je zreteľnejšia súvislosť koreňových morfém, presúvame švíky smerom k nim (*para-no-id=n-ý* podľa *no-et-ik-a*).

Prevzaté slová gréckeho/latinského pôvodu prešli takým rozmanitým vývinom, že segmentácia sa nemôže vždy riadiť jednotnými pravidlami, nedá sa vždy riešiť systémovo, ale niekedy len ad hoc. Niektoré morfémy sa vývojom tak zredukovali, že ostal z nich len jeden konsonant, napr. *mikr-ó-b*, *tra-d-ov-a=t'*, *kata-r-0*. Ťažkosti robia aj slová umelo

vytvorené kombináciou grécko-latinských prvkov bez ohľadu na ich „prirodzenú“ postupnosť, napr. *hydro-korti-z-on* vzniklo z *hydrokortikosteron*, takže *-z-* z elementu *steron* musíme označiť za reziduálne. Máme dokonca príklady, keď pôvodná nekoreňová morféma sa stáva v slovenčine koreňovou, napr. *ent-it-a* (sufixálna derivačná morféma *-ent-*).

V prevzatých slovách z latinčiny a gréčtiny vyčleňujeme koreňové morfémy zhodne synchronne aj diachrónne, a to na základe princípu opakovanosti, ale aj verifikáciou v etymologických slovníkoch. Za základ segmentácie sme zobrali tento upravený zoznam slovných základov zo slovníka Holuba-Lyera:

<i>ag/ak[t]/ak[c]/ak[č]</i>	<i>ag-ent-0, ag-il=n-ý, ag-it=ov-a=t', ag-end-a, ak[t]-0, ak[t]-ív-0, ak[c]=i-a, ak[č]=n-ý</i>
<i>agon, agog, agón, agóg</i>	<i>agón-i-a, agon-ic=k-ý, ped-agog-ik-a</i>
<i>al¹/ol</i>	<i>ko-al-íc=i-a, ad-ol-esc-ent-n-ý</i>
<i>al²/alter/altr</i>	<i>al-ib-i, al-i-kvot-n-ý, altern-ov-a=t', altr=u-izm-us</i>
<i>al³</i>	<i>al-erg-i-a, al-o-pat-i-a</i>
<i>alg</i>	<i>nost-alg-i-a, an-alg-et-ik-um, alg-éz-i-a</i>
<i>am</i>	<i>am-at=ér-0, am-ant-0</i>
<i>archa/arche/archi</i>	<i>arch-anjel-0, archa-ic=k-ý, arche-o-lóg-i-a, archi-tekt-0</i>
<i>audi</i>	<i>audi-o-víz=u-ál=n-y, aud-it-ór=i-um</i>
<i>arm</i>	<i>arm-at=úr-a, arm-ád-a, [al]arm-0</i>
<i>bal¹</i>	<i>bal-ist-ik-a</i>
<i>bal²/bál</i>	<i>bál-0, bal-et-0, bal-ad-a</i>
<i>bi¹/b</i>	<i>bi-ops-i-a, bi-o-lóg-i-a, mikr-ó-b-0</i>
<i>bi²/bin</i>	<i>bi-ceps-0, bi-cykel-0, bin-ok-el-0, bin-ár=n-y</i>
<i>bon/ben</i>	<i>bon-it-a, ben-t-gn-y, ben-e-fič-n-ý</i>
<i>ce/cez/ciz</i>	<i>ciz-el-ov-a=t', ce-ment-0, cez-úr-a</i>
<i>ced/ces</i>	<i>pro-ced-úr-a, pre-ced-ens-0, pro-ces-0</i>
<i>cep/cip/cíp/kap</i>	<i>kon-cep-t-0, kon-cip-ov-a=t', kon-cep-c=i-a, kon-cep-č-n-ý, part-i-cíp=i-um, kap=ac-it-a</i>
<i>cit</i>	<i>cit-ov-a=t', cit-át-0, re-cit-ov-a=t'</i>
<i>cykl/cykel</i>	<i>cykl-us, bi-cykel-0</i>
<i>dát/dot/dón/d</i>	<i>dát[um]-0, dot-ác=i-a, par-dón-0, tra-d-ov-a=t'</i>
<i>dot/dóz</i>	<i>an-ek-dot-a, dóz-a</i>
<i>dik¹/dex/díc/dik[t]/dik[c]</i>	<i>in-dex-0, in-díc=i-a, ver-dik[t]-0, dik[c]=i-a, dik[t]-át-0, pre-dik-át</i>
<i>dik²/deix/deikt/digm</i>	<i>deix-a, deikt-ic=k-ý, para-digm-a</i>
<i>divid/divíd/divíz/devíz</i>	<i>divid-end-a, in-divíd=u-um, divíz=i-a, devíz-a</i>
<i>dok¹/doc/dok[t]/dok</i>	<i>doc-ent-0, dok=u-ment-0, dok[t]-or-0</i>
<i>dok²/dogm/dox</i>	<i>dogm-a, para-dox-0</i>
<i>dóm/dom/dom[in]</i>	<i>dóm-0, dom[in]-o, dom[in]-ov-a-t' dom-én-a</i>
<i>dram/drám</i>	<i>drám-a, dram-at=ik-0</i>

<i>dróm</i>	<i>aut-o-dróm-0, syn-dróm-0</i>
<i>duk/duc</i>	<i>pro-duc-ent-0, pro-duk-ov-a=t', via-duk-t-0, in-duk-t-or-0, ko-e-duk-ác=i-a, duk-út-0</i>
<i>erg/urg</i>	<i>syn-erg-i-a, en-erg-i-a, chir-urg-0, dram[at]-urg-0, lit-urg-i-a</i>
<i>est</i>	<i>est-et=ik-a, an-est-éz-a</i>
<i>et</i>	<i>et-ik-a, et-o-lóg-0</i>
<i>fem/fáz/fet</i>	<i>dys-fem-izm-us, em-fáz-a, pro-fet-ic-k-ý</i>
<i>fak/fak[t]/fic/fik/fek[t]</i>	<i>fak-simil-e, ko-e-fic=i-ent-0, o-fic=i-ál=n-y, fak[t]-0, a-fek[t]-0, per-fek[t]-um, fas-ád-a</i>
<i>fant</i>	<i>fant-óm, fant-áz=i-a, fant-ast-a</i>
<i>fer/fér/for/fór</i>	<i>peri-fér-i-a, sema-fór-0, am-for-a, eu-fór=i-a, re-fer-át-0</i>
<i>fil/fíl</i>	<i>fil-o-zof-i-a, bibli-o-fíl-i-a</i>
<i>fin</i>	<i>fin-ál-e, fin-iš-0, de-fin-ic=i-a, ra-fin-ov-a=n-ý</i>
<i>flekt/flex</i>	<i>re-flekt-ov-a=t', re-flex-0</i>
<i>fon/fón</i>	<i>fon-ém-a, gram-o-fón-0, fón-a, fon-iater-0</i>
<i>form</i>	<i>plat-form-a, form-ul-a, form-át, in-form-át-or</i>
<i>fos/fot</i>	<i>fos-for-0, fot-o-graf-i-a</i>
<i>fort/fors</i>	<i>kom-fort-0, fors-ír-ov-a=t'</i>
<i>frag/frak</i>	<i>frag-ment-0, frak[t]-úr-a, frak[c]-i-a, frak[č]-n-ý</i>
<i>front</i>	<i>kon-front-ov-a=t', front-ál=n-y</i>
<i>fund/fond/fúz</i>	<i>fund-ov-a=n-ý, fúz=i-a, fond-0</i>
<i>fung/funk</i>	<i>fung-ov-a=t', funk-c=i-a, funk-č-n-ý</i>
<i>fyz</i>	<i>fyz-ik-a, fyz=i-o-lóg-i-a</i>
<i>gel/žel</i>	<i>gel-0, žel-at=ín-a</i>
<i>gen¹/gón</i>	<i>gen-o-cíd-a, gen-éz-a, epi-gón-0</i>
<i>gen²/gn</i>	<i>gen=i-ál=ny, gen-it=ív-0, ben-í-gn-y, gen=er-ác-i-a, gen-it=ál=i-e, gen=er-ál-0</i>
<i>ger/ges/gis</i>	<i>su-ger-ov-a=t', su-ges-c=i-a, re-gis-ter-0, ges[t]-or-0, ges[t]-o</i>
<i>glos/glot</i>	<i>glos-a, poly-glot-0</i>
<i>gnó/gnoz/gnost/gn/gnóm</i>	<i>dia-gnóz-a, pro-gnóz-a, a-gnost-ik-0, gnóm-ic=k-ý, in-ko-gn-it-0</i>
<i>grad/gred/gres</i>	<i>in-gred-i-enc=i-a, kon-gres-0, a-gres=i-a, grad-ác=i-a</i>
<i>graf/gram</i>	<i>graf-it-0, graf-ik-a, para-graf-0, gram-at=ik-a, gram-o-rád=i-o</i>
<i>gymn</i>	<i>gymn-ast-ik-a, gymn-áz=i-um</i>
<i>gyn[ek]/gýn</i>	<i>gyn[ek]-o-lóg-0, miz-o-gýn-0</i>
<i>hem/ém</i>	<i>hem-o-glob-ín-0, hem[at]-o-lóg-0, an-ém-i-a</i>
<i>heter</i>	<i>heter-o-gén-n-y</i>
<i>home/hom</i>	<i>hom-o-gén-n-y, home-o-pat-i-a</i>
<i>chrom/chrom[at]</i>	<i>chrom-o-zóm-0, chróm-0, chrom[at]-o-graf-i-a</i>
<i>chron/kron</i>	<i>chron-ic=k-ý, syn-chrón-i-a, kron-ik-a</i>

<i>jek[t]</i>	<i>ob-jek[t]-0, sub-jek[t]-0, pro-jek[t]-0, ad-jek[t]-ív-um</i>
<i>jung/junk[t]</i>	<i>ad-junk[t]-0, kon-junk[t]-úr-a</i>
<i>kad/káz</i>	<i>de-kad-ent-n-ý, kad-enc=i-a, o-káz=i-a</i>
<i>kan/kan[t]</i>	<i>kan[t]-or-0, kan[t]-át-a</i>
<i>kin</i>	<i>kin-o, kin-et=ik-a</i>
<i>klam</i>	<i>re-klam-a, de-klam-ov-a=t'</i>
<i>klas</i>	<i>klas-ik-a, klas-i-fik-ov-a=t'</i>
<i>klauz/klúz/kláz/klav/kláv</i>	<i>klauz-ul-a, klauz-úr-a, ex-klúz=i-a, kláv-es-a, klav-ír-0, en-kláv-a</i>
<i>kol/kul[t]</i>	<i>kol-ón-i-a, kul[t]-úr-a</i>
<i>kord</i>	<i>re-kord-0, kon-kord-át-0</i>
<i>kred</i>	<i>kred-it-0, dis-kred-it-ov-a=t'</i>
<i>kret/krét/kréc/kreč/kre</i>	<i>de-krét-0, kon-krét-n-y, kre-at-ív=n-y, re-kre-ác=i-a, se-kréc=i-a, se-kreč-n-ý</i>
<i>kríz/krit/krin</i>	<i>kríz-a, krit-ik-a, endo-krin-o-lóg-i-a</i>
<i>kur¹/kúr/kyr</i>	<i>kúr-a, kyr-et-a, kur=i-óz=n-y, kur-at-el-a</i>
<i>kur²/kor</i>	<i>kon-kur-ent-0, kur-i=kul-um, kon-kur-z-0, ex-kur[z]=i-a, kor-id=or-0</i>
<i>kvart/kvadr</i>	<i>kvart-ál-0, kvadr-át-0</i>
<i>lat/lát/lác</i>	<i>pre-lát-0, ab-lat-ív-0, re-lat-ív-0, ko-re-lát-0, re-lác=i-a, re-lat-ív=n-y</i>
<i>leg¹/lekt/lex</i>	<i>ek-lekt-ic=k-ý, lex-ik-on-0, dia-lekt-0</i>
<i>leg²/lek[c]/let/lig</i>	<i>lég=i-a, ko-lek[c]=i-a, in=te(l)-lig-enc=i-a, in=te(l)-lek[t]-0, e=leg-án-0, di-let-ant-0, lek[t]-or-0</i>
<i>likv/lik</i>	<i>de-likv-ent-0, re-lik[t]-0, re-likv-i-a</i>
<i>log/lóg</i>	<i>log-ik-a, sy-log-izm-us, log-o-péd-i-a, kata-lóg-0</i>
<i>lok</i>	<i>lok-ál-n-y, lok-ác=i-a</i>
<i>lýz/lyz/lyt</i>	<i>ana-lýz-a, kata-lyz-át=or-0, ana-lyt-ik-0</i>
<i>magn/max[im]/maj[or]</i>	<i>magn-át-0, max[im]-um, maj[or]-it-a</i>
<i>meg/meg[al]</i>	<i>o-meg-a, meg[al]-o-mán-i-a</i>
<i>man/manu</i>	<i>man-i-kúr-a, manu-fak[t]-úr-a, e-man-cip-ác=i-a, ko-man-d-ov-a=t', man-d-át-0</i>
<i>matr/mater/metr¹</i>	<i>matr-i-arch-át-0, i-matr-ik-ul=ác=i-a, mater=i-al-izm-us, metr-o-pol-a</i>
<i>metr²</i>	<i>meter-0, metr-áž-0</i>
<i>ment</i>	<i>ment-al=it-a, ko-ment-ár-0</i>
<i>mit/mis/míz</i>	<i>ko-mit-ét-0, kom-pro-mit-ov-a=t', kom-pro-mis-0, re-míz-a</i>
<i>mnem/mnest/mnéz</i>	<i>mnem-o-techn-ic=k-ý, a-mnest-i-a, a-mnéz-i-a</i>
<i>mod/mód</i>	<i>mod-i-fik-ác=i-a, mod=er-át-or-0, mód-a</i>
<i>mo/mo[i]</i>	<i>mo-ped-0, mo[t]-o-cykel-0, mo[t]-or-0, mo-ment-0</i>

<i>morf</i>	<i>morf-o-lóg-i-a, morf-ém-a, a-morf-n-ý</i>
<i>mun/mún</i>	<i>ko-mun-ik-ác=i-a, ko-mún-a, i-mún-n-y</i>
<i>nac/nác</i>	<i>nac-izm-us, nac-i-on=al-izm-us, nác-i-a</i>
<i>nat/nát/na</i>	<i>nát-ur-a, na-iv-n-ý, nat-ur-al-izm-us</i>
<i>nóm</i>	<i>aut-o-nóm-i-a, eko-nóm-0</i>
<i>nom/onym/onom</i>	<i>pro-nomen-0, nomin-ác=i-a, nomin-at-ív-0, an-onym-0, onom-ast=ik-a, homo-(o)nym-i-a</i>
<i>nov</i>	<i>nov-át=or-0, nov-ic-0, nov-el-a, re-nov-ov-a=t'</i>
<i>ód¹/éd</i>	<i>par-ód-i-a, trag-éd-i-a</i>
<i>ód²/od</i>	<i>an-ód-a, kat-ód-a, met-od-ik-a</i>
<i>orám/oram/opt/ops</i>	<i>pan-orám-a, pan-oram-at=ic=k-ý, pan-opt-ik-um, bi-ops-i-a</i>
<i>organ/orgán</i>	<i>organ-iz=ov-a=t', orgán-0</i>
<i>pak[t]/pac/pek[t]</i>	<i>pak[t]-0, kom-pak[t]-n-ý, pek[t]-ín-0, pac-i-fik-ác=i-a</i>
<i>par/pér/pír</i>	<i>pre-par-át-0, par-ád-a, a-par-át-0, kom-par-at-ív-0, im-per-at=ív-0, em-pír-0, im-pér=i-um</i>
<i>part/parc</i>	<i>part=i-a, part-iz=án-0, part-i=kul-a, parc-el-a, part-it=ív-n-y, part-i-cíp=i-um</i>
<i>pas/paš</i>	<i>pas-áž-0, pas-é, pas-át-0, paš-ov-at'</i>
<i>pat/pát/pac/pas</i>	<i>pát-os-0, a-pat-i-a, sym-pat-i-a, pas-ív-um, pac=i-ens-0, pac=i-ent-0</i>
<i>patr/páter</i>	<i>páter-0, patr-ón-0, re-patr=i-ov-a-t'</i>
<i>ped¹/pód/peš</i>	<i>ped-ál-0, mo-ped-0, ex-ped-íc=i-a, pód=i-um, de-peš-a</i>
<i>ped²/péd</i>	<i>ped-agog-ik-a, en-cykl-o-péd-i-a, ped-iatr-i-a</i>
<i>pel</i>	<i>a-pel-ov-a-t', inter-pel-ác-i-a, a-pel-at=ív-um</i>
<i>pend/penz/pand/panz</i>	<i>kom-pend=i-um, penz-um, a-pend-ix-0, ex-panz=i-a</i>
<i>per/pír/pír/per[t]</i>	<i>pír-át-0, em-pír-i-a, ex-per[t]-0</i>
<i>pet</i>	<i>kom-pet-ent-n-ý, a-pet-ít-0, pet-íc=i-a, re-pet-íc=i-a</i>
<i>plast/plazm/pláz</i>	<i>plast-ic=k-ý, plazm-a, a-pláz-i-a</i>
<i>plex/pli/plik/plom</i>	<i>kom-plex-0, sim-pli-fik-ác=i-a, a-plik-ác=i-a, di-plom-0</i>
<i>po/poj/pej</i>	<i>po-et-0, po-ém-a, po-éz-i-a, onom[at]-o-poj-a, epo-pej-a</i>
<i>poli/pol</i>	<i>poli-klin-ik-a, metro-pol-a</i>
<i>pon/póz/poz</i>	<i>de-pon-ov-a=t', dis-pon-ov-a=t', póz-a, im-poz-ant=n-ý, dia-poz-it=ív-0</i>
<i>port</i>	<i>a-port-ov-a=t', im-port-0</i>
<i>prakt/pragm/prax</i>	<i>prakt-ik=ov-a=t', pragm-at=ic=k-ý, prax-0</i>
<i>prim/pres</i>	<i>de-prim-ov-a=t', ex-pres-0, kom-pres-or-0, ex-pres-ív=n-y</i>
<i>priv</i>	<i>priv-at-iz=ác=i-a, priv-i-lég=i-um</i>
<i>psych</i>	<i>psych-óz-a, psych-ic-k-ý</i>
<i>put</i>	<i>am-put-ác=i-a, de-put-ác=i-a, re-put-ác=i-a</i>
<i>reg/rig/rež/réž/rek[t]/rog</i>	<i>di-rig-ov-a=t', ko-rig-ov-a=t', rež-im-0, reg-ul-ov-a=t', rek[t]-or-0, ko-rek-t-úr-a, a-rog-ant-n-ý, réž=i-a</i>

<i>rump/rup[t]/rot</i>	<i>ko-rump-ov-a=t', rup[t]-úr-a, bank-rot-0, e-rup-c=i-a</i>
<i>salv/sal</i>	<i>salv-a, sal-ut=ov-a=t'</i>
<i>sed/sid/zíd/ses</i>	<i>pre-zíd=i-um, di-sid-ent-0, sed-at=ív-um, po-ses-ív-n-y</i>
<i>sek¹/seg/sek[t]</i>	<i>sek-ír=ov-a=t', seg-ment-0, sek[t]-a, sek[c]=i-a</i>
<i>sek²/zekv/(s)jek</i>	<i>kon-zekv-ent-n-ý, sek-u=nd-a, ex-(s)ek-úc=i-a, ex-(s)ek-ut=ív-a</i>
<i>sent/senz/sens</i>	<i>sent=i-ment-0, senz-ác=i-a, non-sens-0</i>
<i>sér/zer</i>	<i>sér-um, in-zer-c=i-a, de-zer[t]-ác=i-a, de-zer[t]-ér-0</i>
<i>serv/zerv/serž</i>	<i>serv-il-n-ý, serv-ít=k-a, kon-zerv-ov-a-t', re-zerv-a, kon-zerv- -at=ór=i-um, serž-ant-0</i>
<i>sig/sign/zén</i>	<i>de-sign-ov-a=t', sign-at-ár-0, sign-ál-0, sign-i-fik-ác=i-a, de- -zén-0</i>
<i>skep/skept/skop</i>	<i>skeps-a, skept-ic=k-ý, mikro-skop-0, horo-skop-0, peri-skop-0</i>
<i>skrib/skrip</i>	<i>tran-skrib-ov-a=t', skrip-t-0, pro-skrip-c=i-a</i>
<i>solv/zol/sol</i>	<i>ab-solv-ent-0, re-zol-út=n-y, ab-sol-út=n-y</i>
<i>son/zon</i>	<i>son-át-a, son-et-0, son-ór-a, kon-son-ant-0, a-son-anc=i-a, re- -zon-anc=i-a</i>
<i>spek/špic/špec/špek</i>	<i>in-špic=i-ent-0, špec=i-al-it-y, a-spek[t]-0, spek[tr]-um, re- -špek[t]-0</i>
<i>spír/spir/špir</i>	<i>spir-o-meter-0, re-spír=i-um, a-špir-ant-0</i>
<i>sta/stat/štat</i>	<i>sta-bil=n-ý, stat-ik-a, štat-út-0</i>
<i>štru/štruk</i>	<i>in-štru-ov-a=t', in-štruk-c=i-a, re-kon-štru-ov-a=t'</i>
<i>tang/teg/tég/ting</i>	<i>kon-ting-ent-0, in-teg=r-ál-0, tang-ent-a</i>
<i>takt/tax</i>	<i>takt-ik-a, tax-a</i>
<i>te</i>	<i>te-o-lóg-i-a, a-te-ist-a</i>
<i>techn</i>	<i>techn-ik-a</i>
<i>tek/tek[t]/tež</i>	<i>pro-tež-ov-a=t', pro-tek[t]-or-0, de-tek[t]-ív-0</i>
<i>ten/tén/ton/tón</i>	<i>ton-us, a-tón-i-a, ten-or-0, an-tén-a</i>
<i>tend/tenz</i>	<i>tend-enc=i-a, ex-tenz-ív=n-y</i>
<i>tém/téz/ték/tet</i>	<i>tém-a, ték-a, téz-a, hypo-tet-ic=k-ý</i>
<i>tom/tóm</i>	<i>ana-tom-ic=k-ý, a-tóm-0</i>
<i>trah/trak[t]</i>	<i>abs-trah-ov-a=t', ex-trak[t]-0, trak[t]-át-0</i>
<i>val/valid</i>	<i>ekv-i-val-ent-0, val-enc=i-a, in-valid-it-a, val-ut-a</i>
<i>ven/ven[t]</i>	<i>in-ven-c=i-a, ad-ven[t]-0, su-ven-ír-0, kon-ven[t]-0</i>
<i>vert/verz</i>	<i>kon-vert-i=bil-it-a, vert[fik]-ál-n-y, verz=i-a, uni-verz-it-a, kon- verz-ác=i-a, tra-verz-0</i>
<i>vid/viz</i>	<i>re-vid-ov-a=t', viz-it-a, pro-víz=i-a, a-víz-o</i>
<i>viv/vi/vit</i>	<i>viv-i-sek-c=i-a, vit-al=it-a, vit-am-ín-0, pro-vi-ant-0</i>
<i>vok</i>	<i>ad-vok-át-0, vok-at=ív-0, vok-ál-0</i>
<i>vol/volt/volv</i>	<i>e-vol-úc=i-a, re-volv-er-0, re-volt-a</i>
<i>zo</i>	<i>proto-zo-á, zo-o-lóg-i-a.</i>

3. Derivačné morfémy sú nositeľmi slovotvorného významu. Podľa postavenia v lexikálnej jednotke ich delíme na prefixálne (*vý-ber-0*, *pre-fix-0*), sufixálne (*chud-n-ú=t'*, *chem-ik-0*), postfixálne (*kt-o-koľvek*), rozštiepené (*ú-zem-ie*, *de-pil-ác=i-a*), rozložené (*po-sp-a=t' si*) a samostatné derivačné morfémy (*ven-ov-a=t' sa*); porov. Sokolová, 1991. Prefixálne derivačné morfémy majú po gramatických morfédoch najvýraznejšiu morfémovú hranicu, a to aj preto, že na rozdiel od sufixálnych derivačných morfédoch, ktoré sú spravidla redukovanejšie než slovotvorný sufix, sú prefixálne morfémy totožné so slovotvornou predponou. Pri prevzatých slovách sa vyskytujú zmeny, ktoré odrážajú zmeny v klasických jazykoch (*a- — an-*, *ab- — abs-*, *ad- — ak-*). Naposledy upozornila na problémy hodnotenia predpôn vo výkladovom slovníku A. O r a v c o v á (1993). S viacerými jej závermi sa stotožňujeme (spracovať predpony v osobitných heslách, v osobitnom hesle vyčleniť predpony s gramatickým, resp. lexikálno-gramatickým významom, hodnotiť zložky *polo-*, *veľko-*, *spolu-* ako časti zložených slov). Hoci si uvedomujeme výhody jej návrhu nehodnotiť cudzie prefixy ako predpony (s. 98), ale spolu s prefixoidmi jednotne ako koreňové morfémy, predkladáme iné riešenie segmentácie prevzatých slov. To, že ide o pôvodné prepozície, nie je natoľko závažným argumentom pokladať ich za koreňové morfémy, keďže aj väčšina slovenských predpôn (okrem *vz-*, *vy-*) vznikla z predložiek. Hranicu medzi kompozitami a derivátmi by sme viedli medzi plnovýznamovými a neplnovýznamovými slovami, tak ako v slovenčine: [*s*]pol-u-cest-u=j-úc-i ako kompozitum, *bez-bož-n-ik-0* ako derivát.

Pri prevzatých slovách je však komplikovanejšia situácia, najmä pokiaľ ide o tzv. kvázikompozitá, pod ktorými J. B o s á k (Horecký — Buzássyová — Bosák a kol., 1989, s. 232) rozumie slová so zložkami *agro-*, *auto-*, *design-*, *disko-*, *eko-*, *elektro-*, *energo-*, *fono-*, *fyto-*, *geo-*, *helio-*, *hifi-*, *kino-*, *kozmo-*, *makro-*, *mikro-*, *mini-*, *mono-*, *moto-*, *multi-*, *opto-*, *pneu-*, *psycho-*, *rádio-*, *retro-*, *sci-fi-*, *stereo-*, *šéf-*, *techno-*, *tele-*, *termo-*, *trafo-*, *video-*. Často ide o preberanie už so skrátenými zložkami podľa produktívneho modelu *bas-gitar-a*, *pop-muz-ik-0*; extrémnym prípadom je typ *ba-vln-a* (*Baum-wolle*), zo slovenských slov [*br*]loh, [*ča*]mrv-a, [*al*]o-bal-0, [*by*]vol-0. Uvedené zložky chápeme: a) ako koreňové morfémy pravých kompozít, ak existujú v samostatných lexémach (*agrárny*, *auto*, *rádio*, *kozmos*, *geoid*, *minimum*, *maximum*, *mikrón*, *elektrina*, *interný*); b) ako afixoidy v kvázikompozitách označujeme pôvodné lexikálne morfémy plnovýznamového slova, ak v slovenčine neexistujú ako koreňové morfémy samostatných lexém (*makro-text-0*). Podľa toho hodnotíme *pol-o-fin-ál-e* ako kompozitum a *semi-fin-ál-e* ako kvázikompozitum. Termín prefixoid, sufixoid je v takomto vymedzení blízky termínu konfix, ktorý sa používa v nemeckej derivatológii (Fleischer — Barz, 1992) na označenie viazaných koreňových morfédoch, ale nie je s ním totožný. Za afixoid pokladáme teda pôvodne plnovýznamovú koreňovú morfému s derivačnou funkciou, netvoriacu v slovenčine derivačnú bázu, pri ktorej je zrušený morfeomatický švík medzi pôvodne koreňovou morfému a spájacím segmentom, napr. *makro-*, *mono-*, *multi-*, *retro-*, *eko-*, resp. pri skrátených segmentoch typu *bas-*, *pop-*, *tele-*, *al-* (*al-o-bal-0*). Za pravé kompozitá pokladáme typy *agr-*

-o-kom-pl-ex-0 podľa *agr-ár=n-y*, *aut-o-mo-bil-0* podľa *aut-á*, *fon-o-ték-a*, *fon-et-ik-a*, *psych-o-lóg-0*, *psych-ik-a*, *rádi-o-ak[t]-ív-n-y*, *rádi-ov-ý*, *koz-m-o-pol-it-a*, *koz-m-os*, *techn-o-drom-0*, *techn-ik-a*, *balne-o-lóg-0*, *balne-ác=i-a*, *term-o-nukle-ár=n-y*, *term-ál=n-y*, *baty-sfér-a*, *baty-ál=n-y*, *dem-o-krat-0*, *epi-dém-i-a*, *mikro-fón-0*, *mikr-ón-0*. Od prefixoidov odlišujeme prefixy v derivátoch, ktoré ako prefixy fungujú aj v pôvodnom jazyku (*ex-port-0*, *im-port-0*).

Pri prevzatých slovách vyčleňujeme prefixy:

<i>a-</i>	(pozri <i>ab-</i> , <i>ad-</i> , <i>an-</i>)
<i>ab-/abs-</i>	<i>ab-sorb-c=i-a</i> , <i>ab-sol-út=n-y</i> , <i>abs-tin-ent-0</i> , <i>abs-ces-0</i> , <i>a-verz=i-a</i>
<i>ad-</i>	<i>ad-apt-ác=i-a</i> , <i>ad-her-ent-n-ý</i> , <i>a-brevi-at=úr-a</i>
<i>an-</i>	<i>an-arch-i-a</i> , <i>an-onym-0</i> , <i>a-soci-ál-n-y</i>
<i>ana-</i>	<i>ana-lýz-a</i> , <i>ana-chrón-i-a</i> , <i>ana-lóg-i-a</i> , <i>ana-tóm-i-a</i>
<i>ant-/anti-</i>	<i>anti-pód-0</i> , <i>ant-agon-ist-a</i> , <i>anti-pat-i-a</i>
<i>apo-</i>	<i>apo-lóg-i-a</i> , <i>apo-fýz-a</i>
<i>cis-</i>	<i>cis-lun-ár-n-y</i>
<i>de-/dez-</i>	<i>de-mask-ov-a=t'</i> , <i>de-grad-ov-a=t'</i> , <i>dez-in-fik-ov-a=t'</i>
<i>dia-</i>	<i>dia-lýz-a</i> , <i>dia-téz-a</i>
<i>di-/dis-</i>	<i>di-menz=i-a</i> , <i>di-fer-enc=i-a</i> , <i>dis-harmón-i-a</i> , <i>dis-pro-porc=i-a</i> , <i>dis-kus=i-a</i>
<i>dys-/dyz-</i>	<i>dys-peps-i-a</i> , <i>dyz-entér-i-a</i>
<i>en-/em-</i>	<i>en-túz-i-a</i> , <i>en-kláv-a</i> , <i>em-ból-i-a</i>
<i>epi-/ep-</i>	<i>epi-centr-um</i> , <i>epi-gram-0</i> , <i>ep-ana-strof-a</i>
<i>ex-/e-</i>	<i>e-díc=i-a</i> , <i>e-fek[t]-0</i> , <i>e-migr-ant-0</i> , <i>ex-hib-íc=i-a</i> , <i>ex-centr-ic=k-ý</i> , <i>ex-port-0</i> , <i>ex-plóz=i-a</i>
<i>i-/in-/im-</i>	<i>i-lúz=i-a</i> , <i>i-leg-ál=n-y</i> , <i>in-váz=i-a</i> <i>in-her-ent-n-ý</i> , <i>in-ces[t]-0</i> , <i>in-duk-c=i-a</i> , <i>im-per-fek[t]-um</i> , <i>im-port-0</i>
<i>ko-/kom-/kon-</i>	<i>kom-poz-íc=i-a</i> , <i>ko-pro-duk-t-0</i> , <i>kom-bin-ác=i-a</i> , <i>kon-takt-0</i> , <i>kon-front-ác=i-a</i> , <i>kon-centr-ác=i-a</i>
<i>ne-</i>	<i>ne-utr-um</i>
<i>non-</i>	<i>non-sens-0</i>
<i>ob-/obs-/o-/ok-</i>	<i>ob-serv-ác=i-a</i> , <i>obs-cén-n-y</i> , <i>o-kup-ác=i-a</i> , <i>ok-cipit-ál=n-y</i>
<i>per-</i>	<i>per-cep-c=i-a</i> , <i>per-for-ác=i-a</i>
<i>pre-</i>	<i>pre-fix-0</i> , <i>pre-dik-ác=i-a</i>
<i>pro-</i>	<i>pro-fil-0</i> , <i>pro-dek-an-0</i> , <i>pro-jek[t]-0</i> , <i>pro-klam-ác=i-a</i>
<i>re-/red-</i>	<i>re-ces=i-a</i> , <i>re-ak[c]=i-a</i> , <i>re-gres-0</i> , <i>re-nov-ác=i-a</i> , <i>re-ex-port-0</i> , <i>red-ak[c]=i-a</i>
<i>se-</i>	<i>se-lek-c=i-a</i> , <i>se-ces=i-a</i>
<i>sub-/su-</i>	<i>sub-jek[t]-0</i> , <i>su-ter-én-0</i>
<i>syn-/sym-/sy-</i>	<i>syn-dróm-0</i> , <i>syn-téz-a</i> , <i>sym-pat-i-a</i> , <i>sy-log-izm-us</i>
<i>trans-</i>	<i>trans-port-0</i> , <i>trans-fúz=i-a</i> , <i>trans-form-ác=i-a</i> .

Kompozitá s prefixoidom ako konfixom sú zväčša bližšie ku kompozitám než k derivátom (*aero-dynam-ik-a*), ale prefixoidy s výraznou derivačnou funkciou (*makro-ek-o-nom-ik-a*), resp. koreňové morfémy s podobnou derivačnou funkciou (*mikr-o-ek-o-nom-ik-a*) sú blízke derivátom; porov. aj typy *in=tro-jek[c]=i-a*, *in=tra-molek-ul-ov-ý*, *kon=tra-poz-íc=i-a*, ktoré hodnotíme ako kompozitá len kvôli existencii slov *in=ter=n-ý*, *ex=ter=n-ý*, *kon=tr-ov-a=t'*. Je pozoruhodné, že prefixy sú väčšinou jednoslabičné (prípadne variantné *epi-/ep-*) a prefixoidy sú dvojslabičné (okrem *post*). V prevzatých slovách rozlišujeme:

a) prefixoidy, ktoré vznikli „lexikalizovaním“ prefixov a ktoré fungujú v klasických jazykoch ako prepozície (okrem *kvázi*) aj ako adverbiá:

<i>ante-</i>	<i>ante-dat-ov-a=t'</i> , <i>ante-poz-íc=i-a</i>
<i>endo-</i>	<i>endo-krin-o-lóg-0</i>
<i>ekto-</i>	<i>ekto-plazm-a</i>
<i>infra-</i>	<i>infra-štruk-t-úr-a</i>
<i>juxta-</i>	<i>juxta-poz-íc=i-a</i>
<i>hyper-</i>	<i>hyper-bol-a</i> , <i>hyper-trof-i-a</i>
<i>hypo-</i>	<i>hypo-fýz-a</i> , <i>hypo-chond-er</i> , <i>hypo-ték-a</i> , <i>hypo-téz-a</i>
<i>kata-</i>	<i>kata-lyz-át-or-0</i>
<i>kvázi-</i>	<i>kvázi-kom-poz-it-um</i> , <i>kvázi-su-fix-0</i>
<i>meta-</i>	<i>meta-jazyk-0</i> , <i>meta-fyz-ik-a</i>
<i>para-/par-</i>	<i>para-bol-a</i> , <i>para-fráz-a</i>
<i>peri-</i>	<i>peri-ód-a</i> , <i>peri-skop-0</i>
<i>post-</i>	<i>post-poz-íc=i-a</i> , <i>post-modern-a</i>
<i>retro-</i>	<i>retro-spek[t]-ív-a</i> , <i>retro-ak[t]-ív=n-y</i>
<i>supra-</i>	<i>supra-seg-ment-0</i> , <i>supra-syn-tax-0</i> ;

b) prefixoidy z viazaných koreňových morfémy, pri ktorých sa oslabuje lexikálny význam:

<i>aero-</i>	<i>aero-dynam-ik-a</i>
<i>di-</i>	<i>di-ftong-0</i>
<i>eko-</i>	<i>eko-lóg-i-a</i>
<i>hemi-</i>	<i>hemi-sfér-a</i>
<i>izo-</i>	<i>izo-glos-a</i> , <i>izo-term-a</i> , <i>izo-top-0</i> , <i>izo-pat-i-a</i>
<i>mon-/mono-</i>	<i>mon-arch-i-a</i> , <i>mono-blok-0</i>
<i>makro-</i>	<i>makro-bi-ot=ik-a</i>
<i>multi-</i>	<i>multi-vit-am-ín-0</i> , <i>multi-later-ál=n-y</i>
<i>neo-</i>	<i>neo-log-izm-us</i> , <i>neo-faš-izm-us</i>
<i>orto-</i>	<i>orto-fón-i-a</i> , <i>orto-ped-i-a</i>
<i>pan-/panto-</i>	<i>pan-fób-i-a</i> , <i>pan-orám-a</i> , <i>panto-mím-a</i>

<i>poly-</i>	<i>poly-graf-i-a, poly-techn-ik-a</i>
<i>proto-</i>	<i>proto-tyt-0, proto-plazm-a</i>
<i>pseudo-</i>	<i>pseudo-pro-blém-0, pseud-onym-0</i>
<i>semi-</i>	<i>semi-fin-ál-e, semi-lux-ác=i-a</i>
<i>tele-</i>	<i>tele-víz=i-a</i>
<i>tri-</i>	<i>tri-angul-ác=i-a, tri-cykel-0, tri-lóg-i-a</i>
<i>vice-</i>	<i>vice-pre-zid-ent-0, vice-miss-0.</i>

Sufixálne derivačné morfémy sú často súčasťou slovtvorného formantu spolu s ďalšími morfémy. Majú podstatne viac fonologicky závislých variantov než prefixálne morfémy, napr. *-sk-/k-/št-/ic=k-* a veľkú homonymiu: *došť-ič=k-a, sud-i=čk-a, chem-ič-k-a, op-ič-k-a*. Pozornosť si vyžaduje identifikácia na prvý pohľad rovnakých *lexém*: *psych-ic-k-ý, bal-ad-ic=k-ý, fot-o-graf-i-a* (v gréc. slovách), *ak[c]=i-a, poz-íc=i-a* (v lat. slovách). Sufixy v prevzatých slovách sa vydelujú komplikovanejšie než prefixy a tiež sú homonymné s rozširujúcimi segmentmi:

<i>-ác=i-a, -c=i-a, -íc=i-a, -i-a</i>	<i>poz-íc=i-a, dis-trib=ú-c=i-a de-skrip-c=i-a, ad-apt-ác=i-a, re-lác=i-a, dem-o-krac-i-a, trans-fúz=i-a</i>
<i>-ád-a</i>	<i>blok-ád-a, lim-on-ád-a, roš-ád-a, brig-ád-a, tir-ád-a</i>
<i>-i=ád-a</i>	<i>olymp-i=ád-a, spartak-i=ád-a</i>
<i>-ál/-u=ál</i>	<i>inter-nac=i-on=ál-0, kap-it-ál-0, lok-ál-0, per-son-ál-0, reg-ál-0, sign-ál-0, trib-un-ál-0, post-grad-u=ál-0</i>
<i>-ál-a</i>	<i>centr-ál-a, dia-gon-ál-a</i>
<i>-ál-i-e</i>	<i>per-son-ál-i-e, arch-iv-ál-i-e</i>
<i>-án/-i=án/-án-a/-án-um/-án=n-y</i>	<i>et-án-0, org-án-0, kump-án-0, font-án-a, ark-án-um, veget-ar-i=án-0</i>
<i>-an</i>	<i>dek-an-0</i>
<i>-and/-and-um</i>	<i>dok[t]-or-and-0, kon-firm-and-0, memor-and-um</i>
<i>-end-a/-end-um</i>	<i>ag-end-a, leg-end-a, di-vid-end-a, re-fer-end-um</i>
<i>-ant/-ant-n-ý/-ant-a</i>	<i>di-let-ant-0, dez-odor-ant-0, domin-ant-a, am-bul-ant-n-ý</i>
<i>-ent/-i-ent/-i-ens/-ens/-ent-n-ý</i>	<i>ab-solv-ent-0, tal-ent-0, kon-kur-ent-0, pre-zid-ent-0, štud-ent-0, pac-i-ent-0, re-zist-ent-n-ý, in-her-ent-n-ý, pre-ced-ens-0, pac=i-ens-0</i>
<i>-anc=i-a</i>	<i>am-bul-anc=i-a, a-son-anc=i-a</i>
<i>-enc=i-a/-enč-n-ý</i>	<i>re-zist-enc=i-a, kon-kur-enc=i-a, frekv-enc=i-a, frekv-enč-ný</i>
<i>-ár/-ar/-ár-n-y</i>	<i>in-vent-ár-n-y, cirk-ul-ár-0, rad-ar-0</i>
<i>-ár=i-um</i>	<i>planet-ár=i-um, akv-ár=i-um, delfin-ár=i-um</i>
<i>-ard-a</i>	<i>pet-ard-a, mil=i-ard-a</i>
<i>-át/-at/-i=át</i>	<i>pre-dik-át-0, vik-ar-i=át-0, di-plom-at-0, son-át-a,</i>

	<i>reg-at-a, kant-át-a, ad-ekv-át=n-y, de-riv-át-0, de-stil-át-0, duk-át-0, ko-rel-át-0, leg-át-0</i>
<i>-áz-al/-éz-al/-óz-a</i>	<i>amyl-áz-a, gen-éz-a, dextr-óz-a, gluk-óz-a</i>
<i>-áz-i-a</i>	<i>par-onom-áz-i-a</i>
<i>-áž</i>	<i>špion-áž-0, dren-áž-0, de-kolt-áž-0, mas-áž-0, pas-áž-0, metr-áž-0</i>
<i>-el</i>	<i>tun-el-0, fot-el-0, kart-el-0, mod-el-0</i>
<i>-el-a</i>	<i>nov-el-a, kur-at-el-a</i>
<i>-én/-én-a</i>	<i>su-ter-én-0, naft-én-0, arz-én-0, hygi-en-a, mor-én-a</i>
<i>-ér/-ier/-er/-iér</i>	<i>dí-fuz-ér-0, ex-ter-iér-0, pap-ier-0, se-mest-er-0, re-volv-er-0, drog-ér-i-a, ofic-ier-0, prem-iér-0, prem-iér-a</i>
<i>-es-a</i>	<i>nobl-es-a, delikat-es-a</i>
<i>-esk-a</i>	<i>humor-esk-a, grot-esk-a, arab-esk-a</i>
<i>-eut</i>	<i>farmac-eut-0, terap-eut-0</i>
<i>-et/-et-a</i>	<i>bal-et-0, kin-et-ik-a, son-et-0, soci-et-a</i>
<i>-id</i>	<i>chlor-id-0, brom-id-0</i>
<i>-ik/-ic-k-ý</i>	<i>klas-ik-0, klas-ic-k-ý, got-ik-a, kin-et-ik-a, tur-ist-ik-a, didakt-ik-0, lex-ik-a</i>
<i>-il/-il-n-ý</i>	<i>pro-jek[t]-il-0, vent-il-0, civ-il-n-ý</i>
<i>-yl</i>	<i>met-yl-0, pent-yl-0, hex-yl-0</i>
<i>-ín/-ín-al/-ín-o/-ín</i>	<i>te-ín-0, term-ín-0, tax-ín-0, ang-ín-a, kas-ín-o, pian-ín-o, in-zul-ín-0, hem-o-glob-ín-0, kofe-ín-0, bullet-in-0</i>
<i>-ír</i>	<i>vamp-ír-0, klav-ír-0, su-ven-ír-0</i>
<i>-izm-us</i>	<i>despot-izm-us, ant-agon-izm-us</i>
<i>-azm-us</i>	<i>sark-azm-us, org-azm-us</i>
<i>-ist-a</i>	<i>klav-ír-ist-a, ten-ist-a, lingv-ist-a, art-ist-a</i>
<i>-ast-a</i>	<i>fant-ast-a</i>
<i>-it/-it-a</i>	<i>anti-mon-it-0, špec=i-al-it-a, de-poz-it-ár, uni-verz-it-a, vit-al-it-a, bon-it-a</i>
<i>-ív/-ív-al/-ív-n-y</i>	<i>de-fin-it-ív-a, ex-ploz-ív-a, re-cid-ív-a, pas-ív-0, ab-lat-ív-0, dat-ív-0, mas-ív-0, poz-it-ív-0, super-lat-ív-0, tranz-it-ív-um, neg-at-ív-n-y</i>
<i>-ment/-i=ment/-a=ment</i>	<i>sent-i=ment-0, in-štru-ment-0, pig-ment-0, fund-a=ment-0, test-a=ment-0, frag-ment-0</i>
<i>-ol-a</i>	<i>kapit-ol-a, gladi-ol-a</i>
<i>-óm</i>	<i>hem[at]-óm-0</i>
<i>-ón</i>	<i>vag-ón-0, cykl-ón-0, karb-ón-0, faz-ón-a</i>
<i>-or/-át=or/-it=or</i>	<i>kom-pres-or-0, mot-or-0, dí-gest-or-0, ana-lyz-át=or-0, e-lev-át=or-0, re-form-át=or-0, mon-it=or-0</i>
<i>-óz-n-y</i>	<i>ven-óz-n-y</i>
<i>-ull/-i=kul/-e=kul-</i>	<i>part-i=kul-a, form-ul-a, tit-ul-0, stim-ul-0, mol-e=kul-a</i>

-ún-a	<i>trib-ún-0, trib-ún-a, fort-ún-a, lag-ún-a, lak-ún-a</i>
-úr-a	<i>ag-ent-úr-a, pro-ced-úr-a, glaz-úr-a, štruk[t]-úr-a, pro-kur-at=úr-a, arch-i-tekt-úr-a, liter-at=úr-a</i>
-út/-úc	<i>a-trib-út-0, ana-kol-út-0, štat-út-0, re-zol-úc=i-a, ab-sol-út=n-y.</i>

Okrem týchto sufixov sú časté rozšírené derivačné morfémy, skladajúce sa z jadrovej, adaptačnej, domácej morfémy a reziduálneho cudzieho segmentu (submorfémy), často homonymného s predchádzajúcimi derivačnými morfémy. Reziduálne segmenty sa môžu redukovať (*system-at=iz=ác=i-a, system-iz=ác=i-a*):

-al=it-a	<i>form-al=it-a, akt=u-al=it-a, ab-norm-al=it-a</i>
-ál=n-y	<i>lex-ik-ál=n-y, fyz-ik-ál=n-y, anim-ál=n-y, form-ál=n-y</i>
-án=n-y	<i>hum-án=n-y</i>
-ant=n-y	<i>bril-ant=n-ý, šarm-ant=n-ý, inter-es-ant=n-ý</i>
-ár=n-y/-ar=i-án-0	<i>leg-end-ár=n-y, vege-ar=i-án-0</i>
-ar=iz=ov-	<i>pol-ar=iz=ov-a=t'</i>
-at=ic=k-ý/-at=ik-0	<i>astm-at=ic=k-ý, astm-at=ik-0, dram-at=ic-k-ý</i>
-át=n-y	<i>ad-ekv-át=n-y, de-zol-át=n-y</i>
-át=or	<i>ana-lyz-át=or-0, e-lev-át=or-0, re-form-át=or-0</i>
-at=ív=n-y	<i>im-per-at=ív=n-y</i>
-at=úr-	<i>pro-kur-at=úr-a, liter-at=úr-a</i>
-én=n-y	<i>mond-én=n-y</i>
-ent=n-ý	<i>dec-ent=n-ý</i>
-et=ik-/et=ic=k-	<i>di-ur-et=ik-um, di-ur-et=ic=k-ý</i>
-éz=n-y	<i>pomp-éz=n-y</i>
-id=n-ý/-íd=n-y	<i>val-id=n-ý, morb-íd=ny</i>
-ic=k-ý	<i>archa-ic=k-ý, chron-ic=k-ý</i>
-i=kul-/e=kul-	<i>part-i=kul-a, mol-e=kul-a, kur-i=kul-um</i>
-il=n-ý	<i>ag-il=n-ý</i>
-ín=sk-y	<i>dalmat-ín=sk-y</i>
-ír=ov-	<i>var-ír=ov-a=t'</i>
-it=ác=i-a/-it=ov-a=t'/it=úd-	<i>ekv-it=ác=i-a, med-it=ov-a=t', ampl-it=úd-a, aud-it=ór-</i>
-al/-it=ór-/it=ív-	<i>-i-um, aud-it=ív=n-y</i>
-ív=n-y	<i>re-pres-ív=n-y, ad-opt-ív=n-y</i>
-iz=át/-iz=ov-/iz=ác=i-a	<i>syn-tet-iz=ác=i-a, syn-tet-iz=át=or-0, re-organ-iz=át=or-0</i>
-ón=sk-y/-on=ál=n-y	<i>cicer-ón=sk-y, raci-on=ál=n-y</i>
-on=ár	<i>funk-c=i-on=ár-0</i>
-ór=n-y	<i>kom-bin-at-ór=ny, i-luz-ór=ny</i>
-óz=n-y	<i>mor-óz=n-y, škand-al-óz=n-y</i>
-út=n-/ut=ív-	<i>ab-sol-út=n-y, de-min-ut=ív-um.</i>

Podobne ako prefixoidy môžeme vydeľovať sufixoidy v kvázikompozitách (*dva-nást', dva-dsať, päť-desiat*, resp. aj *-tvar-ý, -vidn-ý, -kvet-ý, -rod-é, -bližn-é*) a odlišovať ich od pravých kompozít. Podľa existencie samostatnej koreňovej morfémy sú kompozitá: *psych-o-lóg-0, graf-o-lóg-0, arch=e-o-lóg-0 (log-ik-a), german-o-fób-0 (fób-i-a), disko-ték-a, kart-o-ték-a, hypo-ték-a, bibl=i-o-ték-a (ték-a), typ-o-graf-0, sten-o-graf-0, lit-o-graf-0 (graf-ik-a), bibl=i-o-fil-0, german-o-fil-0, slav-ian-o-fil-0 (fil-o-zof-i-a)*, hoci ich frekvencia a fungovanie ich približuje k sufixoidom. Ako sufixoidy vydeľujeme segmenty v týchto typoch prevzatých slov:

a) z prehodnotených koreňových — strácajú lexikálny význam:

-iater/-iatr=i-a *ped-iater-0, psych-iatr=i-a, fon-iater-0*
-cíd *herbi-cíd-0, pest-i-cíd-0*
-fik=ác=i-a *pac-i=fik=ác=i-a, bon-i=fik=ác=i-a*
-oid-0 *ge-oid-0, aster-oid-0, su-fix-oid-0, pre-fix-oid-0;*

b) „lexikalizovaním“ sufixov — nadobúdajú význam:

-bil=n-ý *dis-kut-a=bil=n-ý, ad-apt-a=bil=n-ý, mo-bil=n-ý, su-gest-i=bil=n-ý,*
flex-i=bil=n-ý, ak-cept-a=bil=n-ý, rent-a=bil=n-ý, var=i-a=bil=n-ý
-itíd-a *bronch-itíd-a, gastr-itíd-a, rach-itíd-a, neur-itíd-a, hepat-itíd-a,*
laryng-itíd-a
-óz-a *psych-óz-a, neur-óz-a*
-óm *karcin-óm-0, sark-óm-0*
-ém-a *fon-ém-a, graf-ém-a;*

c) umelo utvorené sufixoidy:

-trón (podľa *elektr-ón — cykl-o-trón-0, kozm-o-trón-0*).

4. Okrem lexikálnych, derivačných a gramatických relačných morfémy vydeľujeme aj v prevzatých slovách segmenty bez významu, ktoré rozširujú jadrové morfémy. Podľa J. B o s á k a (1985) sú to submorfémy a ich realizácie submorfy. Segmenty, ktoré odstraňujú hiát (*Kóre-j=ec, vol-a=j-ú, kup-u-j=e=m, chyt-a=j-úc, pi-j=an-0, pi-j=ak-0*) alebo majú inú fonologickú funkciu (*nies-o=l-0, pad-o=l-0, firem-n-ý*), nazývame interfigovanými submorfami. Ako interfixy hodnotíme hlavne tzv. spájacie, konektívne submorfémy, ktoré spájajú dva základy (*vod<-o->vod-0, tepl<-o->mil-n-ý*). Konektívne submorfy sa dajú vydeľiť aj v cudzích slovách, napr. *typ-o-graf-i-a, psych-o-lóg-i-a, rád=i-o-komun-ik-ác=i-e, artéri-o-graf-i-a, strat-o-sfér-a, art-e-fakt-0*. Okrem spomínaných funkcií submorfy najčastejšie rozširujú jadrové morfémy pod silným vplyvom analógie v rámci istého slovotvorného, deklinačného alebo konjugačného typu. Medzi jadrovou morfémy

a submorfoou predpokladáme užšiu väzbu než medzi jednotlivými morfémami. V cudzích slovách skloňujúcich sa podľa deklinačného typu *ulica* pokladáme za rozširujúci element reziduálnu submorfu =*i*-, ktorá rozširuje predchádzajúcu lexikálnu jadrovú morfu (*ak[c]=i-a*) alebo derivačnú jadrovú morfu (*revol-úc=i-a*),⁴ ale pri *-i=er* rozširuje nasledujúcu morfu. Rozširujúce submorfy nie je vylúčené chápať ani ako vznikové alternácie, napr. submorfa *o* rozširujúca formovú morfému *-l-* (*nies-o=l-0*); pri tzv. vkladných vokáloch ide diachrónne o vznikové alternácie odstraňujúce slabičné *r*, *l* na konci slov (*vietor*, *orol*, *viedol*), synchronónne ide o smer *o/o* (*vetr-a*, *orl-a*, *vied-l-a*). Ako elementy rozširujúce jadrové morfémy možno hodnotiť aj tematické submorfémy, zaraďujúce slovesá do konjugačných typov (*špec-i=fik-ov-a=t'*, *špec-i=fik-ov-a=n-ý*), ktoré pri derivácii často zostávajú súčasťou sufixu *špec-i=fik-ov-a=tel=n-ý*). Oprávnenosť prehodnocovať pôvodne tematické submorfy ako rozširujúce submorfy sa dá ukázať na derivačnom formante *-tel'*: v slovách typu *uč-i=tel'-0*, *pred-náš-a=tel'-0* sa zhodujú, ale pri analogickej slovo- tvorbe (Furdík, 1993) sú iné submorfy ťažko vysvetliteľné ako bázo- tvorné (*stav-i=tel'-0*, *hlás-a=tel'-0*, podobne *zub-a=dl-o*).

Pri adaptácii prevzatých slov sa niektoré pôvodné gramatické morfémy prehodnocujú a stávajú rozširujúcou submorfoou, napr. plurálová gramatická morféma v anglicizmoch (*džín[s]-y*), pôvodná gramatická morféma v typoch *dát[um]-y*, *menz[es]-0*, *fen[omén]-0*, *cirk[us]-0*, člen v arabských a španielskych slovách (*admír[ál]-0*, *[el]dorád-o*), ale aj iné segmenty ako *flex-i=bil-n-ý*, *rent-a=bil-n-ý*, *homo-sex-u=ál-n-y*, *viz-u=ál=n-y*. Opačne, pôvodná rozširujúca submorfa (*es*) alebo tematická submorfa (*nü*) sa môže synchronónne chápať ako derivačná morféma (*slov-es-o*, *slov-o*, *čud-es-o*, *čud-o*, resp. derivačná morféma *-n-* a tematická submorfa *-u- chud-n-ú=t'*). Pôvodne tematickú submorfu pred gréckou derivačnou morfémou *-sis* hodnotíme spolu ako derivačné morfémy *-óz-a*, *-áz-a*, *-éz-a*, z dvoch derivačných morfém môže v slovenčine fungovať ako derivačná len jedna, druhá je segmentom (*-ác=i-a*), pri stretnutí pôvodnej a domácej derivačnej morfémy sa segmentom stáva prvá pôvodná morféma (*-ál=n-y*). Pôvodnú interfigovanú submorfu *-j-* (*pre-d-a=j-ú*, *mis-i-j=n-ý*, *kóre-j=sk-ý*, *cest-u-j-úc-i*) hodnotíme ako rozširujúcu submorfu pred derivačnou morfémou (*Kóre-j=č=an-0*), resp. ako súčasť koreňa pred gramatickou morfémou (*Andre=j-0*, porov. *Andre-a*, *pre-d-a=j-0*, *vý-d-a=j-0*).

Pri rozširujúcich submorfách meníme smer pripájania podľa nasledujúcej morfémy (*dram-at=ic-k-ý*, *dram-at=iz=ov-a=t'*, analogicky podľa *diev-č-at=k-o*, ale *dram[at]-urg-0*, *poz-íc=i-a*, ale *pap-ier-0*) a podľa stupňa motivačnej zreteľnosti (*slov-es-o*, ale *sek[er]-a*, *mal[in]-a*). Častá je homonymia derivačných morfém a rozširujúcich segmentov, ale niekedy sú homonymné aj lexikálne a derivačné morfémy (*hekt-ár-0* — *herb-ár-0*).

Pri zaraďovaní prevzatých slov do slovnej zásoby slovenčiny predpokladáme pri ich adaptácii aj určitú „remotiváciu“ podľa existujúcich morfematicko-slovo- tvorných mode-

⁴ Aplikáciou vzorcov hĺbkovej morfematickej štruktúry (Bosák, 1985) sme dospeli k presvedčeniu, že orto- epická kodifikácia Á. K r á ľ a (1984) sa v jazykovej praxi nerešpektuje aj preto, lebo narúša túto pre sloven- činu prirodzenú štruktúru substantív, podľa ktorej sa očakáva spoluhláska v pozícii pred relačnými morfémami *ak[c]=i-a* (*take=i-j-a*).

lov, napr. *a-sist-ov-a=t' — a-sist-ent-0//ag-ent-0, doc-ent-0, de-leg-ov-a=t' — de-leg-át-0//ad-vok-át-0*, tzn. že podľa zásady minimálnej segmentácie segmentujeme aj prevzaté slová typu *doc-ent-0, ad-vok-át-0*, resp. prehodnocujeme pôvodne nesegmentované slová (perintegrácia) podľa analogických modelov. Dokonca sa nazdávame, že používatelia slovenčiny hodnotia netypickú transflexiu kompozít podľa bežných domácich modelov *báza + formant* („sufixoid“) (*fil-o-lóg-0, foto-graf-0, chir-urg-0, ek-o-nóm-0*). Podľa J. B o s á k a (1985) substantíva v slovenčine možno majú model $\{(koreň + afixy)\} + \{\text{gram. formant}\}$, pričom gramatická morféma sa začína na vokál, preto sa základ končí na konsonant. Čiastočne sa to naruša pri prevzatých slovách (*kaka-o, ide-a, dem-o-krac-i-a*; porov. však poznámku č. 4). V zásade tento model platí aj pre slovesá, ak tematický segment chápeme ako segment rozširujúci gramatické morfémy. Pri nejednoznačnej interpretácii prehodnocujeme segmenty na osi diachrónia — synchronia podľa ich synchronnej funkcie, na osi pôvodný jazyk — slovenčina podľa ich funkcie v slovenčine, pri duplicitе morfém uprednostňujeme domácu morfému. Napriek komplikovanosti pravidiel pri segmentácii prevzatých slov sa nazdávame, že ich možno segmentovať tak ako ostatné slovné tvary v slovenčine.

Bibliografia

- BOSÁK, J. — BUZÁSSYOVÁ, K.: Východiská morfémovej analýzy. (Morfematika. Slovtvorba.) Jazykovedné štúdie. 19. Bratislava, Veda 1985. 131 s.
- FLEISCHER, W. — BARZ, I.: Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1992. 375 s.
- FURDÍK, J.: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča, Sivá brada 1993. 199 s.
- HIRT, H.: Handbuch der griechischen Laut- und Formenlehre. 2. Aufl. Heidelberg, Carl Winters Universitätsbuchhandlung 1912. 652 s.
- HOLUB, J. — LYER, S.: Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelom k slovům kultúrním a cizím. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1978. 528 s.
- HORECKÝ, J.: Fonológia latinčiny. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1949. 128 s.
- HORECKÝ, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 194 s.
- HORECKÝ, J. — BUZÁSSYOVÁ, K. — BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 430 s.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. I. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.
- KANCZOR, J.: Latein und Griechisch im deutschen Wortschatz. Berlin, Volk und Wissen 1980. 222 s.
- KRÁL, A.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 632 s.
- MISTRÍK, J.: Retrográdný slovník slovenčiny. Bratislava, Univerzita Komenského 1976. 736 s.
- Mluvnice češtiny. I. Red. J. Petr. Praha, Academia 1986. 536 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.
- Oxford Latin Dictionary. Red. P. G. W. Glare. Oxford, Clarendon Press 1992. 2126 s.
- ORAVCOVÁ, A.: Predpony vo výkladovom slovníku. Slovenská reč, 58, 1993, s. 96—100.
- PAPE, W.: Griechisch-deutsches Handwörterbuch. I.—II. Braunschweig, Vieweg u Sohn 1914. 1426 s.
- RIX, H.: Historische Grammatik des Griechischen. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1976. 297 s.
- SABOL, J.: Syntetická fonologická teória. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1989. 253 s.

- SAFAREWICZ, J.: Historische lateinische Grammatik. Halle(Saale), VEB Max Niemeyer Verlag 1969. 304 s.
- SLAVÍČKOVÁ, E.: Retrográdní morfemický slovník češtiny. Praha, Academia 1975. 645 s.
- SOKOLOVÁ, M.: Didaktický pohľad na morfemickú analýzu v slovenčine. Slovenská reč, 56, 1991, s. 305—314.
- SOMMER, F.: Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre. Heidelberg, Carl Winters Universitätsbuchhandlung 1902. 693 s.
- ŠIMON, F.: Über den Bedeutungswandel der Suffixe -itis und -oma in der medizinischen Terminologie. NTM-Schriften. Gesch. Naturwiss., Technik, Med. Leipzig, 25, 1988, s. 67—83.
- WASZAKOWA, K.: Zapożyczenia jako przedmiot badań słowotwórstwa synchronicznego. Z polskich studiów slawistycznych, seria VIII, Warszawa 1992, s. 255—261.
- ZAUNER, A.: Praktická príručka slovenského pravopisu. 4. vyd. Martin, Osveta 1973. 543 s.

THE SEGMENTATION OF FOREIGN WORDS IN SLOVAK

S u m m a r y

The word segmentation in Slovak is done according to the rules of minimal segmentation. There are two types of segments: a) morphemes: root, derivative, modifying, grammatical (relational, forming, congruent) ones; b) spreading, senseless submorphemes (connective, infixes, thematic, residual and reevaluated „demoted“ grammatical, lexical, or derivative morphemes). Moreover, the affixoids (prefixoids and suffixoids) which are the transition between root and derivative morphemes are used. The root morphemes can create words and derivative basis. Affixoids are mainly the previous root morphemes with derivative function, which can not create neither words, nor the derivative basis, but rarely also such original affixes, which earned lexical meaning. Comparing to affixoids, affixes have only derivative meaning. The morphematic structure of the motivating words is preserved by the morphematic boundary. It means that the priority is given to the root morpheme or the preceding derivative morpheme is preferred to the next one. If the interpretation can not be definite the reevaluation of the segments according to their current function (on the axis of synchrony — diachrony), according to their function in Slovak (original language — Slovak language) is done. In the case of duplicity, the Slovak morpheme is preferred.

RECENZIE

DVE AKTUÁLNE PRÁCE O VARIANTNOSTI V ČEŠTINE

Prvá publikácia *Variation in Czech. Code switching in Czech as a challenge for sociolinguistics* (Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company 1992. 368 s.; ďalej *Variation*) vyšla ako 39. zväzok známej a kvalitnej edície *Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe* a je spoločným dielom Petra Sgalla, Jiřího Hroneka, Alexandra Sticha a Jána Horeckého s výrazným autorským rukopisom P. Sgalla. Potvrzuje to napokon aj populárny „výťah“ z tejto publikácie *Čeština bez příkras* (Praha, Nakladatelství a vydavatelství H & H 1992. 182 s.; ďalej *Čeština*) od P. Sgalla a J. Hroneka so začlenením na najširšie vrstvy kultúrnych záujemcov o problematiku obecnej češtiny: „Je to čeština bez příkras zajišťovaných péčí lingvistů a učitelů, ale to znamená zároveň i bez strojenosti a krunýře ‘jazykové správnosti’“ (*Čeština*, s. 12). Autori si dobre uvedomujú, že ich názorové predstavy o zvyšujúcej sa funkcii obecnej češtiny v rámci útvarov národného jazyka sú „menšinové“, preto dávajú tento svoj radikálny postoj ako motto v podobe „Varovania“.

Po dávnejšej diskusii o obecnej češtine, ktorú ešte r. 1960 vo *Voprosoch jazykoznanija* začal práve P. Sgall a potom v r. 1962—1963 pokračovala v časopise *Slovo a slovesnost*, sa otázka statusu obecnej češtiny — najmä jej vzťahu k spisovnej češtine — vynorila s novou naliehavosťou. V predchádzajúcich tridsiatich rokoch sa o obecnej češtine písalo skôr v zahraničí (H. Kučera. Ch. Townsend a aj slovakistka L. Hammerová, ktorej zistenia o tom, že obecná čeština je základným kódom bežnej reči v Prahe, boli jedným z inšpiračných zdrojov publikácie — porov. *Variation*, s. 60). Po vývine v spomínanom období, po zvykaní si na demokratickú atmosféru, súc dobre poučení dnes všeobecne akceptovanou sociolingvistickou metodológiou (W. Labov, P. Trudgill. R. Wardhaugh a i.), autori recenzovanej publikácie prinášajú množstvo argumentov, argumentácií i príkladov (vrátane náčrtu slovníka obecnej češtiny) na to, že obecná čeština — vymedzená ako „nespisovný útvar bez úzkeho miestneho obmedzenia“ (*Čeština*, s. 19) — je samostatný (nespisovný, subštandardný) kód, ktorý čoraz viac konkuruje spisovnej češtine.

V súčasnosti v posudzovaní a hodnotení obecnej češtiny jestvujú dva hlavné prúdy. Zástancovia spisovnej normy preferujú kultivovanie spisovnej češtiny, bránia sa však jej „otvoreniu“ hovoreným varietám; sú prístupní istým zmenám, no už nechcú nahradiť jestvujúce slovníky a gramatiky novými. Naproti tomu vyznávači koncepcie P. Sgalla žiadajú akceptovať obecnú češtinu aj v kodifikácii. Podľa nich je prestíž spisovnej češtiny v Čechách pomerne nízka a nepoužíva sa aktívne na celom území; ako hovorený jazyk sa okrem čítaných textov prakticky nepoužíva.

V podstate tu ide o to, do akej miery sú lingvisti ochotní akceptovať vplyv hovoreného jazyka (hovorených, nespisovných variet) na normu spisovného jazyka. Za prekonaný sa pritom pokladá názor, akoby spisovná varieta bola na celom území jednotná a zatlačala nespisovné variety. Jazyk totiž osciluje medzi dvoma kódmi — vysokým a nízkym — pričom spisovný jazyk sa nemôže stať jediným kódom národa a úplne potlačiť „nízky“ kód (*Variation*, s. 31). Jednotlivé spôsoby vyjadro-

vania nemožno jeden druhému nadradovať; nespisovné tvary spravidla nevznikajú z nedbalosti alebo neznalosti (Čeština, s. 10), heterogénnosť jazyka je prirodzeným výsledkom pôsobenia viacerých jazykových aj mimojazykových činiteľov. Z individuálnych činiteľov autori uvádzajú vzťah hovoriaceho (komunikanta) k spisovnému jazyku, pôvod (rodisko), temperament, stupeň adaptability a vek; ako objektívne činitele pôsobia typ situácie (verejná — súkromná), vzťah medzi komunikantmi (sociálna solidárnosť alebo dištanca) a napokon aj téma komunikácie (Variation, s. 22—25).

Aj keď sa spomínané faktory doteraz neskúmali systematicky, isté je, že pri kodifikácii nemožno stavať len a len na fiktívnej jednotke, ktorá prakticky nereprezentuje normu. Kodifikácia by podľa autorov mala byť viac vysvetľujúca ako predpisujúca, mala by ovplyvňovať funkčnú a sociálnu stratifikáciu jazyka (Variation, s. 38). Má zachytávať objektívny stav a neodrážať osobný náhľad — či skôr nedosiahnuteľný ideál — kodifikátorov. Nemala by byť dogmatická a autoritatívna, ale by mala sledovať dynamické tendencie v jazyku.

Väčšina jazykovedcov dnes bezpochyby uznáva objektívny fakt, že hovorené komunikáty sú v súčasných slovanských jazykoch rozhodujúcim činiteľom ovplyvňujúcim ich dynamiku. Túto otázku sa v češtine v šesťdesiatych rokoch usiloval riešiť J. Bělič „bojom“ za hovorovú češtinu, ktorú chápal ako útvar zbavený výlučne knižných prvkov, ako aj nespisovných prvkov (V. Mathesius ešte do hovorovej češtiny zahŕňal sčasti aj nespisovné jazykové prostriedky). Hoci niektorí českí jazykovedci pokladajú hovorovú češtinu za chiméru, autori recenzovaných prác hovoria opatrnejšie o hovorovej vrstve, resp. o neúplnom jazykovom štýle (funkčnom jazyku?). Je to podľa nich „súbor slov a tvarov používaných v rámci spisovného a nespisovného vyjadrovania so štýlovým príznamom bežného hovoru“ (Variation, s. 24).

V súvislosti s hlbokým presvedčením o tom, že obecná čeština je fenomén na tej istej úrovni ako spisovná čeština, autori podrobne skúmajú aj diglosiu. V zhode s Ch. Fergusonom ju chápu ako koexistenciu funkčne komplementárnych útvarov v rámci jazykového spoločenstva, z ktorých jeden je vyšší (prestížnejší, kodifikovaný, osvojovaný v škole) a druhý nižší, prevládajúci v bežnej a súkromnej komunikácii. Diglosia sa teda v ich chápaní netýka len bilingválnej situácie, ale aj rozličných gramatických systémov alebo podsystémov (Variation, s. 14—18). Dokumentujú to množstvom príkladov na prechod od spisovných úsekov k nespisovným a naopak (dokonca aj v rámci jedného gramatického výrazu). Za závažný jav v súčasnej češtine pokladajú prepínanie kódov v reči.

Trochu prekvapuje, že v českej publikácii sa autori pridržiavajú zväčša staršieho termínu (*jazykový útvar*) — v anglickom preklade sa častejšie používajú termíny (*language*) *formation*, *variety*, resp. aj *vernacular*. V anglickej publikácii dochádza však aj k istému „miešaniu pojmov“ v súvislosti s tým, že v koncepcii J. Horeckého termín „šstandard“ neoznačuje spisovný útvar, ako je to zaužívané a bežné v anglickej odbornej literatúre, takže potom na najvyššom stupni stratifikácii je termín *literary language*; v stratifikácii P. Trudgilla sú to *zasa standard code* — *local dialect* — *another varieties*. Zaujímavé je, že autori používajú termín *bežný hovor* (*fluent everyday speech*), nie „bežný hovorený jazyk“ (termín *hovor* sa často používal už v tridsiatych rokoch v časopise Slovenská reč).

Stratifikácia češtiny je taká osobitá, že jej ťažko hľadať paralelu aj v rámci slovanských jazykov. Na jednej strane môže slúžiť ako „laboratórium“ na skúmanie dôsledkov historicky vzniknutej „priepasti“ medzi spisovnou normou a bežným hovorom, na druhej strane okrem istých konfliktných situácií (napr. odmietnutie najnovších pravidiel českého pravopisu) môže prinášať aj protikladné postoje, aké nájdeme v obidvoch recenzovaných publikáciách. Napriek tomu niektoré názory autorov najmä na jazykovú kultúru a jazykové plánovanie sú perspektívne. Predovšetkým stavajú na tendencii o prirodzenom obohacovaní spisovného jazyka zo zdrojov hovorenej reči (myslenie

väčšiny našich súčasných lingvistov je stále založené skôr na grafickej podobe jazyka). Zintenzívňovanie komunikačného styku, rozširovanie žánrov i typov komunikačných situácií si bude vyžadovať vyjsť za rámec spisovného jazyka a rovnocenne skúmať aj nespisovné variety. Keď sa jazykovedci vzdajú roly vševediaceho jednorozmerného „systematika“, vzdajú sa rôznych pretrvávajúcich legiend a chimér a budú brať do úvahy aj postoje a jazykové schopnosti hovoriacich, potom budú môcť namiesto príkazov „nesmieš“ a „musíš“ ukazovať používateľom možnosť výberu jazykových prostriedkov vhodných pre danú situáciu, namiesto požadovanej „správnosti“ budú môcť kultivovať komunikáciu a myslenie, vplývať na funkčnú a sociálnu stratifikáciu jazyka. Menej predpisovať, viac informovať verejnosť o stave jazyka a riešení aktuálnych problémov — to je krédo obidvoch publikácií.

Ján Bosák

ZEMSKAJA, E. A.: *SLOVOOBRAZOVANIE KAK DEJATELNOST'*. Moskva. Nauka 1992. 221 s.

Elena A. Zemská, bádatelka známa viacerými monografiami venovanými synchronnému aj diachrónnemu aspektu tvorenia slov a v posledných rokoch najmä výskumami hovorovej ruštiny, podáva v recenzovanej, do značnej miery syntetizujúcej monografii, obraz ruskej slovtvorby, ktorého ústrednou témou je „činnosť“ charakter tvorenia slov a jazyka vôbec. Prácu možno začleniť do výrazného prúdu výskumov súčasnej lingvistiky reprezentujúcich obrat od skúmania systému jazyka k sústreďeniu pozornosti na fungovanie jazykového systému v komunikácii. Sama autorka začleňuje zvolený činnosť (dynamický, procesuálny) aspekt výskumu tvorenia slov do kontextu funkčných opisov jazyka a do kontextu objasňovania takých pojmov, ako sú jazyková kompetencia hovoriacich, súvzťažnosť jazykového systému a textu, ľudský, 'človečenský' rozmer tvorenia slov zahrnujúci zábery hovoriacich pri tvorení neuzuálnych slov (porov. u B. A. Serebrennikova a E. S. Kurbrikovej formuláciu *človečeskij faktor i jazyk*), výskum fungovania slovtvorného mechanizmu v procesoch individuálnej a kolektívnej nominácie, využívanie slovtvorby ako tvorivého a estetického princípu a v jazykovej hre.

Všeobecnú otázku *Ako sa tvoria, „robia“ nové slová?* si autorka v rámci spomenutých problémových okruhov rozčlenila. Chápe ju ako hľadanie odpovedí na niekoľko čiastkových otázok, a to predovšetkým týchto: Aké funkcie spĺňa tvorenie slov v jazyku? Aké tematické skupiny lexiky sa aktívne dopĺňajú odvodenými slovami? Aký je vklad derivátov rozličných slovných druhov v nomináčnom systéme ruštiny? Aké komunikačné podmienky dávajú do pohybu mechanizmus tvorenia slov?

Štruktúra monografie *Slovoobrazovanie kak dejatel'nost'* je potom koncipovaná tak, aby poskytovala odpoveď na spomenuté otázky. Kniha obsahuje úvod (s. 1—15) a päť kapitol: 1. *O niektorých pojmoch teórie synchronného tvorenia slov* (s. 17—39), 2. *Nové odvodené slová podľa lexikografických údajov* (s. 40—90), 3. *Aktívne nominačné tvorenie slov, sufixálne substantíva* (s. 92—162), 4. *Slovtvorba a text* (s. 163—179), 5. *Neuzuálne tvorenie slov* (s. 180—206). Výklad E. A. Zemskej sa v princípe odvíja špirálovito, autorka sa k niektorým témam, resp. problémom vracia. „Návratné“ témy však nepôsobia dojemom opakovania, lebo pri návrate autorka zvyčajne akcentuje nejaký iný aspekt, objasňuje tému z inej stránky. Bohatá bibliografia citovanej literatúry (255 položiek) dosvedčuje, že autorka úspešne zúročila výsledky doterajších vlastných výskumov, ale výhodou je, že sa mohla opierať aj o poznatky obsiahnuté v značnom počte monograficky spracovaných tém ruskej, najmä synchronnej derivatológie. Značne tu pokročil — aj vďaka E. A. Zemskej a jej

spolupracovníkom — výskum tvorenia slov (aj iných rovín jazyka) diferencovane zameraný na kodifikovaný (knižný) spisovný jazyk a hovorový jazyk (porov. najmä publikáciu E. A. Zemskája — M. V. Kitajgorodskája — E. N. Širjajev, *Russkaja razgovornaja reč: Obščije voprosy. Slovoobrazovanie. Sintaksis*. Moskva, Nauka 1981). Teoretický, ale aj dokumentačnú hodnotu knižky *Slovoobrazovanie kak dejatel'nost'* zvyšuje to, že nielen v druhej kapitole, ale v celej práci autorka opiera svoje analýzy o bohatý lexikálny materiál zachytený v slovníkoch ruských neologizmov koncipovaných pod vedením dnes už, žiaľ, nebohej N. Z. Kotelovovej. Ide o dva súborné slovníky registrujúce lexikálne jednotky za dve desaťročia (*Novyje slova i značenijsja. Slovar-spravočnik po materialam pressy i literatury 60-tych godov*, 1971; obdobný slovník materiálov zo 70. rokov vyšiel v r. 1984); aj súbory neologizmov registrujúce nové slová a významy za jednotlivé roky (séria *Novoje v ruskoj leksike. Slovarnyje materialy.*, vychádzajúca v rokoch 1981—1986). Interpretácie E. A. Zemskej získavajú na presvedčivosti ešte tým, že sú podopreté aj bohatým autorkiným materiálom z rozličných štýlov, resp. komunikačných sfér súčasnej ruštiny (v rámci hovorového jazyka autorka často uvádza aj doklady z rodinnej komunikácie). Prednosťou prezentácie tohto materiálu je, že novoutvárané slová sa zvyčajne uvádzajú v širších kontextoch dobre dokumentujúcich komunikačnú podmienenosť aj komunikačné prostredie a situáciu, teda to, čo vyvoláva potrebu vytvoriť príslušné nové slovo. Autorka analyzuje materiál z časového rozpätia 60.—90. rokov 20. storočia; v jednotlivých prípadoch sa odvoláva na fakty zo skoršieho obdobia — z povojnovej ruštiny (1945—1960).

V úvode posudzovanej knihy E. A. Zemská okrem údajov o analyzovanom materiáli stručne pripomína svoje chápanie stratifikácie súčasného ruského spisovného jazyka — t. j. už spomenuté rozlišovanie dvoch variet — kodifikovaného (knižného) spisovného jazyka a hovorového jazyka (*razgovornaja reč*). Chápanie tohto druhého pojmu sa u autorky modifikovalo — dnes zdôrazňuje nekodifikovanosť hovorovej variety. Pri prevode týchto termínov do slovenčiny treba pripomenúť, že ruský výraz „knižný“ nemožno zamieňať a stotožňovať s tým, čo v slovenčine označujeme kvalifikátorom knižné slovo, resp. knižná vrstva slov. E. A. Zemská zdôrazňuje, že medzi knižným spisovným jazykom a hovorovým jazykom je kvalitatívne iný vzťah, ako je vzťah medzi obidvoma varietami a jazykom umeleckej literatúry, aj medzi štýlmi vnútri kodifikovaného spisovného jazyka.

Autorka rozlišuje päť funkcií slovtvorného mechanizmu jazyka, ktorý sa uplatňuje v textoch rozličných štýlov aj rozličných komunikačných sfér: 1. vlastnú nominačnú (pomenúvaciu); 2. konštrukčnú (zhruba nominalizačná funkcia); 3. kompresívnu (pod tento strešný pojem zahŕňa schopnosť slovtvorby slúžiť na skracovanie jestvujúcich nominačných jednotiek, a to viacerými slovtvornými spôsobmi: sufikálnou univerbizáciou, tzv. kompozično-skracovacím spôsobom a abreviáciou); 4. expresívnu (táto funkcia spočíva vo vyjadrovaní subjektívneho postoja hovoriaceho pri nominácii, vo vyjadrovaní hodnotiaceho vzťahu k označenému predmetu alebo k adresátovi); 5. štylistickú. Štylistickú funkciu tvorenia slov v ruštine autorka nepokladá za dostačujúco preskúmanú. Zahŕňa sem prípady, keď sa odvodené slovo odlišuje od základového slova iba štylistickým odtienkom, ako aj prípady, keď sa slovo s istým sufikom odlišuje od rovnakokoreňového slova s iným sufikom nie sémantickým, ale štylistickým príznakom a/alebo pragmatickým komponentom významu. Príkladom prvého typu je štylistická príznakosť sufiku -ka, ktorým sa v situácii nenútenej neoficiálnej komunikácie tvoria slová ako *taburetka*, *tetradka*, *kolenka*, ktoré majú domovské právo v hovorovej reči, kde sú celkom neutrálne. Vznikajú preto, lebo bezsufikálne substantíva typu *taburet*, *tetrad*, *koleno* pôsobia v hovorovej reči ako priveľmi knižné podoby. Funkcie slovtvorby vo vyčlenení E. A. Zemskej sa neprekrývajú, resp. majú iba niektoré miesta dotyku s funkciami, ktoré podľa J. Furdíka (*Slovtvorba — hybná sila lexikálnej dynamiky*, 1984; porov aj monografiu

Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie, 1993) spĺňa vo svojom komplexe slovtvorba vo vzťahu k slovnej zásobe a k výpovediam (porov. funkcie systemizátora, integrátora, sémantického kondenzátora a adaptátora).

Z teoretických problémov a sporných pojmov derivatológie, ktorým E. A. Zemská venuje pozornosť najmä v prvej kapitole, možno spomenúť prihováranie sa za väčšie využívanie pojmu *slovotvorná kategória* v slovtvorných opisoch a definovanie pojmu *slovotvorný význam*. V prvom prípade (aspoň z nášho pohľadu, resp. keď berieme do úvahy slovenské a české slovtvorné opisy, ale aj opisy poľštiny) ide tak trochu o dobýjanie sa do otvorených dverí, veď práca s inými slovtvornými pojmami ako základnými nevyklučuje uznávanie pojmu *slovotvorná kategória*. Pri vymedzovaní slovtvorného významu je E. A. Zemská proti tomu, aby sa slovtvorný význam opisoval v priveľmi všeobecných vyjadreniach typu „proces, ktorý má vzťah k substancii“ (pri slovtvorných významoch slovies), aké nájdeme napríklad v akademickej gramatike ruštiny z r. 1980. Autorka správne pripomína, že zvyčajne je zaujímavé a dôležité nielen to, že daný sufix slúži na tvorenie slovies od substantív, ale to, aké obsahové triedy slovies sa pomocou tohto sufixu tvoria. Podľa autorky konkrétnejšie určované významy väčšmi zodpovedajú aj jazykovej kompetencii nositeľov jazyka a jej používaniu v procese komunikácie. Autorka pracuje s **takými** slovtvornými významami, ako sú pri substantívnych derivátoch názvy osôb, mená príznačkov (vlastností), mená deja, pomenovanie ženskosti, nedospelých bytostí, mená predmetov, lokálnosť, hromadnosť, singulárnosť, inštrumentálnosť a pod. Správne pripomína, že rozličné jazyky vtlačajú „svetu vecí“ rozličnú podobu. Preto slovtvorné významy nie sú celkom univerzálne; v ruštine je „mäso“ slovtvorným významom, vyjadruje sa sufixom *-ina*; v češtine sú relevantné slovtvorno-sémantické skupinové významy ako názvy nápojov (minerálok a líkérov), názvy dokumentov, tlačív, platieb a pod. (porov. *Tvoření slov v češtině*. 2. 1967). Za **opačný extrém** ako príliš všeobecné vymedzovanie slovtvorných významov E. A. Zemská pokladá prílišnú detailizáciu slovtvorných významov. Je to vtedy, keď sa slovtvorné významy stotožňujú s lexikálnou rubrikáciou. Tak je to podľa nej v opise H. J a c h n o w a kol.: *Zur Erklärung und Modellierung diachroner Wortbildungsprozesse (anhand russischer substantivischer Neologismen)*, München 1980, v ktorom autori vyčleňujú 104 deskriptorov, pomocou ktorých možno opísať tvorenie slov značného počtu štandardných spisovných európskych jazykov 60. rokov. V tomto opise E. A. Zemská vidí nebezpečenstvo, že sa naruší exaktnosť formálneho opisu slovtvorby.

Lexikografické údaje o neologizmoch autorka vyhodnocuje kvalitatívne aj kvantitatívne. Všetci si produktívne a proporčne jednotlivých slovtvorných spôsobov v rámci derivátov hlavných slovných druhov. Berie pritom do úvahy aj funkcie slovtvorby. Neprekvapuje, že v neologizmoch výrazne prevažujú substantíva ako základné jednotky nominácie (z celkového počtu analyzovanej vzorky 3000 lexikálnych jednotiek je 1671 substantív, 898 adjektív, 215 slovies, 128 prísloviek). Zo slovtvorných spôsobov je pri substantívach najvýraznejšie zastúpená sufixácia, podľa klesajúcej produktívnosti nasledujú abreviácia, zložené slová pozostávajúce zo skrátenej prvej časti a z celého slova v druhom komponente, komplexné (združené) pomenovania, kompozícia, prefixálno-suffixálny spôsob; jednotlivinami sú zastúpené ďalšie spôsoby využívané pri tvorení neuzuálnych slov (s. 88). Autorka interpretuje kvantitatívne zistenia adekvátne jazykovej skutočnosti. Správne pripomína, že napríklad vysoký počet neologických adjektív súvisí nielen s tým, že sa nimi pomenúvajú rozličné (aj nové) príznačky, ale aj s tým, že adjektíva vystupujú ako konštrukčný prvok v široko sa uplatňujúcej triede zložených nominácií so štruktúrou adjektívum + substantívum.

V kapitole venovanej aktívnym slovtvorným postupom uplatňovaným pri tvorení substantív sufixáciou nájde čitateľ po metodologickej stránke aj v zistení istých tendencií viaceré paralely

s tým, čo pre slovenčinu zistili autori diela *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (J. Horický — K. Buzássyová — J. Bosák a kol., 1989). Za takéto všeobecnejšie tendencie možno pokladať napr. aktívnosť tvorenia názvov osôb, a to v oboch ich základných významoch — názvy profesií a názvy osôb podľa charakteristickej vlastnosti — i aktívnosť tvorenia názvov príznakov na *-ost*, *-izmus*, *-stvo* a i. Autorka sústavne sleduje, ako si v rámci danej slovotvornej kategórie konkurujú slovotvorné typy v schopnosti nadobúdať štylistické príznaky v rozličných komunikačných sférach a situáciách. Cenné je poukazovanie na pohyblivosť štylistickej príznakovosti. Napríklad substantíva so sufixom *-tel'* majú v ruštine pečať knižnosti, tá sa však môže prehodnotiť, keď sa substantívum s týmto sufixom použije na vyjadrenie ironie.

Cenným prínosom monografie E. A. Zemskej je zhustená, ale veľmi inštruktívna a pestrým materiálom prezentovaná problematika *Tvorenie slov a text* (s. 163—179). V súvzťažnosti slovotvorby a textu autorka zdôrazňuje dva aspekty. Prvým sú funkcie slovotvorného mechanizmu pri výstavbe textu. Druhým je sledovanie vplyvu textového okolia na sémantiku a fungovanie rozličných jednotiek slovotvorného systému. Rôznorodosť funkcií slovotvorby v texte odvodzuje predovšetkým z podvojnosti sémantiky odvodeného slova. Odvodené slovo je jednotka s istým lexikálnym významom; zároveň je to aj konštrukcia s istým derivačným významom. Slovotvorná štruktúrovanosť, explicitné vyjadrenie motivačných vzťahov (vzťahov odvodenosti) medzi slovami slúži ako prostriedok kohézie medzi slovami v texte (porov. textovo-konektívnu funkciu [textverflechtende Funktion] slovotvorne motivovaných slov u M. Schróderovej v štúdiu *Über textverflechtende Wortbildungselemente* z r. 1978, o ktorú sa opiera J. Furdík v monografii *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*, 1993, s. 126). Ako závažné sa žiada vyzdvihnúť predovšetkým tieto autorkine poznatky: Mechanizmus tvorenia slov v texte a aktívnosť utvárania textových nominácií v procese tvorenia textu sú vlastné rozličným sféram fungovania jazyka. Uplatňujú sa v umeleckom jazyku, v hovorovej reči, v publicistických textoch, v textoch populárno-náučného štýlu. Iba administratívna komunikačná sféra (rus. „delovaja reč“) je „hluchá“ voči utváraniu slova v texte (s. 163). V texte sa môžu aktualizovať všetky možné vzťahy, ktoré existujú medzi jednotkami slovotvorného systému rozličných úrovní. Aktualizácia rozličných druhov vzťahov slovotvorne motivovaných slov v texte (a teda jednotiek, ako sú slovotvorný typ, kategória, paradigma a i.) presvedčivo dokazuje, že tieto jednotky slovotvorného systému nie sú iba lingvistickými konštruktmi. Je to jazyková realita premietnutá v jazykovej kompetencii nositeľov jazyka. Keďže typickým prejavom procesuálneho aspektu tvorenia slov sú neuzuálne slová, pri skúmaní slovotvorby v texte treba analyzovať uzuálne aj neuzuálne slová.

V monografii E. A. Zemskej má preto prirodzené miesto aj piata kapitola, venovaná neuzuálnemu tvoreniu slov (s. 180—206). Problematika neuzuálneho tvorenia slov je autorke blízka, rozlíšeniu dvoch základných tried takýchto slov — potenciálnym a okazionálnym slovám venovala E. A. Zemská pozornosť už na začiatku 70. rokov. V recenzovanej monografii zdôrazňuje osobitosť okazionalizmov ako útvarov, v ktorých sa prejavuje tvorivý, individuálny a estetický aspekt skúmania jazyka: tvorením okazionalizmov sa realizuje individuálna tvorivá kompetencia hovoriaceho, či je to básnik, dieťa alebo bežný nositeľ jazyka.

Knižka E. A. Zemskej *Slovoobrazovanie kak dejatel'nost'* je publikácia, v ktorej je na relatívne malej ploche podané množstvo cenných a obsažných informácií, zaujímavých interpretácií aj veľa podnetov na ďalší výskum. Oceňujeme aj to, ako autorka svojou analýzou primerane zdôraznila a dokumentovala, že druhy textových nominácií sú veľmi rôznorodé a uplatňujú sa nielen ako „seriózne“ pomenúvanie predmetov, dejov a príznakov — výrazný je aj podiel utvárania slov v texte s intenciou na jazykovú hru, jazykový vtíp a humor.

Klára Buzássyová

AUTORI

Prof. Robert de Beaugrande, Institut für Anglistik und Amerikanistik der Universität Wien, A-1010 Wien, Universitätsstrasse 7

Doc. PhDr. Juraj Furdík, CSc., Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika, 17. novembra 1, 080 78 Prešov

PhDr. Miloslava Sokolová, CSc., Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika, 17. novembra 1, 080 78 Prešov

Doc. PhDr. František Šimon, Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika, 17. novembra 1, 080 78 Prešov

PhDr. Jozef Štefánik, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Gondova 2, 818 01 Bratislava

Doc. PhDr. Pavol Žigo, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Gondova 2, 818 01 Bratislava

MENNÝ REGISTER / INDEX OF NAMES

- Anceaux J. C. 14
- Bacon R. 82
 Barnet V. 20
 Bartko L. 96, 100
 Barz I. 140
 Baumbjerg-Hansen G. 22
 Bázlik M. 121
 Beaugrande R. de 81—94, 82, 83, 88, 89, 90, 91, 92
 Benkovičová J. 19, 20, 24, 55—57
 Berman R. 75
 Berndt K. H. 17
 Berndt R. M. 17
 Bělič J. 151
Blake B. J. 13
Blanár V. 49—52, 57, 60, 69, 96, 97, 100
 Blanc Michel H. A. 118
 Bloomfield L. 84, 112
 Bohm D. 88
 Bosák J. 4, 70, 128, 140, 146, 147, 148, 152, 155
 Bowerman M. 75
 Bradean-Ebinger N. 63—65
 Brandenstein W. 5, 6, 7, 8, 9
Brown P. 14
Brown W. 75
Buffa F. 96, 98, 101
 Buzássyová K. 52, 55, 70, 128, 140, 155
- Carnap R.** 81
Cassirer E. 13, 14
 Clyne M. 118
 Cmorej P. 92
- Čermák F. 53
 Červenkova I. 23
- Dančev A. 97
 Déczy Gy. 64
 Desnickaja A. V. 67
 Dijksterhuis E. J. 82
 Dolník J. 19, 20, 24, 47, 50, 55—57, 60, 70
 Dorula J. 96
 Dubnička J. 104
- Đurovič L. 20, 21, 22, 28, 54
- Ernstová T. 60
 Ervin S. 113
 Euklides 82
- Fantini A. E. 113
 Feldman N. I. 20, 54
 Ferencíková A. 69
 Ferguson Ch. 151
 Filipec J. 19, 22, 53, 54
 Filipović R. 95, 97, 98
 Findra J. 70, 72, 73
 Firth J. R. 82
 Fleischer W. 140
 Fletcher P. 75
 Frege G. 83
 Freidhof G. 69
 Furdík J. 20, 51, 52, 95—102, 96, 98, 147, 153, 155
 Fügedi E. 60—62
- Gak V. G. 23
- Galileo G. 81, 87
 Gödel K. 84
 Gregor F. 60—62, 96
 Groma M. 114
 Grosjean F. 117
 Gurevič A. J. 12
- Habovštiak A. 68, 96
 Habovštiaková K. 96
 Hajičová E. 45, 46
 Hamers J. B. 118
 Hammer L. 115, 119, 121, 125, 150
 Harding E. 113
 Harris Z. S. 84
 Haugen E. 64, 114, 121
 Hausmann J. F. 22, 24
Havránek B. 96
Hendriks H. 75
Hickman M. 75
 Hjelmslev L. 84, 85
 Hlavsa Z. 57
 Holub J. 129, 135
 Horbatsch O. 69
 Horecký J. 5—11, 6, 11, 45—48, 47, 57, 70, 92, 95, 140, 150—152, 155
 Hornby P. 112
 Hronek J. 150—152
- Chomsky N. 45, 86
- Ianco-Worral A. 111
 Isačenko A. V. 21, 28
 Ivanová-Salingová M. 129
 Ivir V. 96, 97
- Jackendoff R. 16
 Jacobsen J. 20, 21, 22
 Jachnow H. 154
 Jarošová A. 19—30, 20, 24, 55—57
 Jehlička M. 21
 Jespersen O. 105, 111
 Johnson M. L. 16
 Johnson-Laird P. N. 14
 Jonekeit S. 113
- Kačala J. 58, 69
 Katičić R. 96, 98
 Kelley V. 111
 Kerr H. B. 13
 Kielhofer B. 113
 Kintsch W. 90, 91
 Király P. 60—62
 Kitajgorodskaja M. V. 153
 Klein W. 75
 Klinková J. 73
 Knieszsa S. 60
 Kollár D. 21, 22, 25, 26, 28, 54
 Kořenský J. 45, 46, 57
 Kosta P. 69
 Kotelova N. Z. 153
 Krajčovič R. 58, 70
 Králík L. 68
 Král A. 70, 147
Kromann H.-P. 22, 24
Krupa V. 12—18, 58, 69, 103, 104, 105
Kubriakova E. S. 152

- Kučera H. 150
 Kurz J. 105
- Labov W. 150
 Lakoff G. 16
 Lambert W. 111
 Leibniz G. W. 82
 Levinson S. C. 14
 Lieven E. M. 75
 Lipták Š. 96, 100
 Lorenz K. 12
 Lounsbury F. 86
 Louw B. 92
 Lyer S. 129, 135
 Lyons J. 14
- Macnamara J. 113
 Maníková Z. 129
 Manley J. 20, 21, 22
 Márkus M. 60
 Masár I. 70
 Matejčík J. 96
 Mathesius V. 92, 151
 Melich J. 60
 Miko F. 46, 70, 95, 98
 Miller G. A. 14
 Mistrík J. 58, 70
 Moško G. 128
 Munkácsy M. 60
- Nábělková M. 29
 Nakamura J. 92
 Nemcová E. 69
 Németh Z. 97
 Newton I. 81, 83, 87, 88
 Novák L. 69
- Ogden Ch. 84
 Oldroyd D. 82
 Ondrejovič S. 58, 70, 74
 Ondrus P. 60, 61, 101
 Oravcová A. 140
 Osgood C. 113
- Palkovič K. 60
 Pauliny E. 61, 68, 69, 104, 105
 Pável A. 60
 Peal E. 111
 Pedersen V. H. 20, 21, 22
 Pechány Á. 60
 Peirce Ch. S. 84
 Pellegrini G. B. 66—68
 Peters A. 75
 Piaček J. 45, 46
 Piroch-Meyerstein G. 120
 Pisárčiková M. 70
 Platón 86
 Poplack S. 118
 Pottier B. 86
- Richards I. A. 84
 Riiber T. 22, 24
 Riley P. 113
 Ripka I. 65, 70, 115, 116, 119, 121, 123, 124
 Rizov T. 74
 Rojzenblit E. B. 23
 Romanowski A. J. 13
 Rosbach P. 22, 24
- Russell B. 82, 83, 84
 Ružička J. 69
 Ružičková E. 70
- Sabol J. 70, 130
 Saer D. 111
 Salmon V. 82
 Saunders G. 112, 113
 Saussure F. de 84
 Sayers B. J. 13
 Sekaninová E. 21, 22, 23, 24, 28, 52—55, 70
 Senft G. 12
 Serebrennikov B. A. 152
 Sgall P. 46, 150—152
 Schröder M. 155
 Siatkowski S. 24
 Simová E. 101
 Sinclair J. M. 92
 Sipos I. 60, 96
 Skalička V. 98
 Slama-Cazacu T. 74
 Slančová D. 76
 Slobin D. 74, 75
 Smiešková E. 101
 Smoczyńska M. 74
 Sokolová M. 128—149, 130
 Stanislav J. 68
 Steblin-Kamenskij M. I. 12
 Stein G. 53
 Sternemann R. 25
 Stich A. 150—152
 Straková V. 19
- Ščerba L. V. 21
 Šikra J. 69
 Šimon F. 128—149
 Širjajev E. N. 153
 Štefánik J. 111—127, 114, 115, 117, 120, 123
 Stolc J. 60, 61
- Taylor I. 112
 Thiery C. 112
 Townsend Ch. 150
 Trubačov O. N. 50, 67
 Trubetzkoy N. S. 6, 7, 63
 Trudgill P. 150, 151
- Valin van R. 75
 Vlachov S. I. 19
 Votruba M. 121
 Vrbová E. 74
- Wardhaugh R. 150
 Waszakowa K. 123
 Weinreich U. 64, 112, 113, 118, 120, 124, 127
 Weisgerber L. 111
 Weist R. M. 75
 Whitehead A. N. 83, 84
 Wiggins D. 85, 86, 90
 Wilkins J. 82
 Williams H. W. 16
- Zauner A. 134
 Zeman J. 103
 Zemskaja E. A. 152—155, 153
 Zgusta L. 19, 20
- Žigo P. 62, 71, 103—110, 108

OBSAH

Nejubilejný úvodník	3
Robert de Beaugrande: Perspektívy postklasickej sémantiky	81
Sachia Daržagin — Ludmila Franeková — Milan Rusko: Rečová konverzia a syntéza slovenčiny	31
Juraj Furdík: Integračné procesy pri lexikálnych prevzatiach	95
Ján Horecký: Zvuková stavba starej gréčtiny	5
Alexandra Jarošová: Východiská dvojazyčnej lexikografie (Konfrontačná semaziológia a onomaziológia)	19
Viktor Krupa: Niektoré vlastnosti jazykového priestoru	12
Jozef Štefánik: Bilingvизm na pozadí dvoch morfológicky odlišných jazykov	111
Pavol Žigo: Kvalitatívny aspekt gramatickej kategórie času	103
Diskusia	
Miloslava Sokolová — František Šimon: Segmentácia prevzatých slov v slovenčine	128
Rozhľady	
Ján Horecký: O predmete jazykovedy	45
Recenzie	
Blanár, V.: Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho aspektu. J. Furdík	49
Bradean-Ebinger, M.: Sprachkontakte und Zweisprachigkeit in Fennoskandinavien. I. Ripka	63
Dolník, J. — Benkovičová, J. — Jarošová, A.: Porovnávací opis lexikálnej zásoby. J. Horecký	55
Dve aktuálne práce o variantnosti v češtine. J. Bosák	150
Encyklopédia jazykovedy. J. Dolník	58
Fügedi, E. — Gregor, F. — Király, P.: Atlas slovanských nářečí v Maďarsku — Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn. P. Žigo	60
Pellegrini, G. B.: Ricerche Linguistiche Balcanico-Danubiane. L. Králik	65
Sekaniňová, E.: Dvojazyčná lexikografia v teórii a praxi. K. Buzássyová	52
Zemskaja, E. A.: Slovoobrazovanie kak dejatel'nost'. K. Buzássyová	152
Referáty	
A Reader in Slovak Linguistics. Studies in Semantics. J. Bosák	69
Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. P. Žigo	71
Kronika	
Crosslinguistic Workshop on the Acquisition of Slavic and Baltic Languages by Children. D. Slančová	74
Životné jubileum profesora Jána Findru. J. Klincová	72
4. medzinárodná sociolingvistickej konferencia v Sofii. S. Ondrejovič	74

СОДЕРЖАНИЕ

Неюбилейное слово	3
Роберт де Боград: Перспективы постклассической семантики	81
Сахия Даржагин — Людмила Франекова — Милан Руско: Конверсия и синтез словацкого языка	31
Юрай Фурдик: Процессы интеграции при заимствованных словах	95
Ян Горецки: Фонологическая система древнего греческого языка	5
Александра Ярошова: Теоретические основы двуязычной лексикографии (Сопоставительная семасиология и ономасиология)	19
Виктор Крупа: Некоторые особенности языкового пространства	12
Йозеф Штефаник: Билингвизм в двух языках разного морфологического типа	111
Павол Жиго: Качественный аспект грамматической категории времени	103
Дискуссия	
Милослава Соколова — Франтишек Шимон: Сегментация заимствованных слов в словацком языке	128
Обзоры	
Ян Горецки: О предмете языкознания	45
Рецензии	
Blanár, V.: Сопоставление лексики славянских языков с диахронической точки зрения. Ю. Фурдик	49

Брадеан-Эбингер, Н.: Языковые контакты и двуязычие в Фенноскандинавии. И. Рипка...	63
Долник, Ю. — Бенковичова, Я. — Ярошова, А.: Сопоставительное описание лексики. Я. Горецки	55
Две актуальные работы по проблемам вариантов в чешском языке. Я. Босак	150
Энциклопедия лингвистики. Ю. Долник	58
Фюгеди, Э. — Грегор, Ф. — Кирай, П.: Атлас словацких говоров в Венгрии. П. Жиго ...	60
Пеллегрини, Г. Б.: Балканско-дунайские лингвистические исследования. Ль. Кралик ...	65
Секанинова, Э.: Теория и практика двуязычной лексикографии. К. Бузашиова	52
Земская, Е. А.: Словообразование как деятельность. К. Бузашиова	152
Краткие рецензии	
Этимологический словарь венгерского языка. П. Жиго	71
Хрестоматия по словацкому языкознанию. Семантические исследования. Я. Босак	69
Хроника	
Интердисциплинарный семинар по освоению славянских и балтийских языков у детей. Д. Сланчова	74
Жизненный юбилей профессора Яна Финдры. Я. Клинцова	72
4-ая международная конференция по социолингвистике в Софии. С. Ондрейович ...	74

CONTENT

Non-jubilee article	3
Robert de Beaugrande: Prospects for a Post-Classical Semantics	81
Sachia Daržágin — Ludmila Franeková — Milan Ruskó: Conversion and Synthesis of Slovak Language	31
Juraj Furdík: Integration Processes with Lexical Borrowings	95
Ján Horecký: Phonological System of Ancient Greek	5
Alexandra Jarošová: Theoretical Basis of the Bilingual Lexicography (Contrastive Semasiology and Onomasiology)	19
Viktor Krupa: Some Properties of Linguistic Space	12
Jozef Štefáňik: Bilingualism on the Background of Two Morphologically Different Languages ...	111
Pavol Žigo: Qualitative Aspect of the Grammatical Category of Tense	103
Discussion	
Miloslava Sokolová — František Šimon: The Segmentation of Foreign Words in Slovak ...	128
Review Article	
Ján Horecký: On the Object of Linguistics	45
Book Reviews	
Blanár, V.: A Comparison of the Lexicon of Slavic Languages from the Diachronic Point of View. By J. Furdík	49
Bradean-Ebinger, N.: Languages in Contact and Bilingualism in Fennoscandinavia. By I. Ripka ...	63
Dolník, J. — Benkovičová, J. — Jarošová, A.: Comparative Analysis of the Lexicon. By J. Ho- recký	55
Encyclopaedia of Linguistics. By J. Dolník	58
Fügedi, E. — Gregor, F. — Király, P.: Atlas of the Slovak Dialects in Hungary. By P. Žigo	60
Pellegrini, G. B.: Balkan-Danubian Linguistic Studies. By L. Králik	65
Sekaninová, E.: Theory and Practice of Bilingual Lexicography. By K. Buzássyová	52
Two Topical Works on Variation in Czech. By J. Bosák	150
Zemskája, E. A.: Word-Formation as Activity. By K. Buzássyová	152
Book Notices	
A Reader in Slovak Linguistics. Studies in Semantics. By J. Bosák	69
Etymological Dictionary of Hungarian. By P. Žigo	71
Chronicle	
Anniversary of Professor Ján Findra. By J. Klincová	72
Crosslinguistic Workshop on the Acquisition of Slavic and Baltic Languages by Children. D. Sla- ňčová	74
The Fourth International Sociolinguistic Conference in Sofia. By S. Ondrejovič	74

INFORMÁCIE AUTOROM

V súvislosti so zmenenými technickými podmienkami pri vydávaní časopisu redakcia bude od začiatku roku 1994 prijímať príspevky spracované na počítači — textový editor Text602 (T602) pod operačným systémom MS DOS. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

V celom texte používať riadkovanie 1,5; prípadný petit vyznačiť len na vytlačenej prílohe.

V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. R. Auty; N. I. Feldman; s. 312, t. j. a pod.).

Dôsledne odlišovať číslicu 0 od veľkého O a číslicu 1 od písmena l.

Tvrďý koniec riadku používať iba na konci odsekov!

Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.

Pri riedení použiť najprv jednu normálnu medzeru (medzerovník) a jednu tvrdú medzeru (pri stlačení klávesu ALT stlačiť aj kláves M); na obrazovke sa medzi jednotlivými písmenami objaví malý bod. Po skončení riedenia postupovať opačne. (Např. Treba vždy vyznačiť aj toto -v-š-e-o-b-e-c-n-e-p-l-a-t-n-é pravidlo.)

Pomlčky vyznačovať dvoma spojovníkmi s medzerou na začiatku aj na konci; medzery nedávať pri označovaní stranového a číselného rozsahu (napr. s. 3--12; v r. 1886--1889; G. Altmann -- V. Krupa); spojovníky píšeme ako doteraz: T. Slama-Cazacu; sociálno-komunikačný a pod.

Znaky, ktoré textový editor T602 neobsahuje (poľské písmená, praslovanské a pod.), pisať kombináciou dvoch znakov tak, aby jednoznačne určili príslušné písmeno. Např.:

#Z = Ź	#z = ź	&Z = Ż	&z = ż
#N = Ń	#n = ń	#L = Ł	#l = ł
#E = Ę	#e = ę	#A = Ą	#a = ą

Zoznam používaných znakov uviesť na začiatku príspevku.

Poznámky, ktoré majú byť pod čiarou, používať iba v nevyhnutných prípadoch. V texte ich na príslušnom mieste označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,¹ ktorý . . .), všetky poznámky potom uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky. (Např. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie . . .).

Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).

Do redakcie treba poslať dva vytlačené exempláre príspevku. Po posúdení a redakčnom spracovaní redakcia vráti autorovi jeden exemplár. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovaným textom na diskete 5,25" alebo 3,5".

* * *

V súvislosti s tým, že Jazykovedný časopis je navrhnutý na zaradenie medzi karentované časopisy ISI — Institute for Scientific Information v USA, súčasťou každého príspevku bude záväzný abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedecko-výskumnej oblasti. Autor môže podľa svojho uváženia pripojiť resumé aj v inom jazyku.

Ďalšou podmienkou je, aby časopis vychádzal pravidelne. Uzávierka 1. čísla bude preto definitívne 31. 1., uzávierka 2. čísla 31. 5. v príslušnom roku. (Príspevky sa budú prijímať priebežne.)

Bibliografické údaje a citácie treba zatiaľ uvádzať podľa doterajšieho úzu časopisu. (Prípadný upravený návrh uverejníme po dohode s ostatnými redakciami.)

Redakcia si vyhradzuje právo neprijímať príspevok v prípade, keď nespĺňa príslušné formálne náležitosti.

Pri akýchkoľvek nejasnostiach sa treba informovať v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV v Bratislave, tel.: 07/33 17 61 — 63, klapka 132.

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 45. 1994. 2

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Slovak Academic Press, spol. s r. o.

Hlavný redaktor doc. PhDr. Ján Bosák, CSc.

Výkonná redaktorka PhDr. Mária Šimková

Redakčná rada:

doc. PhDr. Ján Bosák, CSc., PhDr. Klára Buzássyová, CSc., doc. PhDr. Juraj Dolník, DrSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., člen korešpondent Ján Kačala, prof. PhDr. Rudolf Krajčovič, DrSc., prof. PhDr. Ábel Král, DrSc., PhDr. Viktor Krupa, DrSc., prof. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc., PhDr. Slavo Ondrejovič, CSc., PhDr. Ivor Ripka, CSc., prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc., doc. PhDr. Ella Sekaninová, DrSc., PhDr. Mária Šimková

Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26

Technický redaktor: Vladimír Radik

Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P.O.Box 57,
Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava

Registračné číslo 7044

Distributed by Slovak Academic Press Ltd., P.O.Box 57, Nám slobody 6, 810 05 Bratislava

Distribution rights are held by KUBON und SAGNER, P.O.B 34 01 08, D-8000 München,
Germany

Ročné predplatné Sk 58,-, jednotlivé číslo Sk 29,-

Podávanie novinových zásielok povolené RPP Bratislava, pošta 12. 8. 1994. č. j. 343-RPP/94.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1994